

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

**«Παιδιά, Έφηβοι και Νέοι στην Ελλάδα της Κρίσης:
Διασχίζοντας το Αναπτυξιακό Σταυροδρόμι
μίας Πολιτισμικής - Ιστορικής Πρόκλησης»**

**ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΗΣ:**

ΑΚΑΔΕΣΤΟΥ ΛΑΜΠΡΙΝΗΣ-ΘΕΟΔΩΡΑΣ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ: 2931

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΜΑΝΟΛΗΣ ΔΑΦΕΡΜΟΣ

ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ

**ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ:
2015-2016**

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α :

Περίληψη.....	Σελ.4
Εισαγωγή στο Περιεχόμενο και στους Σκοπούς της Εργασίας.....	Σελ.5-7

1. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΚΑΙ Η ΕΔΡΑΙΩΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1.1 Η Ανάδυση και η Εδραίωση της Οικονομικής Κρίσης.....	Σελ.8-10
1.2 Ο Μετασχηματισμός της Οικονομικής Κρίσης σε Κοινωνική Τραγωδία.....	Σελ.10-11
1.3 Περιοριστικές Πολιτικές για την Υγεία.....	Σελ.11-13
1.4 Οι Επιπτώσεις της Οικονομικής Κρίσης στην Ψυχική Υγεία και στην Ενημερία του Πληθυσμού.....	Σελ.13-16
1.5 Όταν ο Απώχονος της Οικονομικής Ύφεσης Αγγίζει της Οικογένειες και τα Νέα Παιδιά.....	Σελ.16-18

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: Η ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ – ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ L.S. VYGOTSKY ΓΙΑ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ

2.1 Εισαγωγή στη Ζωή και το Έργο του L.S. Vygotsky.....	Σελ.19-20
2.2 Οι Αναπτυξιακές Συνιστώσες της Πολιτισμικής – Ιστορικής Προσέγγισης.....	Σελ.20-22
2.3 Η «Ζώνη Εγγύτερης Ανάπτυξης του Παιδιού» κατά τον L. S. Vygotsky.....	Σελ.22-24
2.4 Η Έννοια των «Ψυχολογικών Εργαλείων».....	Σελ.24
2.5 Η Συμβολή της «Πολιτισμικής Διαμεσολάβησης».....	Σελ.24-25
2.6 Η Έννοια της «Κοινωνικής Κατάστασης της Ανάπτυξης».....	Σελ.25-27
2.7 Η Δημιουργία «Νεο-σχηματισμών» (Neoformation).....	Σελ.27-28
2.8 Περιγραφή «Κρίσιμων Ηλικιακών Αναπτυξιακών Σταδίων» κατά τον Lev Vygotsky:	
Ι) Η Κρίση του Νεογέννητου.....	Σελ.28-29
ΙΙ) Βρεφική Ηλικία (2-12 μηνών).....	Σελ.29-30
ΙΙΙ) Κρίση στην Ηλικία του Ενός Έτους.....	Σελ.30-31
ΙV) Πρώιμη Παιδική Ηλικία (1-3 ετών).....	Σελ.31-32
V) Κρίση στην Ηλικία των Τριών Ετών.....	Σελ.32-33
VI) Προσχολική Ηλικία (μέση παιδική ηλικία, 3-7 έτη).....	Σελ.33
VII) Κρίση στην Ηλικία των Επτά Ετών.....	Σελ.33-34
2.9 Κρίσιμες Περίοδοι Ανάπτυξης και «Perezhivanie».....	Σελ.34-35
2.10 Μετάβαση στην Εφηβική Ηλικία.....	Σελ.35-36

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΜΕΤΑ-ΑΝΑΛΥΣΗΣ:

3.1 Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και στα Ερευνητικά Εργαλεία της Μετα-ανάλυσης.....	Σελ.37
3.2 Ερευνητικό Επιστημονικό Δείγμα.....	Σελ.38-40
3.3 Ταυτότητα της Έρευνας.....	Σελ.40-55

4. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ: Ο ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ, ΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ:

4.1 Εισαγωγή στις Συνιστώσες της Ανθρώπινης Ανάπτυξης.....	Σελ.54-55
4.2 Βρεφική Θνησιμότητα και Μείωση των Γεννήσεων σε Περιόδους Ύφεσης.....	Σελ.55
4.3 Φτώχεια και Στρες: Πώς Επηρεάζουν την Αρχιτεκτονική Ανάπτυξη του Εγκεφάλου;.....	Σελ.56-58
4.4 Οι Προκλήσεις της Κρίσης για την Ψυχική Υγεία: Κατάθλιψη και Αυτοεκτίμηση.....	Σελ.58-61
4.5 Αγχώδεις Διαταραχές και Διαταραχές της Συμπεριφοράς.....	Σελ.61-62
4.6 Αυτοκτονικότητα.....	Σελ.63-64
4.7 Συμπεριφορές Υγείας και Εξαρτήσεις.....	Σελ.64-66
4.8 Αυτο-αναφορές για την Υγεία.....	Σελ.66-69
4.9 Διατροφικές Συνήθειες.....	Σελ.69-72
4.10 Οικογένεια: Παράγοντας Προστασίας ή Κινδύνου;.....	Σελ.72-76
4.11 Εκπαιδευτικό Σύστημα: Απελευθερωτής ή Πολιορκητής;.....	Σελ.77-80
4.12 Διαπροσωπικές Σχέσεις: Πηγή Ευτυχίας ή Αγωνίας;.....	Σελ.80-81
4.13 Η Μάστιγα της Ανεργίας.....	Σελ.82-83
4.14 Η Πρόκληση της Μετανάστευσης.....	Σελ.83-84
4.15 Πώς Αντιλαμβάνονται τα ίδια τα Παιδιά, οι Έφηβοι και οι Νέοι το Παρόν και για το Μέλλον τους;.....	Σελ.84-92

5. ΣΥΖΗΤΗΣΗ: ΤΙ ΣΥΜΒΑΙΝΕΙ ΟΤΑΝ Η ΕΞ ΟΡΙΣΜΟΥ ΚΡΙΣΙΑΚΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΔΙΑΜΕΣΟΛΑΒΕΙΤΑΙ ΑΠΟ ΕΝΑ ΚΡΙΣΙΑΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ;

Σύνοψη και Ανάλυση των Αποτελεσμάτων της Επιστημονικής Μετα-ανάλυσης με τη Βοήθεια της Πολιτισμικής Ιστορικής Προσέγγισης του L.S. Vygotsky.....	Σελ.93-100
--	------------

6. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ:

Αναστοχασμός των Ευρημάτων της Μετα-ανάλυσης & Δημιουργία Νέων Κατευθύνσεων: Ανάγκη Υποδοχής ενός Νέου Κύκλου Ερευνητικών Προσπαθειών.....	Σελ.101-105
Συμπεράσματα.....	Σελ.106-108
Βιβλιογραφικές Αναφορές.....	Σελ.109-117

Περίληψη:

Τα τελευταία πέντε χρόνια, η Ελληνική κοινωνία, με αφορμή τη χρηματοπιστωτική αναταραχή, που ξεκίνησε στις Η.Π.Α το 2008, βιώνει την πιο επώδυνη και πολυ- παραγοντική κρίση στην Ιστορία της ανάπτυξης της. Σκοπός της παρούσας εργασίας, είναι να παρέχει μια όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη επισκόπηση των μελετών, οι οποίες αναφέρονται στον αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης στην ψυχική και σωματική ανάπτυξη των παιδιών, των εφήβων και των νεαρών ενηλίκων στην Ελλάδα. Η ιδιαιτερότητα της παρούσας μελέτης, έγκειται στο γεγονός, ότι περιλαμβάνει και αναλύει συγκριτικά όλες τις διαθέσιμες ερευνητικές επιστημονικές πηγές, οι οποίες διεξήχθησαν για τα δεδομένα της Ελληνικής κοινωνίας, κατά τη διάρκεια των ετών 2008 έως 2015, δηλαδή από τη χρονική στιγμή έναρξης της κρίσης έως σήμερα. Η συστηματική επισκόπηση των διαθέσιμων επιστημονικών μελετών, υποδεικνύει, ότι οι ευάλωτες αυτές πληθυσμιακές ομάδες, έρχονται καθημερινά αντιμέτωπες με πρωτοφανείς αναπτυξιακές προκλήσεις, γεγονός, που τις τοποθετεί στο επίκεντρο μίας ανερχόμενης κοινωνικής τραγωδίας. Η Πολιτισμική - Ιστορική προσέγγιση του L.S. Vygotsky για την ψυχική ανάπτυξη του παιδιού και του εφήβου, έχοντας διαμορφωθεί στο εσωτερικό ενός επαναστατικού κοινωνικού πλαισίου, το οποίο σήμερα προσομοιάζει στην Ελληνική κοινωνία της κρίσης, θα προσπαθήσει να γεμίσει με φως αυτές τις πτυχές. Στόχος της όσο το δυνατόν πιο περιεκτικής ενσωμάτωσης της προσέγγισης του Lev Vygotsky στην παρούσα μετα-ανάλυση, είναι πρωτίστως η ανάδειξη του κρισιακού χαρακτήρα των διαδικασιών ανάπτυξης του ατόμου, και εν συνεχεία ο αναστοχασμός των προκλήσεων και των προοπτικών, που φέρει η ανθρώπινη ανάπτυξη, όταν επισυμβαίνει εντός ενός κρισιακού πολιτισμικού- ιστορικού πλαισίου.

Λέξεις Κλειδιά:

Οικονομική Κρίση, Αναπτυξιακές Κρίσεις, Παιδιά, Έφηβοι και Νέοι, Ελλάδα

Εισαγωγή στο Περιεχόμενο και στους Σκοπούς της Εργασίας:

Τα τελευταία πέντε χρόνια, η Ελληνική κοινωνία βιώνει την πιο επώδυνη και πολυ- παραγοντική κρίση στην ιστορία της ανάπτυξης της. Η εμφάνιση της οικονομικής κρίσης το 2008, και η συνακόλουθη εφαρμογή των συνιστώμενων Ευρωπαϊκών πολιτικών λιτότητας, με σκοπό την υπέρβαση της οικονομικής δυσπραγίας στη χώρα, είχαν ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, την εκτόξευση των ποσοστών ανεργίας, κυρίως για τους νεαρούς ενήλικες, τις αλληπάλληλες περικοπές σε μισθούς και συντάξεις, τον αποδεκατισμό του Εθνικού Συστήματος Υγείας και Πρόνοιας της χώρας, καθώς και την αύξηση του συνολικού αριθμού των οικογενειών, που ζουν στα όρια ή / και σε συνθήκες φτώχειας. Υπό αυτό το πρίσμα, μία από τις πιο ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού, τα παιδιά, οι έφηβοι και οι νέοι, φάνηκε να έρχονται αντιμέτωποι με πρωτοφανείς αναπτυξιακές προκλήσεις και τοποθετήθηκαν στο επίκεντρο μίας ανερχόμενης κοινωνικής τραγωδίας. Σκοπός της παρούσας εργασίας, είναι η ανάδειξη του κρισιακού χαρακτήρα του κοινωνικο-οικονομικού πλαισίου, εντός του οποίου τα παιδιά, οι έφηβοι και οι νέοι στην Ελλάδα, ζουν και αναπτύσσονται σήμερα, μέσα από τη συστηματική επισκόπηση των μελετών, οι οποίες αναφέρονται στις προκλήσεις της οικονομικής κρίσης για την ψυχική και σωματική τους ανάπτυξη.

Η ιδιαιτερότητα της παρούσας μελέτης έγκειται στο γεγονός, ότι περιλαμβάνει και αναλύει συγκριτικά όλες τις διαθέσιμες ερευνητικές επιστημονικές πηγές, οι οποίες διεξήχθησαν για τα δεδομένα της Ελληνικής κοινωνίας, κατά τη διάρκεια των ετών 2008 έως 2015, δηλαδή από τη χρονική στιγμή έναρξης της κρίσης έως σήμερα. Η συστηματική ανασκόπηση της υπάρχουσας επιστημονικής βιβλιογραφίας, καταδεικνύει την αδυναμία των Ελληνικών οικογενειών, να παρέχουν ένα κατάλληλο πλαίσιο στήριξης για τα παιδιά, από τα πρώτα κιόλας στάδια της ανάπτυξης τους. Πιο συγκεκριμένα, η ποιότητα της παρεχόμενης διατροφής, ένδυσης / υπόδησης και στέγασης, καθώς και η πρόσβαση στο εθνικό σύστημα υγείας και εκπαίδευσης, που οι άνεργοι ή περιστασιακά εργαζόμενοι γονείς δύνανται να εξασφαλίσουν για τα παιδιά τους, υποβαθμίζονται καθημερινά. Το γεγονός αυτό, φαίνεται να επιφέρει δυσμενείς επιπτώσεις τόσο στη γνωστικό-συναισθηματική ανάπτυξη όσο και στη σωματική διάπλαση των παιδιών. Συγχρόνως, ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποδίδεται στο είδος των σχέσεων, που διαμορφώνουν τα νέα παιδιά, εντός και εκτός του οικογενειακού

περιβάλλοντος, εν όψει της οικονομικής κρίσης (εκπαιδευτικό σύστημα, διαπροσωπικές σχέσεις). Πιο συγκεκριμένα, το άγχος του βιοπορισμού, καθώς και τα συναισθήματα προσωπικής αναξιοπιστίας και αβεβαιότητας, τα οποία πηγάζουν από την οικονομική δυσπραγία και την ανεργία, φαίνεται να σκιαγραφούν το βασικό πλαίσιο κοινωνικής αλληλεπίδρασης και ανάπτυξης της προσωπικότητας των παιδιών, των εφήβων και των νέων στην Ελλάδα.

Στο σημείο αυτό, είναι σημαντικό να τονίσουμε, ότι η ανάπτυξη του ψυχισμού, κατά τη διάρκεια της παιδικής και εφηβικής ηλικίας, συνιστά μία εξ' ορισμού ευαίσθητη και πολύπλοκη διαδικασία, όπου το παιδί ή ο έφηβος καλείται να ανακαλύψει τις δυνατότητες και τους περιορισμούς του εαυτού του, να οριοθετήσει τον τρόπο και το πλαίσιο δράσης του, καθώς και να θέσει στόχους, που αφορούν το μέλλον και την ενηλικίωση του. Σύμφωνα με τον L.S Vygotsky, οι «ανάπτυξιακές κρίσεις», και η συνακόλουθη σύγκρουση και υπέρβαση των περιορισμών, που θέτει το κοινωνικό περιβάλλον, αποτελούν απαραίτητες προϋποθέσεις για την απόκτηση της αυτογνωσίας, τη χειραφέτηση και την ψυχική ανάπτυξη των παιδιών και των εφήβων. Σκοπός της όσο το δυνατόν πιο περιεκτικής ενσωμάτωσης της προσέγγισης του Lev Vygotsky στην παρούσα μετα-ανάλυση, είναι πρωτίστως η ανάδειξη του κρισιακού χαρακτήρα των διαδικασιών ανάπτυξης του ατόμου, και εν συνεχεία ο αναστοχασμός των προκλήσεων και των προοπτικών, που φέρει η ανθρώπινη ανάπτυξη, όταν επισυμβαίνει εντός ενός κρισιακού πολιτισμικού-ιστορικού πλαισίου. Έχοντας δεχθεί σημαντικές επιρροές από τις προοπτικές του μαρξισμού και τις διαλεκτικές, ο Vygotsky αντιμετώπισε με συστημικό τρόπο τις διαδικασίες γνωστικής, συναισθηματικής, γλωσσικής και κοινωνικής ανάπτυξης του παιδιού και του εφήβου, και κατάφερε να αναδείξει την αναπόδραστα πολυδιάστατη και πολυπαραγοντική φύση των διαδικασιών αυτών. Σύμφωνα με τον Vygotsky, η ψυχική ανάπτυξη δεν αποτελεί μία γραμμικά εξελισσόμενη διαδικασία. Σε ένα πρώτο επίπεδο, το παιδί συνειδητοποιεί το εύρος των περιορισμών και των δυνατοτήτων του, μέσα από την αλληλεπίδραση του με τα μέλη της οικογένειας του, καθώς και μέσα από τη συμμετοχή του στο σχολικό πλαίσιο. Στη συνέχεια, το παιδί καταφέρει να αναπτύξει τη σκέψη και τη δραστηριότητα του, μέσα από μία σειρά διαδοχικών «κρίσεων» και συγκρούσεων, τόσο με τον ίδιο του τον εαυτό όσο και με το περιβάλλον του (οικογένεια, σχολείο).

Όμως, (1) τι συμβαίνει όταν η εξ' ορισμού κρισιακή ανθρώπινη ανάπτυξη διαμεσολαβείται από ένα κρισιακό κοινωνικό πλαίσιο; (2) Με τι είδους προκλήσεις έρχονται αντιμέτωποι τα παιδιά και οι έφηβοι; (3) Ποιος είναι ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου ως πολιτιστικών διαμεσολαβητών στις διαδικασίες αυτές; Η Πολιτισμική - Ιστορική προσέγγιση του L.S. Vygotsky, έχοντας διαμορφωθεί στο εσωτερικό ενός επαναστατικού κοινωνικού πλαισίου, το οποίο σήμερα προσομοιάζει στην Ελληνική κοινωνία της κρίσης, θα προσπαθήσει να γεμίσει με φως αυτές τις πτυχές. (4) Μπορεί άραγε η έννοια της σύγχρονης κρίσης να αξιοποιηθεί προς όφελος της ψυχολογικής ανάπτυξης των παιδιών, των εφήβων και των νέων, και κατ'επέκταση να οδηγήσει σε ριζικό μετασχηματισμό της Ελληνικής κοινωνίας; Τα αποτελέσματα αυτής της παρούσας διατριβής ενδέχεται να βελτιώσουν την κατανόηση μας, όσον αφορά τις αυθεντικές επιθυμίες και τις ανάγκες των παιδιών, των εφήβων και των νέων σε συνθήκες «κρίσης». Με αυτόν τον τρόπο, θα αποκτήσουμε, κατά κάποιον τρόπο, πρόσβαση στην οπτική των ενδιαφερομένων, και θα αναζητήσουμε μονοπάτια για την αποτελεσματική υπέρβαση τόσο της προσωπικής όσο και της κοινωνικής κρισιακής συγκυρίας. Το γεγονός αυτό, πιθανότατα θα διαφοροποιήσει τον τρόπο, με τον οποίο η οικογένεια, το σχολείο, οι ειδικοί στο χώρο της ψυχικής υγείας, καθώς και η ίδια η κοινωνία, αφουγκράζονται τα αιτήματα των νέων ανθρώπων σε συνθήκες «κρίσης».

1. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΚΑΙ Η ΕΔΡΑΙΩΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1.1) Η Ανάδυση και η Εδραίωση της Οικονομικής Κρίσης:

Τα τελευταία πέντε χρόνια, η Ελληνική κοινωνία βιώνει την πιο επώδυνη και πολυ-παραγοντική κρίση στην ιστορία της ανάπτυξης της. Μάλιστα, εντοπίζονται αρκετά ερευνητικά δεδομένα, τα οποία υποδεικνύουν, ότι η οικονομική κρίση στις ΗΠΑ ευθύνεται για την κρίση, που βιώνει σήμερα ολόκληρη η Ευρώπη. Πιο συγκεκριμένα, υπολογίζεται, ότι στις αρχές του 2008, σχεδόν τα 9 εκατομμύρια των ιδιοκτητών μόνιμης κατοικίας στις ΗΠΑ, όφειλαν το μεγαλύτερο μέρος της αξίας του ακινήτου τους. Σταδιακά, όλο και περισσότεροι ιδιοκτήτες σπιτιών αθέτησαν τα δάνεια τους, με αποτέλεσμα η αξία των στεγαστικών δανείων και οι τίτλοι ιδιοκτησίας να υποτιμηθούν. Η αναταραχή στον τομέα της στέγασης στις ΗΠΑ, εξαπλώθηκε πολύ γρήγορα και στις ευρωπαϊκές τράπεζες. Χώρες, όπως η Ιρλανδία, η Ισπανία και η Ιταλία, οι οποίες είχαν αναπτύξει τις λεγόμενες «φούσκες ακινήτων», και που διέθεταν παρόμοια χρηματοπιστοληπτική ανατροφοδότηση με χαμηλό επιτόκιο, βίωσαν τον ίδιο αντίκτυπο. Αυτές οι διεθνείς κρίσεις, σύντομα οδήγησαν σε αλυσιδωτές οικονομικές κρίσεις και υφέσεις σε ολόκληρο τον κόσμο (Karaniolos et al., 2013). Περί τα τέλη του 2008, πολλές Ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Ελλάδα, η Ισπανία, η Πορτογαλία, η Ιρλανδία και η Ισλανδία, μετά από αρκετά χρόνια οικονομικής ανάπτυξης και ευημερίας, ήρθαν αντιμέτωπες με τις απειλητικές προκλήσεις της αναδυόμενης οικονομικής ύφεσης. Σταδιακά, οι χώρες αυτές, χρειάστηκαν οικονομική ενίσχυση, και προκειμένου να λάβουν τα εθνικά «πακέτα διάσωσης» από την λεγόμενη Τρόικα (δηλαδή, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα), κλήθηκαν να εφαρμόσουν ορισμένες «πολιτικές λιτότητας». Στις πολιτικές αυτές πρακτικές, συμπεριλαμβάνονταν ορισμένες περικοπές μεγάλης κλίμακας, με σκοπό την αισθητή μείωση του εθνικού προϋπολογισμού και του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) των κρατικών εσόδων και δαπανών της κάθε χώρας. Δεδομένων όλων των παραπάνω, γίνεται κατανοητό, ότι η κρίση ξεκίνησε στους τομείς των τραπεζών και των κατοικιών στις αναπτυγμένες χώρες, και πολύ γρήγορα εξαπλώθηκε και σε άλλα μέρη του κόσμου. Μολονότι, η κρίση ξεκίνησε ως χρηματοπιστωτική, γρήγορα

εξελίχθηκε σε οικονομική κρίση, και σε αρκετές Ευρωπαϊκές χώρες, πήρε τη μορφή μιας κρίσης δημόσιου χρέους (Gunnlaugsson, 2016).

Στην Ελλάδα, ο κύριος στόχος της Τρόικας, ήταν να υπάρξει πλεόνασμα 4-5% του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος (ΑΕΠ) της χώρας, μέσα στα επόμενα 3 χρόνια, από τη λήψη του πρώτου Ευρωπαϊκού πακέτου διάσωσης. Στο πλαίσιο αυτό, η Ελληνική Κυβέρνηση συμφώνησε να δανειστεί 110 δισεκατομμύρια ευρώ το Μάιο του 2010, και ένα επιπλέον ποσό των 130 δισεκατομμυρίων ευρώ το Φεβρουάριο του 2012, από το ΔΝΤ και την Ευρωζώνη, προκειμένου να χρηματοδοτήσει το χρέος της χώρας. Ωστόσο, ο δανεισμός αυτός, έλαβε χώρα κάτω από ορισμένες «προϋποθέσεις», οι οποίες περιελάμβαναν την ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων, την απελευθέρωση των αγορών και την επιβολή των δημοσίων δαπανών (η υγεία και η εκπαίδευση συμπεριλαμβάνονται) (Kondilis, Giannakopoulos, Gavana, Ierodiakonou, Waitzkin & Benos, 2013). Το πρόγραμμα λιτότητας, μεταξύ άλλων, περιελάμβανε σημαντικές μεταρρυθμίσεις στο εργατικό δυναμικό του δημόσιου τομέα, με μείωση σε 150.000 θέσεων εργασίας, μεταξύ των ετών 2011 και 2015. Παράλληλα, οι μειώσεις στις κοινωνικές μεταβιβάσεις, οι οποίες επιτυγχάνονται κυρίως μέσω των περικοπών στους μισθούς και στις συντάξεις των πολιτών, καθώς και μέσω της μείωσης των προγραμμάτων κοινωνικής στήριξης, ευελπιστείται, ότι θα εξοικονομήσουν περίπου το 4% του ΑΕΠ (Karanikolos et al., 2013). Στόχος των πολιτικών αυτών, ήταν να προκαλέσουν οικονομική ανάπτυξη, και εν τέλει να αυξήσουν την πιθανότητα επιστροφής του χρέους προς τους δανειστές. Μεταξύ του 2007 και του 2010, η ανεργία αυξήθηκε σημαντικά και γοργά στην Πορτογαλία, τη Σλοβακία, τη Βουλγαρία, τη Δανία, την Ουγγαρία, την Ελλάδα, την Ισλανδία, την Ιρλανδία, την Ισπανία, την Εσθονία, τη Λετονία, καθώς και στη Λιθουανία. Σημειώθηκε επίσης, πτώση των φορολογικών εσόδων και αύξηση των δημοσίων δαπανών (ιδιαίτερα για τη διάσωση των τραπεζών, αλλά σε κάποιο βαθμό και ως απότοκο της ανεργίας) (Karanikolos et al., 2013). Όμως, την ίδια στιγμή, τα λαϊκά αιτήματα για προστασία από τις υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας και αλληλεγγύης, με σκοπό τη διατήρηση της ψυχικής και σωματικής ευημερίας του συνολικού πληθυσμού, αυξάνονταν ραγδαία. Όπως ήταν αναμενόμενο, η εμπιστοσύνη των πολιτών προς την Ελληνική κυβέρνηση, τα πολιτικά κόμματα, και τους δημόσιους οργανισμούς μειώθηκε αισθητά. Τα δύο κεντροδεξιά και κεντροαριστερά κόμματα, που κυριάρχησαν στην ελληνική πολιτική σκηνή για 35

περίπου χρόνια, σχεδόν αποδεκατίστηκαν. Εκτός από το γεγονός, ότι και οι δύο παρατάξεις εμπλέκονταν σε σοβαρές υποθέσεις διαφθοράς, μεταξύ άλλων, θεωρήθηκαν υπεύθυνες σε μεγάλο βαθμό για την οικονομική κρίση στην Ελλάδα (Liaropoulos, 2012).

1.2) Ο Μετασχηματισμός της Οικονομικής Κρίσης σε Κοινωνική Τραγωδία:

Η Ελλάδα έχει πληγεί περισσότερο απ' ό,τι οποιαδήποτε άλλη ευρωπαϊκή χώρα από τη χρηματοπιστωτική αναταραχή, που ξεκίνησε το 2008. Μετά από 14 χρόνια συνεχούς οικονομικής ανάπτυξης από το 1994, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) της Ελλάδας, άρχισε να δείχνει ποσοστά μηδενικής ανάπτυξης από το τέταρτο τρίμηνο του 2007 και αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης από το τέταρτο τρίμηνο του 2008 και μετά. Τον Ιούνιο του 2012, οι άνεργοι εκτιμήθηκαν σε 1,2 εκατομμύρια, δηλαδή σε 816.000 περισσότερους, πριν από την έναρξη της κρίσης το 2008 (Kondilis et al., 2013). Όμως, οι επιλογές για την Ελλάδα ήταν πολύ περιορισμένες, δεδομένου ότι η Κυβέρνηση απέκλεισε το ενδεχόμενο εξόδου από το ευρώ, οδηγώντας τη χώρα σε υποτίμηση. Για να χρηματοδοτήσει τα χρέη της, η Ελλάδα έπρεπε να δανειστεί περισσότερα από 110 δισεκατομμύρια ευρώ από τους εταίρους του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της Ευρωζώνης, υπό αυστηρούς όρους, που προέβλεπαν το δραστικό περιορισμό των κρατικών δαπανών (Kentikelenis, Karanikolos, Papanicolas, Basu, McKee & Stuckler, 2011). Υπο αυτό το πρίσμα, ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού άρχισε να ζει κάτω από ακραία οικονομική πίεση. Το 2010, 3.000.0000 εκατομμύρια άνθρωποι (δηλαδή το 27,7% του συνολικού πληθυσμού) στην Ελλάδα ήταν σε κίνδυνο, για να έρθουν αντιμέτωποι με τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, όπως ορίζεται από την Ελληνική Στατιστική Αρχή, καθώς ζούσαν σε νοικοκυριά με πολύ χαμηλά ποσοστά εργασίας, και με εισόδημα κάτω από το 60% του μέσου εθνικού εισοδήματος (Kondilis et al., 2013). Μάλιστα, εκτιμάται, ότι το 2011 περίπου 20.000 άτομα ήταν άστεγοι και περισσότεροι από 20.000 άνθρωποι στις δύο μεγαλύτερες πόλεις της Ελλάδας (Αθήνα και Θεσσαλονίκη) λάμβαναν τρόφιμα από ημερήσια συσσίτια Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων και άλλων φορέων ή κοινοτήτων. Ωστόσο, η Ελλάδα δεν αναμένεται να αρχίσει να ανακάμπτει σύντομα. Ο αγώνας για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, συνεπάγονταν την απώλεια των σταθερών εισοδημάτων μέσω της απασχόλησης, καθώς και μείωση των κοινωνικών παροχών για τους απλούς ανθρώπους (Karanikolos et al., 2013).

Κατά την περίοδο 2008 έως 2016 στην Ελλάδα, το εθνικό εισόδημα μειώθηκε κατά περισσότερο από 25%, ενώ η ανεργία τριπλασιάστηκε, ξεπερνώντας το 25% του γενικού πληθυσμού. Μάλιστα, για τους νέους, το ποσοστό αυτό έφτασε το 54%, κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης. Για πρώτη φορά, οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης κυριάρχησαν στην αγορά εργασίας, ενώ οι προσλήψεις στο δημόσιο τομέα διακόπηκαν σχεδόν ολοκληρωτικά. Οι μισθοί, οι συντάξεις, και οι κοινωνικές παροχές μειώθηκαν κατά περισσότερο από 40% στο σύνολο τους, με αποτέλεσμα το 30% των πολιτών να έρχεται αντιμέτωπο με τη φτώχεια. Μάλιστα, σύμφωνα με τα δεδομένα, που παρέχονται από την ΕΛΣΤΑΤ για το 2015, κίνδυνο φτώχειας αντιμετωπίζει σήμερα ένας στους τέσσερις Έλληνες (ποσοστό 35,7%), με τις γυναίκες να αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο σε σχέση με τους άνδρες. Το ποσοστό αυτό ανεβαίνει στο 26,6% για τα παιδιά ηλικίας έως 17 ετών (ΕΛΣΤΑΤ, 2016a). Μάλιστα, σε ένα ευρύτερο εγχώριο αλλά και διεθνές πλαίσιο, τα δημοσιεύματα για τις δυσμενείς ανθρωπιστικές επιπτώσεις της κρίσης στην Ελλάδα έχουν αυξηθεί, συμπεριλαμβανομένου του προβλήματος των αστέγων, της αύξησης της εγκληματικότητας και του αριθμού των παιδιών, που εναποτίθενται σε κοινωνικά ιδρύματα φροντίδας. Το πακέτο διάσωσης, που προβλέπονταν από την Τρόικα, ήρθε για να εγκαταστήσει αυστηρά μέτρα λιτότητας, συμπεριλαμβανομένων των περικοπών στο πεδίο της κοινωνικής πρόνοιας, της εκπαίδευσης και της υγείας, αφήνοντας στην Ελλάδα ελάχιστες επιλογές για την αντιμετώπιση της κλιμακούμενης κοινωνικής και ανθρωπιστικής κρίσης (Karanikolos et al., 2013). Το κόστος της προσαρμογής επιβάρυνε ως επί το πλείστον τους απλούς Έλληνες πολίτες, οι οποίοι υποκλήθηκαν σε ένα από τα πιο ριζοσπαστικά προγράμματα ενός κράτους λιτότητας - πρόνοιας. Οι πιο «ευάλωτες» ομάδες του πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών, των εφήβων, των νέων, των ατόμων με αναπηρία, των μονογονεϊκών οικογενειών, των ανέργων, των εθνοτικών μειονοτήτων, των μεταναστών, και των ατόμων τρίτης ηλικίας, φαίνεται πως αποτέλεσαν τα πρώτα θύματα της οικονομικής κρίσης.

1.3) Περιοριστικές Πολιτικές για την Υγεία:

Η εμφάνιση της οικονομικής κρίσης το 2008, και η συνακόλουθη εφαρμογή των συνιστώμενων Ευρωπαϊκών πολιτικών λιτότητας, με σκοπό την υπέρβαση της οικονομικής δυσπραγίας στη χώρα, είχαν ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, τη μείωση του συνολικού Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος κατά περισσότερο από 25%. Οι

μαζικές περικοπές σε μισθούς και συντάξεις, η εκτόξευση της ανεργίας, καθώς και ο αποδεκατισμός του Εθνικού Συστήματος Υγείας, αποτέλεσαν μόνο μερικές από τις συνιστώσες των Ευρωπαϊκών πολιτικών πρακτικών. Παρά το γεγονός, ότι η υγεία θεωρείται ένα θέμα εσωτερικής διακυβέρνησης, η Τρόικα (έχοντας αποκτήσει τον έλεγχο πάνω στα εθνικά συστήματα υγείας στις χώρες όπου λαμβάνουν χρηματοδοτική στήριξη) υποστήριξε, ότι οι δημόσιες δαπάνες για την υγεία δεν θα πρέπει να υπερβαίνουν το 6% του ΑΕΠ. Η εξοικονόμηση θα προέρχονταν κυρίως από τη μείωση των δημοσίων δαπανών για τα ναρκωτικά, τη μείωση του εργατικού δυναμικού και τις αλλαγές στην αγορά των υπηρεσιών υγείας. Ο στόχος ήταν να επιτευχθεί μία σημαντική εξοικονόμηση του κόστους των υπηρεσιών υγείας, με μείωση κατά 25% των δαπανών για τις ιατρικές υπηρεσίες, μείωση κατά 50% του διοικητικού προσωπικού στα ταμεία κοινωνικής ασφάλισης, μείωση κατά 25% των συμβεβλημένων ασθενών με τα ταμεία, μείωση κατά 30% του κόστους των υπηρεσιών, που ανατίθενται σε ιδιώτες παρόχους, μείωση κατά 15% του κόστους των νοσοκομείων, και μείωση κατά 25% στους μισθούς των γιατρών και του ιατρικού προσωπικού (Karaniolos et al., 2013). Πιο συγκεκριμένα, και με οικονομικούς όρους, εντός των δύο πρώτων χρόνων από την εφαρμογή των συνιστώμενων Ευρωπαϊκών πολιτικών λιτότητας, οι συνολικές δαπάνες για την υγεία μειώθηκαν κατά € 1.800.000 εκατομμύρια (μείωση σε ποσοστό 23,7% μεταξύ των ετών 2009 και 2011), ενώ οι συνολικές δαπάνες των δημοσίων νοσοκομείων μειώθηκαν κατά € 740.000.000 εκατομμύρια (μείωση σε ποσοστό 12,5% μεταξύ των ετών 2009 και 2011). Σε ένα πρώτο επίπεδο, και όσον αφορά τις συνέπειες της εφαρμογής των πολιτικών αυτών στον τομέα της δημόσιας υγείας, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη μείωση των ενδο-νοσοκομειακών και εξω-νοσοκομειακών δαπανών. Το γεγονός αυτό, οδήγησε σε εξαύλωση τόσο του φυσικού εξοπλισμού όσο και του ανθρώπινου δυναμικού του υγειονομικού συστήματος της χώρας, ενώ οι αλλεπάλληλες μεταρρυθμίσεις και η υποχρηματοδότηση των ασφαλιστικών ταμείων, περιόρισαν σημαντικά την προσβασιμότητα των πολιτών στις υπηρεσίες δημόσιας υγείας (Kondilis et al., 2013).

Αρκετά ερευνητικά δεδομένα επισημαίνουν, πώς υπό το πρίσμα μίας αναδυόμενης «υγειο-οικονομικής κρίσης», η χώρα ήρθε αντιμέτωπη με την ταυτόχρονη έκπτωση των παρεχόμενων υπηρεσιών δημόσιας υγείας, και με την κατακόρυφη αύξηση των ληπτών υπηρεσιών ψυχικής υγείας (Karaniolos et al.,

2013). Όμως, ποιος είναι ο ρόλος ενός ευρωπαϊκού κράτους πρόνοιας, απέναντι σε μία οικονομική και πάνω απ' όλα ανθρωπιστική κρίση; Βαθμιαία, το παρακαμάζων κοινωνικό κράτος μοιάζει, να παρέδωσε τη σκυτάλη της πρόνοιας στη δημιουργική αυτοδιάθεση του λαού. Εναργέστερα, αναδύθηκε ένας μεγάλος αριθμός μη κυβερνητικών οργανισμών και αυθόρμητων κοινοτήτων συνεργασίας, οι οποίοι με μοναδικό κίνητρο την αλληλεγγύη, επιχείρησαν να συνδράμουν στις ανάγκες των πιο ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού. Μάλιστα, οι Γιατροί του Κόσμου εκτιμούν, ότι το ποσοστό των Ελλήνων, που αναζητούν ιατρική βοήθεια στις αντίστοιχες κλινικές δομές, παρουσίασε αύξηση κατά 30%, σε σύγκριση με τα δεδομένα πριν από την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης στη χώρα. Παράλληλα, οι αυτο-αναφορές των πολιτών για την αξιολόγηση της κατάστασης της υγείας τους επιδεινώθηκαν, κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης, καθώς όλο και περισσότεροι άνθρωποι ανέφεραν, ότι η κατάσταση της υγείας τους ήταν «κακή» ή «πολύ κακή» (Kentikelenis et al., 2011). Όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, οι επιστήμονες απέδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στην άνοδο του ποσοστού των αυτοκτονιών, των προβλημάτων ψυχικής υγείας και στην εξάπλωση των επιδημιών (Simou & Koutsogeorgou, 2014). Παρ' όλα αυτά, οι υποστηρικτές της δημόσιας υγείας φαίνεται, πως απουσιάζουν σε μεγάλο βαθμό από τη συζήτηση, σχετικά με το πώς μπορεί η χώρα να ανταποκριθεί αποτελεσματικά στις νέες οικονομικές προκλήσεις. Η Γενική Διεύθυνση Υγείας και Προστασίας των Καταναλωτών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, παρά τη νομική της υποχρέωση να αξιολογήσει τις επιπτώσεις των πολιτικών της ΕΕ στην υγεία, δεν έχει αξιολογήσει ακόμα τον αντίκτυπο των πολιτικών λιτότητας, που επιβάλλονται από την Τρόικα. Αντ' αυτού, φαίνεται να περιορίζεται στην παροχή συμβουλών προς την ΕΕ, σχετικά με το πώς τα Υπουργεία Υγείας των χωρών, που λαμβάνουν χρηματοδοτική ενίσχυση, μπορούν να μειώσουν τους προϋπολογισμούς τους (Karanikolos et al., 2013).

1.4) Οι Επιπτώσεις της Οικονομικής Κρίσης στην Ψυχική Υγεία και στην Ευημερία του Πληθυσμού:

Πολλές χώρες στην Ευρώπη, οι οποίες βίωσαν παρατεταμένες υφέσεις, προέβησαν σε περικοπές στις δαπάνες για την υγεία. Οι συνέπειες αυτών των πρακτικών θα είναι εμφανείς σε μερικά χρόνια. Μερικά αποτελέσματα, ωστόσο, είναι ήδη εμφανή. Για παράδειγμα, η συχνότητα των ψυχικών διαταραχών εν μέσω οικονομικής κρίσης έχει αυξηθεί στην Ελλάδα και την Ισπανία, ενώ όπως

προαναφέρθηκε, οι αυτο-αναφορές σχετικά με την πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας έχουν επιδεινωθεί στην Ελλάδα. Στα κράτη-μέλη που εντάχθηκαν στην ΕΕ από το 2004 και μετά, οι αυτοκτονίες κορυφώθηκαν το 2009 και παρέμειναν σε υψηλά επίπεδα έως και το 2010. Μάλιστα, παρατηρήθηκε αύξηση των αυτοκτονιών στις πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες των χωρών, που αντιμετωπίζουν τις μεγαλύτερες περικοπές στους κρατικούς προϋπολογισμούς και αύξηση της ανεργίας. Τόσο η απώλεια των θέσεων εργασίας όσο και ο φόβος της απώλειας της εργασίας, φαίνεται πως επιφέρουν δυσμενείς επιπτώσεις για την ψυχική υγεία, ενώ παράλληλα, η μείωση των εισοδημάτων, το αυξανόμενο κόστος της υγειονομικής περίθαλψης και οι περικοπές στις υπηρεσίες υγείας, παρεμποδίζουν την πρόσβαση των ασθενών στην υγεία (Karaniolos et al., 2013). Ένας σημαντικός αριθμός ερευνητών και εμπειρογνομόνων από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, υπογράμμισαν τον κίνδυνο της παρακμής και της οπισθοδρόμησης της ΕΕ στο ζήτημα της ψυχικής υγείας, με αφορμή τα μέτρα λιτότητας που εφαρμόζονται με σκοπό την παγκόσμια υπέρβαση της οικονομικής ύφεσης (Eurochild, 2011, όπως αναφέρεται από Anagnostopoulos & Soumaki, 2013). Πιο συγκεκριμένα, και όσον αφορά την Ελλάδα, η κρατική χρηματοδότηση για την ψυχική υγεία μειώθηκε κατά 55%, μεταξύ των ετών 2011 και 2012. Ο Αναπληρωτής Καθηγητής Παιδοψυχιατρικής στην Α΄ Ψυχιατρική Κλινική του Πανεπιστημίου Αθηνών και Συνυπεύθυνος της Υπηρεσίας Ψυχικής Υγείας Παιδιών και Εφήβων στο Κοινοτικό Κέντρο Ψυχικής Υγιεινής Βύρωνα-Καισαριανής, κ. Δημήτρης Αναγνωστόπουλος, παραχώρησε πρόσφατα μία συνέντευξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα Παιδικής και Εφηβικής Ψυχιατρικής («European Society for Child and Adolescent Psychiatry» - ESCAP), και μεταξύ άλλων έκανε λόγο για τα ζωτικής σημασίας προβλήματα, που αντιμετωπίζει ο τομέας της ψυχικής υγείας στη Ελλάδα ενόψει της οικονομικής ύφεσης:

«Οι υπηρεσίες του τομέα ψυχικής υγείας βρίσκονται καθημερινά υπό την απειλή της κατάρρευσης, με τις θέσεις εργασίας να μειώνονται συνεχώς [...] Προσπαθούμε να αντισταθμίσουμε την απώλυση των συναδέλφων μας με τη δημιουργία ενός δικτύου εθελοντών, σε συνεργασία με την Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία [...] Παράλληλα, στο Πανεπιστήμιο Αθηνών διπλασιάζουμε τις βάρδιες μας [...] Ως φορείς του εθνικού συστήματος υγείας καλούμαστε να διαχωρίσουμε τα πολιτικά μας αιτήματα από τις πραγματικές ανάγκες των ασθενών [...] Καλούμαστε να προστατεύσουμε τον εαυτό μας, αλλά και το επάγγελμα μας από την καταστροφή της οικονομικής κρίσης»
(Anagnostopoulos, 2015).

Ωστόσο, παράλληλα, σημαντικοί παράγοντες, όπως η εργασιακή ανασφάλεια, η ανεργία, η αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων, η φτώχεια, ο κοινωνικός αποκλεισμός (ειδικά για τις πιο ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού), η αδυναμία των ανθρώπων να ελέγξουν τη ζωή τους, καθώς και η αβεβαιότητα για το μέλλον, φαίνεται πως δημιούργησαν στην πλειοψηφία των Ελλήνων μία αίσθηση αδιεξόδου και αβοηθησίας. Μάλιστα, σύμφωνα με δήλωση του Υπουργείου Υγείας, οι επισκέψεις των ασθενών στα εφημερεύοντα εξωτερικά ιατρεία και στις ψυχιατρικές κλινικές των γενικών νοσοκομείων, έχουν αυξηθεί κατά 120% τα τελευταία 3 χρόνια (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013). Δεδομένων αυτών, γίνεται κατανοητό, ότι η εκτόξευση του ποσοστού των ανέργων πολιτών, καθώς και εκείνων που ζουν στα όρια ή / και σε συνθήκες φτώχειας, οδήγησε αποδεδειγμένα σε επιδείνωση των επιπέδων γενικής και ψυχικής υγείας. Πιο συγκεκριμένα, χαρακτηριστική φαίνεται να είναι η κορύφωση των ψυχικών συμπτωμάτων άγχους, κατάθλιψης και χρήσης ουσιών. Μάλιστα, η κατάθλιψη έχει χαρακτηριστεί από ορισμένους μελετητές ως «*το μείζον πρόβλημα της οικονομικής κρίσης*». Το οξύ άγχος, που εντείνεται ολοένα και περισσότερο μπροστά στα αδιέξοδα της καθημερινής ζωής, η αβεβαιότητα που προκύπτει από τις επισφαλείς συνθήκες εργασίας και διαβίωσης εντός και εκτός του οικογενειακού πλαισίου, η αυτομομφή και οι ενοχές του ατόμου για το πώς τα πράγματα θα μπορούσαν να έχουν ανατραπεί νωρίτερα, καθώς και η γενικότερη έλλειψη αυτοεκτίμησης και ενεργητικότητας, που ανακύπτουν μέσα από τη συνεχή κοινωνική ματαίωση που βιώνει ένας άνθρωπος, δύνανται να οδηγήσουν συνδυαστικά στην εμφάνιση έντονων καταθλιπτικών συμπτωμάτων και αυτοκαταστροφικών συμπεριφορών (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013). Μάλιστα, το Ελληνικό Υπουργείο Υγείας ανακοίνωσε, ότι ο συνολικός αριθμός των πολιτών, που παρουσιάζουν αυτοκτονικές συμπεριφορές, αυξήθηκε κατά περισσότερο από 40%, μεταξύ των ετών 2010 και 2011 (Karanikolos et al., 2013). Όμως, όπως υποστηρίζουν αρκετοί ερευνητές, το γεγονός αυτό, ενδέχεται να είναι το αποτέλεσμα της παθολογικοποίησης και της υπερτίμησης της υποκειμενικής διάστασης της κρίσης:

«Ένα άλλο ανησυχητικό ζήτημα, είναι η στοχοποίηση και η ενοχοποίηση του Ελληνικού πληθυσμού εκ μέρους των υπολοίπων λαών της Ευρώπης. Η Ελληνική κρίση είναι μέρος της ευρωπαϊκής και διεθνούς κρίσης, που ξέσπασε το 2008. Όμως το ΔΝΤ και η τρόικα υποστηρίζουν, ότι οι Έλληνες είναι υπεύθυνοι για την καταστροφή. Πρόκειται για ένα τεράστιο και γενικευμένο επιχείρημα, το οποίο φυσικά και είναι αναληθές.

Οι Έλληνες δεν είναι περισσότερο υπεύθυνοι από οποιονδήποτε άλλο λαό στον κόσμο. Μόνο μερικές ελίτ ομάδες πολιτικών και επιχειρηματιών εμπλέκονται στη διαφθορά. Δεν είναι ο μέσος Έλληνας εργαζόμενος, αυτός ο οποίος έλαβε χρήματα από τη Siemens. Παρ' όλα αυτά, δημιουργείται ένα αίσθημα, ότι όλοι οι Έλληνες πολίτες έχουν την ευθύνη και θα πρέπει να πληρώσουν το τίμημα», δήλωσε ο παιδοψυχίατρος Δ. Αναγνωστόπουλος σε πρόσφατη συνέντευξη που παραχώρησε στο ESCAP (Anagnostopoulos, 2015).

1.5) Όταν ο Απόηχος της Οικονομικής Ύφεσης Αγγίζει της Οικογένειες και τα Νέα Παιδιά:

Η εμφάνιση της οικονομικής κρίσης το 2008, και η συνακόλουθη εφαρμογή των συνιστώμενων Ευρωπαϊκών πολιτικών λιτότητας, με σκοπό την υπέρβαση της οικονομικής δυσπραγίας στη χώρα, είχαν ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, την εκτόξευση των ποσοστών ανεργίας κυρίως για τους νεαρούς ενήλικες, καθώς και την αύξηση του συνολικού αριθμού των οικογενειών, που ζουν στα όρια ή / και σε συνθήκες φτώχειας. Υπό το πλαίσιο αυτό, μία από τις πιο ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού, τα παιδιά, οι έφηβοι και οι νέοι, φάνηκε να έρχονται αντιμέτωποι με πρωτοφανείς αναπτυξιακές προκλήσεις, και τοποθετήθηκαν στο επίκεντρο μίας ανερχόμενης κοινωνικής τραγωδίας. Η συστηματική ανασκόπηση της υπάρχουσας επιστημονικής βιβλιογραφίας, καταδεικνύει την αδυναμία των Ελληνικών οικογενειών, να παρέχουν ένα κατάλληλο πλαίσιο στήριξης για τα παιδιά, από τα πρώτα κιόλας στάδια της ανάπτυξης τους. Πιο συγκεκριμένα, τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία δείχνουν μια αύξηση της τάξης του 19%, μεταξύ των ετών 2008 και 2010, στον αριθμό των βρεφών με χαμηλό σωματικό βάρος γέννησης (Kentikelenis Karanikolos, Reeves, McKee & Stuckler, 2014). Συγχρόνως, η ποιότητα της παρεχόμενης διατροφής, ένδυσης / υπόδησης και στέγασης, καθώς και η πρόσβαση στο εθνικό σύστημα υγείας και εκπαίδευσης, που οι άνεργοι ή περιστασιακά εργαζόμενοι γονείς δύνανται να εξασφαλίσουν για τα παιδιά τους, φαίνεται πως υποβαθμίζονται καθημερινά (Kentikelenis et al., 2014 · Koulouris, Moniarou-Papaconstantinou & Manessi, 2013). Το ποσοστό των παιδιών που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας αυξήθηκε σε ποσοστό 4% το 2011 σε σύγκριση με το 2007. Μάλιστα, σε πρόσφατη έκθεση του ΟΗΕ το 2012, οι εμπειρογνώμονες τόνισαν ότι «το δικαίωμα στην υγεία και στην πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας δεν τηρείται για όλα τα παιδιά στην Ελλάδα» (Gunnlaugsson, 2016). Το γεγονός αυτό, φαίνεται να επιφέρει δυσμενείς επιπτώσεις τόσο στη γνωστικό-συναισθηματική ανάπτυξη όσο και στη

σωματική διάπλαση των παιδιών. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποδίδεται στο είδος των σχέσεων, που διαμορφώνουν τα νέα παιδιά, εντός και εκτός του οικογενειακού περιβάλλοντος εν όψει της οικονομικής κρίσης. Πιο συγκεκριμένα, το άγχος του βιοπορισμού, η αβεβαιότητα για το μέλλον, καθώς και τα συναισθήματα προσωπικής αναξιοπιστίας, τα οποία πηγάζουν από την οικονομική δυσπραγία και την ανεργία, φαίνεται να σκιαγραφούν το βασικό πλαίσιο κοινωνικής αλληλεπίδρασης και ανάπτυξης της προσωπικότητας των νέων στη σύγχρονη Ελλάδα (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013).

Η τρέχουσα οικονομική κρίση καταδεικνύει την επίδραση, που μπορεί να έχει το κοινωνικο-οικονομικό μακροεπίπεδο στο μικροεπίπεδο της υγείας και της ευημερίας του πληθυσμού. Σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, ένας μεγάλος αριθμός οικογενειών υφίσταται οικονομικές πιέσεις. Με λιγότερες ευκαιρίες απασχόλησης, χαμηλότερο εισόδημα και υψηλότερο κόστος διαβίωσης, πολλές οικογένειες απειλούνται από τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, και το γεγονός αυτό, θέτει αποδεδειγμένα σε κίνδυνο την υγεία και την ευημερία όλων των παιδιών (Gunnlaugsson, 2016). Όμως, υπάρχουν αρκετά ερευνητικά δεδομένα τα οποία υποδεικνύουν, ότι για ορισμένες οικογένειες (άνεργοι, μονογονεϊκές οικογένειες, μετανάστες, νοικοκυριά όπου οι γονείς διαθέτουν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο) τα επίπεδα της υλικής στέρησης και της φτώχειας ήταν ήδη υψηλά, ακόμα και πριν από την έναρξη της οικονομικής ύφεσης, με αποτέλεσμα αργότερα να επιδεινωθούν σε πολύ πιο σημαντικό βαθμό (Fanjul, 2014). Δεδομένων αυτών, γίνεται κατανοητό, ότι η ύφεση είχε βλάψει πράγματι την υγεία των παιδιών, ιδιαίτερα εκείνων, που ήταν πιο ευάλωτα, πριν από την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης (Gunnlaugsson, 2016). Παρ' όλα ταύτα, εάν οι πολιτικές που υιοθετήθηκαν είχαν βελτιώσει πράγματι την οικονομία, τότε οι συνέπειες για την ευημερία του πληθυσμού, θα μπορούσαμε να πούμε, ότι άξιζαν τον κόπο. Ωστόσο, οι ριζικές περικοπές φαίνεται, πως στην πραγματικότητα είχαν αρνητικό αντίκτυπο για την οικονομία, όπως αναγνωρίζεται από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Το ΑΕΠ μειώθηκε απότομα και η ανεργία εκτινάχθηκε στα ύψη, γεγονός, που οδήγησε σε επιδείνωση ορισμένων κρίσιμων κοινωνικο-οικονομικών συνιστωσών, ιδιαίτερα για την ανάπτυξη των νέων παιδιών (Kentikelenis et al., 2014).

Ύστερα από τη λεπτομερή ανάλυση του ιστορικού πλαισίου εμφάνισης και εδραίωσης της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, ορισμένα από τα πιο κομβικά ερωτήματα, που επρόκειτο να μας απασχολήσουν στο πλαίσιο διεξαγωγής της παρούσας μελέτης είναι τα εξής:

- (1) Τι συμβαίνει όταν η εξ' ορισμού κρισιακή ανθρώπινη ανάπτυξη διαμεσολαβείται από ένα κρισιακό κοινωνικό πλαίσιο;**
- (2) Με τι είδους προκλήσεις έρχονται αντιμέτωποι τα παιδιά και οι έφηβοι;**
- (3) Ποιος είναι ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου ως πολιτιστικών διαμεσολαβητών στις διαδικασίες αυτές;**
- (4) Μπορεί άραγε η έννοια της σύγχρονης κρίσης να αξιοποιηθεί προς όφελος της ψυχολογικής ανάπτυξης των παιδιών, των εφήβων και των νέων, και κατ' επέκταση να οδηγήσει σε ριζικό μετασχηματισμό της Ελληνικής κοινωνίας;**

Η παρούσα εργασία θα προσπαθήσει να αποσαφηνίσει με διεξοδικό τρόπο τα ερωτήματα αυτά, με τη βοήθεια της Πολιτισμικής- Ιστορικής Προσέγγισης του L.S Vygotsky, και στη βάση της ερευνητικής μεθόδου της μετα-ανάλυσης.

Ολοκληρώνουμε την ενότητα της εισαγωγής, με την παράθεση μίας καίριας παρέμβασης εκ μέρους του παιδοψυχιάτρου Δ. Αναγνωστόπουλου, αναφορικά με την ικανότητα της Ελληνικής κοινωνίας να υπερβεί την τρέχουσα κρισιακή συγκυρία:

«Οι πολιτισμικές μας εμπειρίες αναμένεται να μας βοηθήσουν πολύ. Η Ελλάδα από την αρχαιότητα έως σήμερα έχει έρθει αντιμέτωπη με πολύ δυναμικές κοινωνικές κρίσεις.

Πάντα όμως, καταφέραμε να επιβιώσουμε, γιατί αυτή είναι η φύση μας. Ο μεγαλύτερος κίνδυνος για το μέλλον της χώρας είναι οι έμμεσες επιπτώσεις της κρίσης. Πράγματι, οι πολιτικές πρακτικές λιτότητας απειλούν σοβαρά την ψυχική υγεία. Όμως, οι πολιτικοί, οι επιχειρηματίες, οι κρατικοί αξιωματούχοι και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης αρχίζουν να προωθούν ένα επικίνδυνο πνεύμα «ατομικισμού». Η καλλιέργεια της αίσθησης, ότι η λύση στην οικονομική κρίση μπορεί να προέλθει μόνο μέσα από τα ίδια τα άτομα, και όχι μέσα από συλλογικές δράσεις, μπορεί να σκοτώσει την αλληλεγγύη, η οποία ήταν εμφανής στις δράσεις των Ελλήνων πολιτών καθ' όλη τη διάρκεια της κρίσης» (Anagnostopoulos, 2015).

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: Η ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ – ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ L.S. VYGOTSKY ΓΙΑ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ

2.1) Εισαγωγή στη Ζωή και το Έργο του L.S. Vygotsky:

Η Πολιτισμική – Ιστορική προσέγγιση του Σοβιετικού Ψυχολόγου L.S. Vygotsky διαμορφώθηκε, κατά τη διάρκεια μίας επαναστατικής περιόδου για την ΕΣΣΔ, και αποτέλεσε μία ριζοσπαστική ψυχολογική θεωρία για την ανάπτυξη του παιδιού, η οποία και κατάφερε να οδηγήσει σε δυναμικό μετασχηματισμό τόσο της επιστήμης της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας όσο και της Παιδαγωγικής επιστήμης (Δαφέρμος, 2002). Σκοπός της όσο το δυνατόν πιο περιεκτικής ενσωμάτωσης της προσέγγισης του Lev Vygotsky στην παρούσα διατριβή, είναι πρωτίστως η ανάδειξη του κρισιακού χαρακτήρα των διαδικασιών ανάπτυξης του ατόμου, και εν συνεχεία ο αναστοχασμός των προκλήσεων και των προοπτικών, που φέρει η ανθρώπινη ανάπτυξη, όταν επισυμβαίνει εντός ενός κρισιακού πολιτισμικού-ιστορικού πλαισίου. Έχοντας δεχθεί σημαντικές επιρροές από τις προοπτικές του μαρξισμού και τις διαλεκτικές, ο Vygotsky αντιμετώπισε με συστημικό τρόπο τις διαδικασίες της γνωστικής, συναισθηματικής, γλωσσικής και της κοινωνικής ανάπτυξης του παιδιού και του εφήβου, και κατάφερε να αναδείξει την αναπόδραστα πολυδιάστατη και πολυπαραγοντική φύση των διαδικασιών αυτών. Σύμφωνα με τον Vygotsky, η ψυχική ανάπτυξη δεν αποτελεί μία γραμμικά εξελισσόμενη διαδικασία. Σε ένα πρώτο επίπεδο, το παιδί συνειδητοποιεί το εύρος των περιορισμών και των δυνατοτήτων του, μέσα από την αλληλεπίδραση του με τα μέλη της οικογένειας του, καθώς και μέσα από τη συμμετοχή του στο σχολικό πλαίσιο. Στη συνέχεια, το παιδί καταφέρει να αναπτύξει τη σκέψη και τη δραστηριότητα του, μέσα από μία σειρά διαδοχικών «κρίσεων» και συγκρούσεων, τόσο με τον ίδιο του τον εαυτό όσο και με το περιβάλλον του (οικογένεια, σχολείο) (Δαφέρμος, 2002). Όμως, τι συμβαίνει όταν η εξ' ορισμού κρισιακή ανθρώπινη ανάπτυξη διαμεσολαβείται από ένα κρισιακό κοινωνικό πλαίσιο; Με τι είδους προκλήσεις έρχονται αντιμέτωποι τα παιδιά και οι έφηβοι; Ποιος είναι ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου ως πολιτιστικών διαμεσολαβητών στις διαδικασίες αυτές; Η Πολιτισμική - Ιστορική προσέγγιση του L.S. Vygotsky, έχοντας διαμορφωθεί στο εσωτερικό ενός επαναστατικού κοινωνικού

πλαίσιου, το οποίο σήμερα προσομοιάζει στην Ελληνική κοινωνία της κρίσης, θα προσπαθήσει να γεμίσει με φώς αυτές τις πτυχές.

2.2) Οι Αναπτυξιακές Συνιστώσες της Πολιτισμικής – Ιστορικής Προσέγγισης:

Ο Elkonin υποστήριξε, ότι η Πολιτισμική - Ιστορική Θεωρία έθεσε τα θεμέλια για την ανάπτυξη της «μη κλασικής» ψυχολογίας (Elkonin, 1989, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011). Σύμφωνα με την κλασική ψυχολογία, όλες οι ψυχολογικές διεργασίες είναι προκατασκευασμένες, και οι κοινωνικές σχέσεις διαδραματίζουν δευτερεύοντα ρόλο στην ψυχική ανάπτυξη. Όμως, σύμφωνα με τον Vygotsky «Οι ψυχολογικές λειτουργίες αποκτώνται με τη μορφή των κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες και αποτελούν την πηγή της προέλευσης και της ανάπτυξης αυτών των λειτουργιών για τον άνθρωπο» (Vygotsky, 1998, p.473, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011, Σελ. 21). Ο Vygotsky αφιέρωσε όλη του τη ζωή, στην ανάπτυξη των αρχών της «νέας» ψυχολογίας. Ο Vygotsky κατονόμασε τη νέα ψυχολογία ως «*Κορυφαία Ψυχολογία*», διότι εστίαζε στα υψηλότερα αναπτυξιακά επιτεύγματα της προσωπικότητας – τις «κορυφές» της - (Vygotsky, 1982 · 1987). Το βασικό χαρακτηριστικό της πολιτισμικής - ιστορικής προσέγγισης στην ψυχολογία, είναι η εστίαση στις πηγές, στους παράγοντες και στους μηχανισμούς της ανάπτυξης, προκειμένου να ξεπεραστούν τα εμπόδια και να αναδυθούν νέες δυνατότητες για ανάπτυξη. Ο Vygotsky υποστήριξε, ότι η ιστορία της πολιτισμικής ανάπτυξης του παιδιού, είναι ανάλογη με τη «ζωντανή διαδικασία της βιολογικής εξέλιξης», και εισήγαγε την έννοια της «σύγκρουσης» μεταξύ των πρωτόγονων και των πολιτισμικών μορφών συμπεριφοράς, ως την κινητήρια δύναμη της πολιτισμικής ανάπτυξης: «*Η πεμπουσία της πολιτισμικής ανάπτυξης, συνίσταται στην αντιπαράθεση μεταξύ των ανεπτυγμένων πολιτισμικών μορφών συμπεριφοράς, με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπα τα παιδιά μετά τη γέννηση, και των πρωτόγονων χαρακτηριστικών της συμπεριφοράς τους*» (Vygotsky, 1997b, p.99, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011, Σελ. 22). Πιο συγκεκριμένα, η έννοια της «σύγκρουσης» συνεπάγεται, ότι η πολιτισμική ανάπτυξη είναι μάλλον ένας αγώνας μεταξύ φυσικών (βιολογία) και τεχνητών (πολιτισμός) μορφών συμπεριφοράς, παρά μια ομαλά εξελισσόμενη διαδικασία των εσωτερικών δυνατοτήτων.

Σύμφωνα με τον Vygotsky, η πολιτισμική ανάπτυξη έχει «επαναστατικό» χαρακτήρα, καθώς περιγράφει μία εξαιρετικά πολύπλοκη διαδικασία «*απότομων και*

ουσιαστικών μεταβολών στο είδος και στις κινητήριες δυνάμεις της αναπτυξιακής διαδικασίας» (Vygotsky, 1997b, p.110, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011, Σελ. 22). Γίνεται λοιπόν φανερό, ότι σύμφωνα με την άποψη του Vygotsky, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αναπτυξιακή αλλαγή, κάθε είδους αλλαγή. Αντιθέτως, μονάχα οι ποιοτικές αλλαγές, οι οποίες οδηγούν σε συνολική αναδιοργάνωση του ψυχολογικού συστήματος, γίνονται αντιληπτές ως ανάπτυξη. Φαίνεται επομένως, ότι το κύριο ενδιαφέρον του Vygotsky, έγκειται στην προέλευση, στα σημεία καμπής, στη σύνθεση, το μετασχηματισμό, και στις αλληλεπιδράσεις των κοινωνικών, ψυχολογικών και πολιτισμικών φαινομένων. Σύμφωνα με την Πολιτισμική - Ιστορική προσέγγιση, η ανάπτυξη του παιδιού έχει τις ρίζες της στο πολιτισμικό περιβάλλον. Στο πλαίσιο αυτό, συμπεριλαμβάνονται τόσο μικρότερες έννοιες, όπως η κουλτούρα, η καθημερινή οικογενειακή ζωή, και οι τοπικές παραδόσεις, όσο και μεγαλύτερες έννοιες, όπως ο ανθρώπινος πολιτισμός γενικότερα, ο παραδοσιακός λαϊκός πολιτισμός, η εθνική κουλτούρα, και η κουλτούρα της παγκόσμιας αγοράς. Ο Vygotsky, διέκρινε ως βασική πηγή της ανάπτυξης, την αλληλεπίδραση του παιδιού με το περιβάλλον του (π.β., πολιτισμός, ανθρώπινες σχέσεις, και πολιτιστικά εργαλεία). Επίσης, τόνισε τη μοναδική συμβολή του περιβάλλοντος, στην ανάπτυξη ειδικών μορφών δραστηριότητας για τον άνθρωπο (ανώτερες ψυχολογικές διεργασίες). Σύμφωνα με την πολιτισμική-ιστορική θεωρία, το πολιτισμικό περιβάλλον διαδραματίζει έναν πολύ ιδιαίτερο ρόλο, στην ανάπτυξη της προσωπικότητας, της συνείδησης του παιδιού, καθώς και στη σχέση του με την πραγματικότητα (Vygotsky, 1994). Το περιβάλλον νοείται περισσότερο ως «πηγή της ανάπτυξης», παρά ως «ρυθμιστικός παράγοντας της ανάπτυξης»: *«Οι πολύ καλές και ολοκληρωμένες μορφές συμπεριφοράς, που είναι διαθέσιμες από το περιβάλλον, συνήθως, έρχονται σε αλληλεπίδραση με τις πρώιμες μορφές συμπεριφοράς των παιδιών, και έχουν ως αποτέλεσμα ένα συγκεκριμένο είδος δραστηριότητας, το οποίο, στη συνέχεια, εσωτερικεύεται από το παιδί και μετατρέπεται σε συνάρτηση της προσωπικότητας του»* (Vygotsky, 1994, p.353, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011, Σελ. 24).

Ωστόσο, ο Vygotsky διευκρίνισε, ότι αν μια συγκεκριμένη ιδανική μορφή συμπεριφοράς, δεν είναι διαθέσιμη στο περιβάλλον, και η ανάπτυξη του παιδιού προχωρήσει χωρίς καμία αλληλεπίδραση με την τελική μορφή συμπεριφοράς, τότε το παιδί δεν θα μπορέσει να αναπτυχθεί σωστά. Στο σημείο αυτό, οφείλουμε να

επισημάνουμε, πώς πρόκειται για ένα πολύ σοβαρό αίτημα, το οποίο και εγείρει ποικίλα ερωτήματα για τους σύγχρονους παιδαγωγούς. Ως ιδανική μορφή, θα μπορούσε να θεωρηθεί ολόκληρος ο ανθρώπινος πολιτισμός, με τον οποίο το νεογέννητο παιδί έρχεται αντιμέτωπο. Ο πολιτισμός (ιδανική μορφή) προσκαλεί το παιδί να δράσει, να ανταποκριθεί σε αυτόν, και να αρχίσει διάλογο. Εάν το παιδί αποδεχθεί την πρόσκληση, τότε η διαδικασία της ανάπτυξης μπορεί να λάβει χώρα. Η ουσία της αναπτυξιακής δράσης έγκειται, στο γεγονός ότι το υποκείμενο (παιδί), αρχικά, οικειοποιείται την ιδανική μορφή, και στη συνέχεια, γίνεται φορέας αυτής. Δηλαδή, σταδιακά η ιδανική μορφή μεταμορφώνεται στην πραγματική μορφή της συμπεριφοράς του παιδιού. Θα μπορούσαμε λοιπόν να ισχυριστούμε, ότι το είδος των κοινωνικών σχέσεων, καθορίζει τα τελικά αποτελέσματα της πολιτισμικής ανάπτυξης του παιδιού. Η γενική ακολουθία της πολιτισμικής ανάπτυξης του παιδιού, θα μπορούσε να παρατεθεί σχηματικά, με τον ακόλουθο τρόπο: (α) οι άλλοι άνθρωποι ενεργούν στο παιδί, (β) το παιδί αρχίζει να αλληλεπιδρά με τους ανθρώπους γύρω του, (γ) το παιδί αρχίζει να ενεργεί για τους άλλους (π.β., ενήλικες, συμμαθητές, παιχνίδια, περιβάλλον), και τέλος, (δ) το παιδί ενεργεί για τον ίδιο του τον εαυτό και ρυθμίζει τη συμπεριφορά του (Bredikyte Milda, 2011).

2.3) Η «Ζώνη Εγγύτερης Ανάπτυξης του Παιδιού» κατά τον L. S. Vygotsky:

Η έννοια της Ζώνης της Εγγύτερης Ανάπτυξης (ZEA) είναι ίσως η πιο ευρέως διαδεδομένη ιδέα, και χρησιμοποιείται συχνά, προκειμένου να χαρακτηρίσει το καινοτόμο έργο του Vygotsky. Ο Vygotsky χρησιμοποίησε αυτή την έννοια σε δύο διαφορετικά πλαίσια, στη σχολική μάθηση και στο παιχνίδι. Αν και ο ίδιος, εισήγαγε τα δύο αυτά πλαίσια σε παρόμοιο χρόνο, στη συνέχεια χρησιμοποίησε πολύ διαφορετικά κριτήρια για τον προσδιορισμό τους. Ο ορισμός, που αποδίδεται συχνότερα στη ZEA, είναι ο ακόλουθος: «*Η ζώνη της επικείμενης ανάπτυξης του παιδιού, αναφέρεται στη διαφορά μεταξύ του επιπέδου της πραγματικής ανάπτυξης (οι ικανότητες που αποκτά το παιδί δουλεύοντας ανεξάρτητα), και του επιπέδου της δυναμικής ανάπτυξης (οι ικανότητες που αποκτά το παιδί ερχόμενο σε επαφή με έναν έμπειρο καθοδηγητή ή με ικανούς συντρόφους)*» (Vygotsky, 2003, p.379, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011, Σελ. 35). Συγχρόνως, ο Vygotsky υποστήριξε ότι «*Η ζώνη της επικείμενης ανάπτυξης ορίζει τις ψυχικές λειτουργίες, που δεν έχουν ακόμη ωριμάσει (εμβρυακή κατάσταση), αλλά βρίσκονται σε μία διαδικασία*

ωρίμανσης. Αυτές οι λειτουργίες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως «μπομπούκια» ή «λουλούδια» της ανάπτυξης. Το πραγματικό αναπτυξιακό επίπεδο αναφέρεται στην ψυχική ανάπτυξη αναδρομικά, ενώ η ζώνη της επικείμενης ανάπτυξης αναφέρεται στην ψυχική ανάπτυξη μελλοντικά» (Vygotsky, 2003, p.379, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011, Σελ. 36). Με τη βοήθεια της κατάλληλης εκπαιδευτικής καθοδήγησης και υποστήριξης, το παιδί αποκτά σταδιακά ειδίκευση στις βασικές αρχές δημιουργίας, εντός του δυναμικού πολιτισμού (Kudriavtsev, 1997, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011).

Το παιδί γεννιέται σε έναν κοινωνικό κόσμο, όπου περιβάλλεται από ανθρώπους, οι οποίοι αλληλεπιδρούν με αυτό. Τα συστήματα δραστηριότητας (τα πλαίσια) ενός πολιτισμού, αντιπροσωπεύουν μονάχα τους προσωρινούς διαμεσολαβητές κατά τη διαδικασία της εσωτερικής ανάπτυξης του ατόμου, ενώ παράλληλα αποτελούν ένα σταθερό, εξωτερικό, λειτουργικό ιστό της νοητικής δραστηριότητας (Daniels, 2005). Η ανάπτυξη του παιδιού, ξεκινάει ως απάντηση στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις με άλλα άτομα (τη μητέρα, τον πατέρα και τα άλλα μέλη της οικογένειάς), και λαμβάνει βαθμιαία τη μορφή ενός διαλόγου, ο οποίος οδηγεί στη συν-δημιουργία μίας κοινής κουλτούρας. Με τη βοήθεια της ΖΕΑ, φαίνεται πώς αναπτύσσεται μία ολοκληρωμένη πολλαπλότητα ανθρώπων: κοινότητες και πολιτισμοί, οικογένειες, επαγγελματικές ομάδες, και, φυσικά, το μεμονωμένο υποκείμενο. Η ανάπτυξη δηλαδή, λαμβάνει χώρα υπό το πρίσμα των κοινωνικά κατασκευασμένων συστημάτων, τα οποία έχουν οικοδομηθεί στη βάση των ψυχολογικών λειτουργιών των ατόμων. Πιο συγκεκριμένα, οι ανώτερες ψυχικές λειτουργίες, όπως οι νέες μορφές διαμεσολαβητικής δραστηριότητας, γεννιούνται μέσα στην ιστορία του μεμονωμένου ατόμου (οντογένεση), και στη συνέχεια εξελίσσονται εντός του πολιτισμού, της κοινότητας, και σωρευτικά, από το ίδιο το ανθρώπινο γένος. Με αυτό τον τρόπο, παρέχεται η δυνατότητα διερεύνησης τόσο του παρελθόντος όσο και του μέλλοντος των λειτουργικών συστημάτων των συλλογικών υποκειμένων (Cobb, 1998, όπως αναφέρεται από Daniels, 2005). Αυτό σημαίνει, ότι τα παιδιά ξεκινούν να δημιουργούν πολιτισμικά στοιχεία, ενώ ταυτόχρονα αποτελούν δημιουργήματα του πολιτισμού. Σύμφωνα με την προοπτική αυτή, τα παιδιά δεν μιμούνται και δεν εσωτερικεύουν απλά τον κόσμο γύρω τους, αλλά προσπαθούν να αντιληφθούν τον ενήλικο κόσμο και να συμμετάσχουν σε αυτόν. Με αυτό τον τρόπο, έρχονται να παράγουν συλλογικά, τους δικούς τους ομότιμους κόσμους και

πολιτισμούς. Από τη σκοπιά της πολιτισμικής - ιστορικής θεωρίας, η ανάπτυξη είναι ένα ενοποιητικό σύνολο, που συμπεριλαμβάνει το παιδί, τον ενήλικα και τα συμβολικά πολιτισμικά εργαλεία. Τέλος, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, ολόκληρη η αναπτυξιακή διαδικασία πραγματοποιείται με τη βοήθεια του μηχανισμού της διαμεσολάβησης (Bredikyte Milda, 2011).

2.4) Η Έννοια των «Ψυχολογικών Εργαλείων»:

Η έννοια των «*ψυχολογικών εργαλείων*» είναι απαραίτητη, για την κατανόηση της προσέγγισης του Vygotsky, αναφορικά με την πολιτισμική ανάπτυξη. Πρόκειται για έναν από τους ακρογωνιαίους λίθους της ψυχολογικής θεωρίας του Vygotsky. Ο Vygotsky ενδιαφέρθηκε για το ρόλο των συστημάτων, ως σημείων διαμεσολάβησης στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Μάλιστα, η άποψή του αποτέλεσε, κατά κάποιο τρόπο, μια επέκταση της νοηματοδότησης του Μαρξ, αναφορικά με τον τρόπο, που τα εργαλεία διαμεσολαβούν την ανθρώπινη δραστηριότητα της εργασίας (Blunden, 2010, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011). Ο Vygotsky επέκτεινε αυτή την ιδέα στην ψυχολογία του, αναλύοντας «*το πώς τα ψυχολογικά εργαλεία και τα πολύπλοκα συστήματα τους, μεσολαβούν στις ανθρώπινες κοινωνικές διεργασίες και στον τρόπο σκέψης*». Και στις δύο περιπτώσεις, το συμπέρασμα είναι «*ότι τα εργαλεία δεν χρησιμοποιούνται από τους ανθρώπους μόνο για να αλλάξουν τον έξω κόσμο, αλλά και για να κατευθύνουν την ανθρώπινη σκέψη και συμπεριφορά, τόσο του εαυτού, όσο και των άλλων*» (Vygotsky, 1981 · 1982a · 1997b, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011, Σελ. 28). Τα ακόλουθα, μπορούν να χρησιμεύσουν ως παραδείγματα ψυχολογικών εργαλείων και πολύπλοκων συστημάτων: η γλώσσα, τα διάφορα συστήματα μέτρησης, οι μνημονικές τεχνικές, τα αλγεβρικά σύμβολα, τα έργα τέχνης, οι χάρτες, όλα τα είδη των συμβατικών σημείων, κ.λπ. Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε, ότι τα ψυχολογικά εργαλεία, προσδιορίζουν το είδος της πολιτισμικής ανάπτυξης του ανθρώπου, διότι προσδιορίζουν τη δομή και το μηχανισμό των φυσικών ψυχολογικών λειτουργιών (Bredikyte Milda, 2011).

2.5) Η Συμβολή της «Πολιτισμικής Διαμεσολάβησης»:

Σύμφωνα με τον Elkonin, το μυστήριο της πολιτισμικής ανάπτυξης εντοπίζεται στην πράξη της «*διαμεσολάβησης*», και πιο συγκεκριμένα, στη διαδικασία που μεσολαβεί για τη μετατροπή της πραγματικής ανθρώπινης συμπεριφοράς σε μία ιδανική μορφή (Elkonin et al., 2002, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011). Κατά τη διάρκεια της διαμεσολάβησης, τα διάφορα ψυχολογικά εργαλεία του

πολιτισμού, ενσωματώνονται στις φυσικές μορφές συμπεριφοράς του ανθρώπου, προκειμένου να τις μετατρέψουν σε ιδανικές μορφές συμπεριφοράς (πολιτισμικούς φορείς). Αυτό το είδος ενσωμάτωσης, πραγματοποιείται μέσω της κοινής δράσης του υποκειμένου με ένα άλλο υποκείμενο – τον διαμεσολαβητή-. Αξίζει να επισημάνουμε στο σημείο αυτό, ότι δεν πρόκειται για μία διαδικασία στατικής αφομοίωσης, αλλά για συν-δημιουργία μίας νέας, μοναδικής, ατομικής και ιδανικής μορφής συμπεριφοράς, η οποία έχει τις βάσεις της, στην πραγματική συμπεριφορά του ατόμου. Οι El'konin και Zinchenko (2002) επισημαίνουν, ότι η διαδικασία της συν-δημιουργίας προϋποθέτει την ύπαρξη κοινής γλώσσας, η οποία και αποτελεί το εργαλείο για την επικοινωνία. Η συμμετοχή του παιδιού στις διαδικασίες διαμεσολάβησης και συν-δημιουργίας, οδηγεί σε προσωπική του ανάπτυξη, ενώ συγχρόνως συμβάλει στην καλλιέργεια της αίσθησης της αυτογνωσίας (όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011). Μάλιστα, ο Elkonin (1994) προσπάθησε να περιγράψει τον ψυχολογικό μηχανισμό της διαμεσολάβησης. Υποστήριξε, ότι ένας ενήλικας λειτουργεί ως μεσολαβητής μόνο, όταν οι ιδέες του γίνονται αντικείμενο ενδιαφέροντος και δοκιμής για ένα παιδί. Σύμφωνα με την Elkonin, η διαμεσολάβηση συνιστά μια διαδικασία αναζήτησης τρόπων εκ μέρους του ενήλικα, προκειμένου να προσελκύσει το ενδιαφέρον και την προσοχή του παιδιού, σε ορισμένα σημαντικά θέματα ή ιδέες. Στη συνέχεια, ο ενήλικας (δάσκαλος) θα πρέπει να παροτρύνει τη διαδικασία της εξερεύνησης αυτών των ιδεών από τα παιδιά, μέσα από το παιχνίδι και τις διάφορες μαθησιακές δραστηριότητες. Τέλος, ο Elkonin (1994), έκανε λόγο για «κρίση της παιδικής ηλικίας», την οποία και συνέδεσε με την «κρίση της πολιτισμικής διαμεσολάβησης», και με την «κρίση του εκπαιδευτικού συστήματος». Σύμφωνα με τον ίδιο, ο αρχικός στόχος της εκπαίδευσης, ήταν η «μεταφορά» του πολιτισμού, ή με άλλα λόγια, η διαμεσολάβηση ανάμεσα στη δημιουργία του πολιτισμού και στην κουλτούρα της καθημερινότητας. Όμως, σε πρακτικό επίπεδο, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα συνήθως περιορίζονται στην απλή μεταβίβαση πληροφοριών, σχετικά με τα πολιτισμικά φαινόμενα, χωρίς αποκαλύπτουν πληροφορίες, αναφορικά με το νόημα και τη σημασία αυτών των φαινομένων (όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011).

2.6) Η Έννοια της «Κοινωνικής Κατάστασης της Ανάπτυξης»:

Σε ένα από τα τελευταία έργα του, ο Vygotsky, εισάγει την έννοια της «κοινωνικής κατάστασης της ανάπτυξης» (Social Situation of Development), για να

περιγράφει τις σχέσεις, ανάμεσα στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού και στο κοινωνικό του περιβάλλον, σε κάθε ηλικιακό επίπεδο (Vygotsky, 1998, p.198, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011). Ο Vygotsky διατύπωσε την αρχή της «κοινωνικής κατάστασης της ανάπτυξης», προκειμένου να συγκεκριμενοποιήσει τους μηχανισμούς αλληλεπίδρασης, ανάμεσα στο αναπτυσσόμενο παιδί και στο κοινωνικο-πολιτισμικό του περιβάλλον. Η κοινωνική κατάσταση της ανάπτυξης ως βασικό χαρακτηριστικό του περιβάλλοντος, σε συνδυασμό με τους νέους σχηματισμούς της συνείδησης και της προσωπικότητας, αποτελούν τη δομή της «ψυχολογικής ηλικίας» του παιδιού (Karabanova, 2010). Ο Vygotsky διαφώνησε ρητά με την ερμηνεία πρόσληψης του περιβάλλοντος ως ενός εξωτερικού αντικειμενικού συντελεστή, που δύναται να καθορίσει την ανάπτυξη του παιδιού. Υποστήριξε, ότι το περιβάλλον θα πρέπει να γίνει κατανοητό ως «παράγοντας» της ανάπτυξης, και γι' αυτό το λόγο χρησιμοποίησε την έννοια της κοινωνικής κατάστασης της ανάπτυξης. Πρόκειται για «μία μοναδική και αμίμητη σχέση, ανάμεσα στο παιδί και στο κοινωνικό του περιβάλλον, κατά τη διάρκεια μίας συγκεκριμένης ηλικίας» (Vygotsky, 2000, p.903, όπως αναφέρεται από Karabanova, 2010, Σελ. 131). Αυτός ο ορισμός της κοινωνικής κατάστασης της ανάπτυξης, αντιτίθεται προς τη συμπεριφορική ερμηνεία του περιβάλλοντος. Σύμφωνα με το συμπεριφορισμό, το περιβάλλον παρουσιάζεται ως ένα απλοποιητικό σύνολο ερεθισμάτων, που δύναται να προκαλέσουν ορισμένες συγκεκριμένες συμπεριφορικές αντιδράσεις στο παιδί. Σύμφωνα με τον Vygotsky, η κοινωνική κατάσταση της ανάπτυξης εμφανίζεται ως μία συστηματική και πολύπλοκη σχέση, ανάμεσα στο παιδί και στο κοινωνικό του περιβάλλον. Η μετατροπή μιας κοινωνικής κατάστασης της ανάπτυξης, θα προκύψει κατά τη διάρκεια των περιόδων των αναπτυξιακών κρίσεων, και θα καθορίσει το ψυχολογικό τους περιεχόμενο (δηλαδή τα επιτεύγματα του παιδιού). Επομένως, η κοινωνική κατάσταση της ανάπτυξης προτείνει την ενεργό θέση του παιδιού απέναντι στο κοινωνικό του περιβάλλον, το οποίο δεν παρουσιάζεται ως κάτι ξένο, αλλά ως μέρος της ανάπτυξης της προσωπικότητας του παιδιού (Karabanova, 2010).

Καθώς το παιδί αναπτύσσεται, στο πλαίσιο της κοινωνικής κατάστασης της ανάπτυξης, δημιουργείται κάποιου είδους αντίφαση. Το παιδί λαμβάνοντας υπόψη του το γεγονός, ότι οι ανάγκες του στην παρούσα κατάσταση έχουν ικανοποιηθεί από τους ενήλικες, αρχίζει σταδιακά να αντιλαμβάνεται ορισμένα νέα είδη αναγκών, οι οποίες προϋποθέτουν την ανάληψη ενός νέου ρόλου από το παιδί, και την

ταυτόχρονη αλλαγή της κοινωνικής κατάστασης της ανάπτυξης. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το παιδί αισθάνεται, ότι το περιβάλλον εμποδίζει την ικανοποίηση των πραγματικών του αναγκών, και προσπαθεί να υπερβεί αυτούς τους περιορισμούς (Blunder, 2008). Για παράδειγμα, ένα παιδί, που δε συμφωνεί με την επιθυμία της μητέρας του, μπορεί να αναπτύξει προκλητική συμπεριφορά, με σκοπό να αναπτύξει τη δική του θέληση, και να καταφέρει να απελευθερωθεί από τη χειραγώγηση της μητέρας του. Η επιδίωξη αυτή του παιδιού, το βοηθά να αναλάβει ένα νέο ρόλο, καθώς και να αλλάξει την κατάσταση, που εμποδίζει την ανάπτυξη του. Παρ' όλα αυτά, οφείλουμε να αναφέρουμε στο σημείο αυτό το γεγονός, ότι η ανάπτυξη αποκτά ουσία μόνο, όταν οι ενήλικοι φροντιστές ανταποκρίνονται στο νέο τρόπο αλληλεπίδρασης με το παιδί. Εάν το παιδί δεν αισθάνεται την ανάγκη να ξεπεράσει αυτούς τους περιορισμούς, που σχετίζονται με τον καθορισμό και την ικανοποίηση των νέων του αναγκών, ή δεν προσπαθεί να χειραφετηθεί από μόνο του, τότε εντοπίζεται μια παθολογική κατάσταση, που δεν επιτρέπει στο παιδί να αναπτυχθεί. Για παράδειγμα, ένας νεαρός έφηβος, που δεν αισθάνθηκε ποτέ την ανάγκη να επικρίνει τις απόψεις και τον τρόπο δράσης της οικογένειας ή των δασκάλων του, δεν θα αναπτυχθεί ποτέ πλήρως ως ενήλικας, και δεν θα αναλάβει ποτέ τη δική του θέση στην κοινωνία. Στο τέλος της διαδικασίας (της κοινωνικής κατάστασης της ανάπτυξης), εάν κάθε μία από τις περιόδους σταθερής ανάπτυξης και κρίσης έχουν διαπραγματευτεί με επιτυχία, τότε το παιδί μετατρέπεται σε ένα πλήρως ώριμο μέλος της ευρύτερης κοινωνίας, καθώς είναι πλέον σε θέση να προσδιορίσει και να καλύψει τις δικές του ανάγκες, με τρόπο που να συνάδει με την κοινωνική του θέση. Το παιδί αποκτά επίγνωση της κοινωνικής θέσης των άλλων, αναλαμβάνει την ηθική ευθύνη των πράξεων του, και συμμετέχει ενεργά στην αναπαραγωγή του πολιτισμού και των κοινωνικών θεσμών. Αυτή, μπορεί να είναι μια τραυματική περίοδος για κάθε παιδί, αλλά πρόκειται για το μοναδικό μέσο επίτευξης της πραγματικής ωρίμανσης και της εξέλιξης τους (Blunder, 2008).

2.7) Η Δημιουργία «Νεο-σηματισμών» (Neoformation):

Η έννοια των «νεοσηματισμών» χρησιμοποιείται από τον Vygotsky, προκειμένου να περιγράψει ένα συγκεκριμένο τύπο νοητικής δραστηριότητας, που λαμβάνει χώρα κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης του παιδιού με το κοινωνικό περιβάλλον. Οι νεοσηματισμοί κάνουν την εμφάνιση τους, σε ένα συγκεκριμένο στάδιο της ανάπτυξης του παιδιού, με σκοπό να διαφοροποιήσουν τις παλιές από τις

νέες λειτουργίες κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Όπως προαναφέρθηκε, κάθε ηλικιακό στάδιο ανάπτυξης περιβάλλεται από μια κοινωνική κατάσταση, η οποία δημιουργεί μία «δυσάρεστη» αίσθηση στο παιδί, το οποίο προσπαθεί να εξελίξει τις δυνατότητες του. Οι νεοσχηματισμοί διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην αναδιάρθρωση της ψυχικής ζωής του παιδιού, την οποία Vygotsky αποκαλεί «κεντρικό νεοσχηματισμό» (Blunder, 2008). Κατά τη διάρκεια των σταθερών περιόδων ανάπτυξης, ο κεντρικός νεοσχηματισμός διαφοροποιείται βαθμιαία, και οδηγεί στην αναδιάρθρωση της συμπεριφοράς του παιδιού (δημιουργία νέων τρόπων αλληλεπίδρασης με το κοινωνικό περιβάλλον), έτσι ώστε το παιδί να καταφέρει να υπερβεί τους περιορισμούς της κοινωνικής κατάστασης της ανάπτυξης. Ο κεντρικός νεοσχηματισμός δεν εξαφανίζεται, αλλά συνεχίζει να παίζει το ρόλο στη δραστηριότητα του παιδιού, έως ότου αναπτυχθεί κατά μήκος μίας περιφερειακής αναπτυξιακής γραμμής: *«Οι νεοσχηματισμοί αποτελούν προϊόν της αναπτυξιακής ηλικίας του παιδιού, και συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση της συνείδησης και της προσωπικότητάς του. Οι αλλαγές στην συνείδηση του παιδιού, πραγματοποιούνται στη βάση της αναπτυξιακής του ηλικίας και των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων. Αυτός είναι ο λόγος, που οι ώριμες μορφές νεοσχηματισμών, εμφανίζονται στο τέλος και όχι στην αρχή ενός δεδομένου ηλικιακού επιπέδου ανάπτυξης»* (Vygotsky, 1998, p.198, όπως αναφέρεται από Blunder, 2008, Σελ. 4).

2.8) Περιγραφή των «Κρίσιμων Ηλικιακών Αναπτυξιακών Σταδίων» κατά τον L. S. Vygotsky:

1) Η Κρίση του Νεογέννητου:

Ο Vygotsky ισχυρίστηκε, ότι η ανάπτυξη του παιδιού περνά μέσα από μια σειρά σταδίων σταθερής ανάπτυξης, δηλαδή, τη βρεφική ηλικία, την παιδική ηλικία, την προσχολική ηλικία, τη σχολική ηλικία και την εφηβεία. Αυτές οι περίοδοι σταθερής ανάπτυξης, διακόπτονται από περιόδους κρίσης: κατά τη γέννηση, και κατά την ηλικία του 1^{ου} έτους, των 3^{ων}, των 7, των 13^{ων} και των 17 ετών. Ο Vygotsky κατονόμασε τα στάδια αυτά με τρόπο, που προφανώς συσχετιζόνταν με την κοινωνική κατάσταση της ΕΣΣΔ της εποχής του, αλλά η περιοδολόγηση εξαρτήθηκε κυρίως από την εμφάνιση συγκεκριμένων διαρθρωτικών μετασχηματισμών στο παιδί, οι οποίοι σχετιζόνταν τόσο με το εξωτερικό κοινωνικό του περιβάλλον όσο και με την εσωτερική ανάπτυξη του ψυχισμού του (Blunder, 2008). Ωστόσο, αυτό που είναι σημαντικό σε κάθε περίπτωση, είναι ο τρόπος με τον οποίο ο Vygotsky ερμήνευσε

τους ποιοτικούς μετασχηματισμούς, που λαμβάνουν χώρα, κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης του παιδιού. Η εξέλιξη του παιδιού πραγματοποιείται με πολύ διαφορετικό τρόπο, κάτω από διαφορετικές ιστορικές συνθήκες, και δεν πρόκειται για ένα καθαρά εμπειρικό γεγονός. Ο Vygotsky επισήμανε την ανάγκη ανακάλυψης συγκεκριμένων εννοιών, που να επιτρέπουν στους μελετητές να κατανοήσουν τη διαδρομή, μέσω της οποίας οι πολιτισμικοί παράγοντες συμμετέχουν στην ανάπτυξη του παιδιού. Σκοπός της θεωρίας του Vygotsky ήταν η εύρεση και η κατανόηση του μηχανισμού, μέσω του οποίου ο πολιτισμός και οι θεσμοί της κοινωνίας αναπαράγονται από γενιά σε γενιά (Blunder, 2008).

Λίγες εβδομάδες μετά από τη γέννηση, η δημιουργία μιας ζωής έξω από το σώμα της μητέρας, καθιστά το νεογέννητο βρέφος πλήρως εξαρτώμενο από τους άλλους, καθώς δεν είναι σε θέση να συντηρήσει από μόνο του οποιαδήποτε προσωπική του ανάγκη. Η ψυχική ζωή του νεογέννητου, είναι μια μορφή ζωής, που θα εξαφανιστεί στο παρασκήνιο, μόλις δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για την παιδική ηλικία. Η πλήρης εξάρτηση του παιδιού από τους φροντιστές του, συνιστά γι' αυτό μία δύσκολη κατάσταση, την οποία μπορεί να υπερβεί, μόνο μέσα από την ανάπτυξη των υπο-φλοιωδών τμημάτων του εγκεφάλου του. Πιο συγκεκριμένα, οι υποφλοιώδεις περιοχές του εγκεφάλου, παρέχουν στο παιδί τις στοιχειώδεις νοητικές λειτουργίες, έτσι ώστε να μπορεί να επιβιώσει έξω από τη μήτρα, ακόμα και εάν βιολογικά εξαρτάται ακόμα από τη μητέρα. Η περίοδος της κρίσης λαμβάνει χώρα στο τέλος, όταν το νεογέννητο βρέφος αρχίζει να ανταποκρίνεται στα ερεθίσματα των άλλων ανθρώπων, και με αυτόν τον τρόπο, το παιδί εισέρχεται σε μια νέα σταθερή περίοδο ανάπτυξης, τη βρεφική ηλικία. Η ανεξάρτηση του παιδιού από τις υποφλοιώδεις περιοχές του εγκεφάλου του, και η μετάβαση του στη βρεφική ηλικία, προϋποθέτει την ανάπτυξη της αντίληψης του παιδιού, σε επίπεδο τέτοιο, που να μπορεί να διακρίνει μία εικόνα από το φόντο: *«Ο νόμος της δομής ή του διαχωρισμού της φιγούρας και του φόντου, συνιστά το πιο πρωτόγονο χαρακτηριστικό της ψυχικής ζωής, και αποτελεί το σημείο εκκίνησης για την περαιτέρω ανάπτυξη της συνείδησης του παιδιού»* (Vygotsky, 1998, Τόμος 5, p.213, όπως αναφέρεται από Blunder, 2008, Σελ.6).

II) Βρεφική Ηλικία (2-12 μηνών):

Κατά τη διάρκεια της βρεφικής ηλικίας, το βρέφος συνεχίζει να εξαρτάται ολοκληρωτικά από τους ενήλικες γύρω του, λόγω του ότι δεν διαθέτει τα πιο κρίσιμα

ψυχολογικά μέσα επικοινωνίας, δηλαδή την ικανότητα της ομιλίας και της γλώσσας, έτσι ώστε να επικοινωνήσει τις ανάγκες τους στους άλλους. Η κοινωνική κατάσταση της ανάπτυξης, που δημιουργείται από την αδυναμία του βρέφους, καθορίζει την κατεύθυνση του προς τα αντικείμενα του περιβάλλοντος. Προκειμένου να χειραφετηθεί το παιδί, από τη δυσάρεστη κατάσταση της εξάρτησης από τους ενήλικες, θα πρέπει να χρησιμοποιήσει τα κατάλληλα σωματικά και ψυχολογικά «εργαλεία». Η ανάπτυξη αυτών των ικανοτήτων, δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την οριοθέτηση της αντίληψης του παιδιού, ενώ παράλληλα προετοιμάζει το παιδί για τη συστηματική χρήση των εργαλείων των χειρονομιών και της γλώσσας. Γίνεται λοιπόν φανερό, ότι κατά τη διάρκεια των τελευταίων σταδίων της βρεφικής ηλικίας, το παιδί αποκτά ενεργό ενδιαφέρον για το περιβάλλον, με το οποίο και αρχίζει να αλληλεπιδρά συστηματικά: *«Κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης του βρέφους, το δυναμικό των δραστηριοτήτων του αυξάνεται, καθώς τα χέρια και τα πόδια του γίνονται ισχυρότερα, και τα ανώτερα τμήματα του εγκεφάλου του ωριμάζουν. Το γεγονός αυτό, έχει ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη νέων μορφών συμπεριφοράς και αντιμετώπισης του περιβάλλοντος. Εξαιτίας όλων αυτών, ο κύκλος των σχέσεων του βρέφους με την πραγματικότητα επεκτείνεται. Ωστόσο, εντοπίζεται κάποιου είδους αντίφαση, ανάμεσα στην αυξημένη πολυπλοκότητα των κοινωνικών σχέσεων του παιδιού και στην αδυναμία του για λεκτική επικοινωνία. Όλα αυτά, οδηγούν σε μία ριζοσπαστική αλλαγή των ενστικτωδών νεοσχηματισμών, που χαρακτηρίζουν τη νεογέννητη αναπτυξιακή περίοδο»* (Vygotsky, 1998, Τόμος 5, p.230, όπως αναφέρεται από Blunder, 2008, Σελ. 7). Ωστόσο, είναι φυσικό να αναμένεται, ότι το βρέφος στη συνείδησή του δεν έχει διαχωριστεί ακόμη τον εαυτό του από τη μητέρα του.

III) Κρίση στην Ηλικία του Ενός Έτους:

Το πέρασμα από την βρεφική ηλικία στην πρώιμη παιδική ηλικία, επιτυγχάνεται γύρω από την ηλικία των 12 μηνών. Το στάδιο αυτό, περιλαμβάνει μια σειρά μεταβατικών νεοσχηματισμών, οι οποίοι περιπλέκουν τη μελέτη αυτής της περιόδου κρίσης. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων σταδίων της βρεφικής ηλικίας του παιδιού: *«Το παιδί έχει αποκτήσει ενεργό ενδιαφέρον για το περιβάλλον. Η ολοκλήρωση της περιόδου της βρεφικής ηλικίας, μας φέρνει αντιμέτωπους άμεσα με την κρίση του ενός έτους. Η κρίση αυτή, όπως και όλα τα κρίσιμα ηλικιακά επίπεδα, χαρακτηρίζεται από έντονη ανάπτυξη της συναισθηματικής ζωής του παιδιού. Πρόκειται για το πρώτο στάδιο στην ανάπτυξη της βούλησης του παιδιού»* (Vygotsky,

1998, Τόμος 5, p.227, όπως αναφέρεται από Blunder, 2008, Σελ. 9). Η μετάβαση από το μπουσούλημα στο βάδισμα, και η μετάβαση από το κλάμα και το γέλιο στην αυθόρμητη ομιλία, αντικατοπτρίζουν τις συστηματικές προσπάθειες του παιδιού, προκειμένου να αναπτύξει τη δική του βούληση. Το σημαντικότερο ζήτημα εδώ είναι, ότι μέχρι να επέλθει αυτή η περίοδος της κρίσης, το παιδί αποκλείεται, λόγω της έλλειψης της γλώσσας, από την προσωπική συμμετοχή του στη συνάντηση των αναγκών του. Παρά το γεγονός, ότι το παιδί στερείται τόσο τις απαραίτητες φωνητικές ικανότητες όσο και το πλήρες λεξιλόγιο, πραγματοποιεί μία πρώτη απόπειρα παρέμβασης στο περιβάλλον του, με τη χρήση ελεύθερων λεκτικών αυτοσχεδιασμών. Μολαταύτα, και οι υπόλοιπες εξελίξεις, κατά τη διάρκεια αυτής της μεταβατικής περιόδου, συνιστούν λύσεις, στην προσπάθεια του παιδιού να συμμετέχει ενεργά στον καθορισμό και στην ικανοποίηση των αναγκών του. Το παιδί πρέπει να μιλήσει, παρά το γεγονός, ότι δεν μπορεί να μιλήσει, και πρέπει να περπατήσει, ακόμα κι αν δεν μπορεί να περπατήσει. Αυτή είναι η κοινωνική κατάσταση της ανάπτυξης. Η κεντρική γραμμή της ανάπτυξης, είναι η έναρξη της ομιλίας και του βαδίσματος. Η δευτερεύουσα γραμμή της ανάπτυξης, είναι η δυσκολία συντονισμού του λόγου και της κίνησης, που προκύπτει από την ίδια την κοινωνική κατάσταση της ανάπτυξης. Κατά τη διάρκεια της πρώιμης παιδικής ηλικίας, αυτή η έλλειψη συντονισμού τερματίζεται, καθώς το περπάτημα και η ομιλία σταδιακά επιτυγχάνονται (Blunder, 2008).

IV) Πρώιμη Παιδική Ηλικία (1-3 ετών):

Η κεντρική γραμμή της ανάπτυξης στην πρώιμη παιδική ηλικία, είναι η ανάπτυξη της αυτο-συνείδησης. Η ανάπτυξη της αυτο-συνείδησης πραγματοποιείται σε δύο επίπεδα, στο «πρώτο-εμείς» και στο «εγώ»: *«Το πρώτο στάδιο είναι το «πρώτο-εμείς». Εδώ, η συνείδηση προηγείται της έννοιας του «εγώ», το οποίο εξάγεται από αυτή. Στην πραγματικότητα, το παιδί δεν διαχωρίζει τον εαυτό του από τους άλλους. Για το παιδί φαίνεται, ότι οι ενήλικες φροντιστές γνωρίζουν την κάθε του επιθυμία. Η ίδια η έκφραση «εγώ» εμφανίζεται στη δεύτερη φάση της πρώιμης παιδικής ηλικίας, όπου το παιδί διαχωρίζει πλέον το «εγώ» από το «εμείς». Στην πράξη, το παιδί προβαίνει σε ανεξάρτητες δραστηριότητες και αντιστέκεται στις δράσεις των ενηλίκων».* Αυτή η αλλαγή, στο είδος της σχέσης του παιδιού με τον κόσμο γύρω του, καθοδηγείται από την ανάπτυξη του λόγου: *«Η ομιλία αλλάζει τη φύση της αντίληψης, καθώς επιτρέπει στο παιδί να διαφοροποιήσει την εσωτερική από την εξωτερική του*

εμπειρία [...] (Vygotsky, 1998, Τόμος 5, p.266, όπως αναφέρεται από Blunder, 2008, Σελ. 11). Γίνεται επομένως κατανοητό, ότι κατά τη διάρκεια των πρώτων σταδίων της ανάπτυξης, το παιδί δεν διαθέτει ξεχωριστή συνείδηση του εαυτού του από τους ενήλικες φροντιστές του. Όμως, η στενή επαφή του παιδιού με τους ενήλικες, δημιουργεί την ανάγκη κατάκτησης της γλώσσας, η οποία και αποτελεί κεντρικό νεοσχηματισμό του σταδίου αυτού. Η μεταγενέστερη κατοχύρωση της γλωσσικής ικανότητας, επιφέρει κάποιου είδους επανάσταση στη γνωστική αντίληψη του παιδιού, το οποίο αποκτά πλέον την ικανότητα αναγνώρισης του εαυτού του ως διακριτό πρόσωπο. Η ανάπτυξη του λόγου, της αντίληψης, της μνήμης, καθώς και η ικανότητα χρήσης των αντικειμένων, αποτελούν στενά συνδεδεμένες γραμμές της ανάπτυξης. Ωστόσο, η ανάπτυξη του λόγου ως επικοινωνιακή λειτουργία, είναι εκείνη που αλλάζει ριζικά την αντίληψη, και καθοδηγεί την όλη διαδικασία συνειδητοποίησης της πραγματικότητας (Blunder, 2008).

V) Κρίση στην Ηλικία των Τριών Ετών:

Ο Vygotsky διέκρινε επτά συμπτώματα της κρίσης στην ηλικία των τριών ετών: τον αρνητισμό, την ισχυρογνωμοσύνη, το πείσμα, τη διαμαρτυρία, η εξέγερση, την υποτίμηση, και στην περίπτωση της ανάπτυξης της γλώσσας των παιδιών, το δεσποτισμό. Αυτός ο αρνητισμός, αντιπροσωπεύει τη διαφοροποίηση, ανάμεσα στην επιθυμία του παιδιού να ενεργήσει (συναισθήματα) και στο είδος της δραστηριότητας που πραγματοποιεί (πράξεις). Η διαφοροποίηση αυτή, προκαλείται μέσα από τη σχέση του παιδιού με τους φροντιστές του. Σε κάθε περίπτωση, το είδος και ο τρόπος εκδήλωσης αυτών των επαναστατικών συμπτωμάτων, εξαρτάται από τις συνθήκες και το χαρακτήρα της εκτροφής του παιδιού. Ωστόσο, ο Vygotsky αναγνώρισε ως περισσότερο κοινή, μία πρώτη σειρά στις αντιδράσεις των παιδιών, δηλαδή, τον αρνητισμό, την ισχυρογνωμοσύνη, το πείσμα και τη διαμαρτυρία. Επομένως, σε αυτή την κρίση, το παιδί φαίνεται να οικοδομεί μία διαφορετική ποιότητα σχέσης με τον εαυτό του, η οποία δύναται να αλλάξει ριζικά το σύνολο των σχέσεων με όλους τους γύρω του. Είναι σημαντικό να επισημάνουμε, ότι στο στάδιο αυτό, η κοινωνική κατάσταση της ανάπτυξης της πρώιμης παιδικής ηλικίας έχει πλέον ξεπεραστεί. Το παιδί, στην προσπάθειά του να εναρμονίσει τις προσωπικές του επιθυμίες με την ατομική του δραστηριότητα, μετασχηματίζει εντελώς το είδος των σχέσεων με τους φροντιστές του, ακόμα και εάν δεν είναι σε θέση, να ελέγξει πλήρως τη συμπεριφορά τους. Η απελευθέρωση της δραστηριότητας του παιδιού από τον άμεσο έλεγχο,

ανοίγει το δρόμο, κατά τη διάρκεια των επόμενων αναπτυξιακών σταδίων, για την ανάπτυξη της νοημοσύνης, και ως εκ τούτου για τον ορθολογικό έλεγχο της ατομικής συμπεριφοράς (Blunder, 2008).

VI) Προσχολική Ηλικία (μέση παιδική ηλικία 3-7 έτη):

Η διαθέσιμη βιβλιογραφία από τα χειρόγραφα του Vygotsky, δυστυχώς, δεν καλύπτει την περίοδο, από την κρίση στην ηλικία των τριών ετών έως την κρίση στην ηλικία των επτά ετών. Σε αυτό το αναπτυξιακό στάδιο φαίνεται, ότι το παιδί έχει καταφέρει να απελευθερωθεί από τον έλεγχο της μητέρας και του πατέρα, ενώ παράλληλα επιθυμεί, και είναι σε θέση, να μεγεθύνει τον κοινωνικό κύκλο και τη δραστηριότητα του. Ωστόσο, αυτές οι ικανότητες, προϋποθέτουν την πολύτιμη εμπειρία της εξοικείωσης με τον πολιτισμό έξω από το σπίτι. Όμως, το παιδί σε ηλικία τριών ετών, δεν έχει αποκομίσει ακόμα τέτοιες εμπειρίες. Συνεπώς, κατά τη διάρκεια της μέσης παιδικής ηλικίας, το παιδί σταδιακά απαλλάσσει τον εαυτό του από την κοινωνική εξάρτηση της οικογένειας, διευρύνει τους ορίζοντές του, και αναπτύσσει τη νοημοσύνη του. Είναι σημαντικό να επισημάνουμε το γεγονός, ότι πρόκειται για ένα είδος νοημοσύνης, το οποίο στηρίζεται στις συσσωρευμένες εμπειρίες του παιδιού. Το παιδί δεν έχει ακόμα κατακτήσει την εννοιολογική ευφυΐα (Blunder, 2008).

VII) Κρίση στην Ηλικία των Επτά Ετών:

Σύμφωνα με Vygotsky, η κρίση στην ηλικία των επτά ετών, χαρακτηρίζεται ως εξής: *«Πρόκειται για μία πρώιμη μορφή διαφοροποίησης, ανάμεσα στις εσωτερικές και στις εξωτερικές πτυχές της προσωπικότητας του παιδιού, η οποία χαρακτηρίζεται από την απώλεια της παιδικής αφέλειας. [...] Οι εμπειρίες και οι επιθυμίες του παιδιού, καθορίζουν τη δραστηριότητα και τη συμπεριφορά του. Πρόκειται για δύο ανεπαρκώς διαφοροποιημένες πτυχές, κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας. Για τους ενήλικες, η σκέψη και οι δράσεις διαφοροποιούνται με σαφήνεια, και γι' αυτό το λόγο, δεν συμπεριφέρονται με αφελή τρόπο, όπως το παιδί»* (Vygotsky, 1998, Τόμος 5, p.289, όπως αναφέρεται από Blunder, 2008, Σελ. 15). Ο Vygotsky περιγράφει, ως σύμπτωμα της κρίσης του παιδιού στην ηλικία των επτά ετών, την ικανότητα του να «παριστάνει το ανόητο»: *«Το παιδί αρχίζει να συμπεριφέρεται επιτηδευμένα, με επιπολαιότητα [...] Το παιδί μεταμορφώνεται σε γελωτοποιό [...] Παριστάνει, ότι είναι πιο ανόητο από τον εαυτό του, και προκαλεί το γέλιο. Το γεγονός αυτό, δημιουργεί την εντύπωση, ότι το παιδί διαθέτει ορισμένα ευφάνταστα κίνητρα συμπεριφοράς»*

(Vygotsky, 1998, Τόμος 5, p.289, όπως αναφέρεται από Blunder, 2008, Σελ. 15). Η εμφάνιση της διάνοιας, είναι εκείνη, η οποία γεφυρώνει το χάσμα, ανάμεσα στην εμπειρία και στη δράση του παιδιού: *«Η απώλεια της αμεσότητας και της αφέλειας της συμπεριφοράς της παιδικής ηλικίας, σηματοδοτεί την εισαγωγή του πνευματικού παράγοντα σε πράξεις του παιδιού»* (Vygotsky, 1998, Τόμος 5, p.290, όπως αναφέρεται από Blunder, 2008, Σελ. 16). Ο Vygotsky εξετάζει αυτήν την περίοδο της κρίσης, ως μια διαδικασία αναδιάρθρωσης των υφιστάμενων λειτουργιών. Το είδος της μετα-σκέψης του παιδιού (π.β., ενδιαφέρον για τη μάθηση, χάραξη στρατηγικών συμπεριφοράς, ικανότητα απομνημόνευσης εννοιών) εξαρτάται από την ικανότητα του να μετατρέψει ένα αντικείμενο σε μέρος της δικής του συνείδησης.

2.9) Κρίσιμες Περίοδοι Ανάπτυξης και «Perezhivanie»:

Σύμφωνα με τον Vygotsky *«Ένας από τους βασικούς παράγοντες, που εξηγεί την επίδραση του περιβάλλοντος στην ψυχολογική ανάπτυξη των παιδιών, και στην ανάπτυξη της προσωπικότητας τους, είναι οι «perezhivanie» τους»* (Vygotsky, 1994, p.339, όπως αναφέρεται από Kozulin, Gindis, Ageyev & Miller, 2003, Σελ. 129). Ο Vygotsky χρησιμοποίησε τον όρο «Perezhivanie» - *«η αδιαίρετη ενότητα μεταξύ των προσωπικών χαρακτηριστικών και των χαρακτηριστικών μίας κατάστασης»* - για να αποκαλύψει τη διαλεκτική διαδικασία, κατά την οποία η ανακατασκευασμένη προσωπικότητα διαμορφώνει τις κοινωνικές σχέσεις, και κατά την οποία οι κοινωνικές σχέσεις διαμορφώνουν την προσωπικότητα. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Vygotsky: *«Perezhivanie είναι μια ενότητα, όπου από τη μία πλευρά, σε ένα αδιαίρετο έδαφος, εκπροσωπείται το περιβάλλον, και από την άλλη πλευρά, αυτό που εκπροσωπείται είναι το πως εγώ ο ίδιος αντιλαμβάνομαι την εμπειρία. Δηλαδή, όλα τα προσωπικά χαρακτηριστικά και όλα τα περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά, εκπροσωπούνται μέσα στο Perezhivanie»* (Vygotsky, 1994, p.342, όπως αναφέρεται από Kozulin, Gindis, Ageyev & Miller, 2003, Σελ. 130). Ο Vygotsky όριζε το περιβάλλον όχι μόνο ως τις εξωτερικές συνθήκες της ζωής ενός παιδιού, αλλά ως ένα πλαίσιο, στο οποίο συμπεριλαμβάνονται όλα τα πολιτισμικά εργαλεία και αγαθά, καθώς και οι άνθρωποι. Ο Vygotsky εστίασε το ενδιαφέρον του στον τρόπο, με τον οποίο τα παιδιά βιώνουν μία εξωτερική κατάσταση, καθώς και στο πώς δρουν ενεργητικά απέναντι σε αυτή. Πιο συγκεκριμένα, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στον τρόπο αντίληψης, ερμηνεύσης και συναισθηματικής αφήγησης των γεγονότων. Ο Vygotsky τόνισε την επίδραση των συναισθημάτων στην ποιοτική αλλαγή των

κοινωνικών σχέσεων, κατά τη διάρκεια της κατάκτησης της γλώσσας, και της μετάβασης από την παιδική στην εφηβική ηλικία. Το ανολοκλήρωτο έργο του Vygotsky, στο πεδίο της ανάπτυξης των συναισθημάτων του παιδιού, κατάφερε να ασκήσει σημαντική επιρροή στην ψυχολογία και την παιδαγωγική επιστήμη (Kozulin, Gindis, Ageyev & Miller, 2003).

2.10) Μετάβαση στην Εφηβική Ηλικία:

Κατά τη διάρκεια της μετάβασης από την παιδική ηλικία στην εφηβεία, παρατηρείται μία ποιοτική αναπτυξιακή αλλαγή της νοητικής λειτουργίας, όπως επισήμανε ο Vygotsky «Οι υψηλότεροι σχηματισμοί συνιστούν το θεμέλιο της όλης συνειδητής ύπαρξης του ανθρώπου» (Vygotsky, 1998, p.149). Η μετάβαση του εφήβου από τις πιο απλοϊκές στις πιο πολύπλοκες μορφές πνευματικής δραστηριότητας, πραγματοποιείται μέσα από τη χρήση «εννοιών». Τα παιδιά της σχολικής ηλικίας, εκτίθενται σε έννοιες σχετικά με τα εξωτερικά συστήματα, τις οποίες και αδυνατούν να επεξεργαστούν με σαφήνεια, πριν από την κρίσιμη περίοδο των 13^{ων} ετών. Ο Vygotsky υποστήριξε, ότι οι ανώτερες νοητικές λειτουργίες δεν προκύπτουν από τη σταδιακή, γραμμική ανάπτυξη των στοιχειωδών νοητικών λειτουργιών, αλλά μέσα από μια ποιοτική ψυχική διάπλαση, η οποία λαμβάνει χώρα κάτω από εντελώς εξατομικευμένους κανόνες, οι οποίοι υπόκεινται σε εντελώς διαφορετικά πρότυπα (Vygotsky, 1998, p.34, όπως αναφέρεται από Kozulin, Gindis, Ageyev & Miller, 2003). Ο Vygotsky (1998) τόνισε τον ρόλο του λόγου και της λεκτικής σκέψης, στη διαδικασία μετασχηματισμού των ψυχικών δομών: «Οι άμεσες, έμφυτες, και φυσικές μορφές συμπεριφοράς, μέσω της διαδικασίας της πολιτισμικής ανάπτυξης, μετατρέπονται σε διαμεσολαβημένες, τεχνητές νοητικές λειτουργίες (λόγος-γλώσσα). Αυτοί οι νέοι σχηματισμοί επηρεάζουν την ανάπτυξη της αντίληψης των παιδιών. Η μετάβαση από την μονομερή σκέψη σε συγκροτήματα εννοιών, οδηγεί σε φυσική συμμετοχή των λεκτικών σκέψεων στις αντιλήψεις του εφήβου. Αυτή η αλλαγή, δίνει τη δυνατότητα στους εφήβους να δημιουργήσουν μία πιο συστηματική και κατηγορηματική εικόνα της πραγματικότητας, σε αντίθεση με τα μικρότερα παιδιά, τα οποία οργανώνουν την πραγματικότητα σε συγκροτήματα, χωρίς να κατανοούν απαραίτητα τα διασυνδεδεμένα συστήματα πίσω από αυτά» (Vygotsky, 1998, p.89, όπως αναφέρεται από Kozulin, Gindis, Ageyev & Miller, 2003, Σελ. 133).

Μια παρόμοια διαφοροποίηση ανάμεσα στο παιδί και στον έφηβο, λαμβάνει χώρα και στο επίπεδο λειτουργίας της φαντασίας. Ο έφηβος, που σκέφτεται

εννοιολογικά, ανακαλύπτει, ότι όλος ο κόσμος στηρίζεται πάνω σε πολύπλοκα και αλληλο-εξαρτώμενα κοινωνικά συστήματα, των οποίων και ο ίδιος αποτελεί μέλος. Η συνειδητοποίηση της θέσης του εαυτού, βοηθά επίσης τους εφήβους να κατανοήσουν το γεγονός, ότι οι κοινωνικές σχέσεις εξαρτώνται από το μοναδικό εσωτερικό τους κόσμο. Ο έφηβος βιώνει μία αντιφατική διαδικασία – η ταυτότητα του περιστρέφεται γύρω από τη μοναδικότητα του, ενώ ταυτότητα εντοπίζεται η προσωπική ανάγκη αίσθησης του «ανήκειν». Επιπλέον, πέρα από την σε βάθος κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας, η εννοιολογική σκέψη προσφέρει στον έφηβο την ευκαιρία να γνωρίσει καλύτερα τον εαυτό του, μέσα από τη διαδικασία της ενδοσκόπησης (Kozulin, Gindis, Ageyev & Miller, 2003). Η *Perezhivanie* υφίσταται ένα ποιοτικό μετασχηματισμό, όταν ο έφηβος μπορεί και αντιλαμβάνεται ορισμένες έννοιες, και κατανοεί την κοινωνική πραγματικότητα ως ένα σύνολο συστημάτων. Ο Vygotsky εξηγεί ότι *«η επίδραση του περιβάλλοντος στην ανάπτυξη του παιδιού, θα πρέπει να αξιολογείται με γνώμονα το βαθμό της κατανόησης, της ευαισθητοποίησης και της διορατικότητας του παιδιού, για το τι συμβαίνει στο περιβάλλον»* (Vygotsky, 1994 p.343, όπως αναφέρεται από Kozulin, Gindis, Ageyev & Miller, 2003, Σελ. 134). Οι δυνατότητες της κατανόησης, της ευαισθητοποίησης, και της διορατικότητας διαχωρίζουν *Perezhivanie* του εφήβου από του παιδιού. Τόσο το περιβάλλον και οι κοινωνικές σχέσεις, όσο και η προσωπική εμπειρία και η εσωτερική αυτών των διαδικασιών, συντελούν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του εφήβου. Μια από τις σημαντικότερες συνέπειες του ελέγχου, που αρχίζει να ασκεί ο έφηβος στις εσωτερικές ψυχικές διεργασίες, είναι το γεγονός, ότι η πρακτική δραστηριότητα διαμεσολαβείται ολοένα και περισσότερο από την ομιλία. Ο έφηβος αποκτά συνείδηση των δραστηριοτήτων του και των συνεπειών τους, με αποτέλεσμα να γίνεται περισσότερο εσωστρεφής, σε αντιδιαστολή με το παιδί (Vygotsky, 1998 p.120, όπως αναφέρεται από Kozulin, Gindis, Ageyev & Miller, 2003).

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΤΟ ΠΛΑΣΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΜΕΤΑ-ΑΝΑΛΥΣΗΣ:

3.1) Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και στα Ερευνητικά Εργαλεία της Μετα-ανάλυσης:

Σκοπός της παρούσας εργασίας, είναι να παρέχει μια όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη επισκόπηση των μελετών, οι οποίες αναφέρονται στον αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης στην ψυχική και σωματική ανάπτυξη των παιδιών, των εφήβων και των νεαρών ενηλίκων στην Ελλάδα. Η ιδιαιτερότητα της παρούσας μελέτης, έγκειται στο γεγονός, ότι περιλαμβάνει και αναλύει συγκριτικά όλες τις διαθέσιμες ερευνητικές επιστημονικές πηγές, οι οποίες διεξήχθησαν για τα δεδομένα της Ελληνικής κοινωνίας, κατά τη διάρκεια των ετών 2008 έως 2015, δηλαδή από τη χρονική στιγμή έναρξης της κρίσης έως σήμερα. Για τον εντοπισμό των επιστημονικών τεκμηρίων της παρούσας μετα-ανάλυσης, πραγματοποιήθηκε συστηματική αναζήτηση σε συνολικά 6 (έξι) εγκεκριμένες βάσεις δεδομένων: Science Direct, Research Gate, EBSCO Host, Wiley Online Library, PubMed και Google Scholar. Επιπλέον, οφείλουμε να τονίσουμε, ότι στα πλαίσια διεξαγωγής της παρούσας μελέτης, δόθηκε ιδιαίτερη προτεραιότητα στον εντοπισμό και στην ανάλυση των μελετών με ερευνητικό προσανατολισμό σε σχέση με τις εργασίες ανασκόπησης. Πιο συγκεκριμένα, η πλειονότητα των επιστημονικών μελετών, που συμπεριλήφθηκαν στην παρούσα μετα-ανάλυση, έλαβε χώρα κατά το χρονικό διάστημα 2006 – 2015, δηλαδή τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της εδραίωσης της οικονομικής ύφεσης στη χώρα. Υπολογίζεται, ότι στις ερευνητικές αυτές προσπάθειες των μελετητών, έλαβαν μέρος περισσότερα από 1.000.000 παιδιά (6-11 ετών), έφηβοι (12-18 ετών) και νεαροί ενήλικες (19-30 ετών), κατά το προαναφερόμενο χρονικό διάστημα. Τέλος, οφείλουμε να αναφέρουμε, ότι η πλειονότητα των επιστημονικών τεκμηρίων, που εντοπίστηκαν και αναλύθηκαν στην παρούσα εργασία, προέρχονταν από εγχώριους μελετητές, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές διαστάσεις της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, έδειξαν και ορισμένοι διεθνείς φορείς και οργανισμοί, οι οποίοι και προέβησαν στη συγγραφή εκτενών εκθέσεων επί του φαινομένου.

3.2) Ερευνητικό Επιστημονικό Δείγμα:

Πιο αναλυτικά, στα πλαίσια διεξαγωγής της παρούσας εργασίας, επιτεύχθηκε η πρόσβαση και επιχειρήθηκε η συγκριτική κριτική ανάλυση περισσότερων από 29 (είκοσι εννέα) επιστημονικών μελετών. Όσον αφορά τη μεθοδολογία της έρευνας, αξίζει να αναφέρουμε, ότι από τις συνολικά 29 (είκοσι εννέα) επιστημονικές μελέτες, που συμπεριλήφθηκαν στην παρούσα μετα-ανάλυση, οι 24 (είκοσι τέσσερις) μελέτες διέθεταν ποσοτικό προσανατολισμό (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013 · Anagnostopoulou et al., 2014 · Brouzos, Vassilopoulos, Korfiati & Baourda, 2015 · Chatzopoulou, Vlachvei & Monovasilis, 2015 · Dalma et al., 2016 · Faresjo et al., 2013 · Frangos, Frangos, Sotiropoulos, Orfanos, Toudas & Gkika, 2012 · Fountoulakis et al., 2015 · Kanellopoulos et al., 2014 · Kleanthous, Dermitzaki, Papadimitriou, Papaevangelou & Papadimitriou, 2016 · Kokkevi, Rotsika, Botsis, Kanavou, Malliori & Richardson, 2014 · Kokkevi, Stavrou, Kanavou & Fotiou, 2014 · Κοκκέβη, Σταύρου, Καναβού, & Φωτίου, 2016 · Kotzamanis, Kostaki & Baltas, 2015 · Lazaratou, Stavropoulos, Charbilas, Soldatou & Dikeos, 2015 · Magklara et al., 2010 · Malkoutzis, 2011 · Mouza, 2015 · Neelsen & Stratmann, 2011 · Pervanidou & Chrousos, 2012 · Rachiotis, Stuckler, McKee & Hadjichristodoulou, 2015 · Siomos, Floros, Makris, Christou & Hadjulis, 2013 · Tsekeris, Pinguli & Georga, 2015 · Vlachadis, Vrachnis, Ktenas, Vlachadi & Kornarou, 2014 · Yannakoulia et al., 2015). Παράλληλα, εντοπίστηκαν συνολικά 4 (τέσσερις) ερευνητικές προσπάθειες, οι οποίες και ακολούθησαν ποιοτική μεθοδολογία (Burgi-Golub & Soumara, 2015 · Dalma et al., 2016 · Hatzichristou, Issari & Yfanti, 2016 · Triliva, Varvantakis & Dafermos, 2015), ενώ 1 (μία) μελέτη διέθετε μικτό ερευνητικό προσανατολισμό (ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα) (Magklara et al., 2015). Δεδομένων όλων των παραπάνω, γίνεται κατανοητό, ότι στο πλαίσιο της προσπάθειας ανάδειξης των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στην ψυχική και σωματική υγεία των παιδιών, των εφήβων και των νέων στην Ελλάδα, οι ερευνητές τείνουν να προτιμούν στο σύνολο τους (τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο), τη χρήση στατιστικών εργαλείων και ποσοτικών μεθόδων έρευνας, προκειμένου να διεξάγουν μετρήσιμα και συγκρίσιμα αποτελέσματα, έναντι των ποιοτικών και αναλυτικών ερευνητικών μεθόδων.

Κατά την τρέχουσα πενταετία, ο αντίκτυπος της κοινωνικο-οικονομικής και ανθρωπιστικής κρίσης στις πάνω από όλα ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες των

παιδιών, των εφήβων και των νέων στην Ελλάδα, φαίνεται, πως προσέλκυσε το ενδιαφέρον ενός μεγάλου αριθμού μελετητών, προερχόμενων από διακριτά επιστημολογικά πεδία, τόσο σε εγχώριο όσο και σε πανευρωπαϊκό επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα, και όσον αφορά τα δεδομένα της Ελληνικής κοινωνίας, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις αναπτυξιακές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στα παιδιά, τους έφηβους και τους νεαρούς ενήλικες, παρουσίασαν οι Έλληνες επιστήμονες ψυχίατροι, οι οποίοι και κατάφεραν να μας παρέχουν σαφείς ενδείξεις για τον αντίκτυπο της οικονομικής ύφεσης κυρίως στην ψυχική υγεία (αυτο-εκτίμηση, κατάθλιψη, αγχώδεις διαταραχές και διαταραχές της συμπεριφοράς, αυτοκτονικότητα, συμπεριφορές υγείας και εξαρτήσεις) των πιο ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013 · Kokkevi, Stavrou, Kanavou & Fotiou, 2014 · Kolaitis & Giannakopoulos, 2015). Ωστόσο, στο σημείο αυτό οφείλουμε να αναφέρουμε, ότι δεν εντοπίστηκαν επαρκή και σαφή ερευνητικά δεδομένα, όσον αφορά τον αναπτυξιακό αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης για τις μικρότερες σε ηλικία ομάδες του πληθυσμού (βρέφη και νήπια), από τους εκπροσώπους άλλων ειδικοτήτων της ιατρικής, όπως είναι η γυναικολογία και η παιδιατρική (Kleanthous, Dermitzaki, Papadimitriou, Papaevangelou & Papadimitriou, 2016 · Pervanidou & Chrousos, 2012 · Vlachadis, Vrachnis, Ktenas, Vlachadi & Kornarou, 2014). Επίσης, μεταξύ άλλων ειδικοτήτων, ιδιαίτερο αλλά όχι το αναμενόμενο ενδιαφέρον, για τις ψυχο-κοινωνικές προεκτάσεις της οικονομικής ύφεσης στους εφήβους και στα νέα παιδιά, έδειξαν και οι εκπρόσωποι των παιδαγωγικών (Brouzos, Vassilopoulos, Korfiati & Baourda, 2015 · Burgi-Golub & Soumara, 2015), των ανθρωπιστικών και των κοινωνικών επιστημών (Dafermos, Triliva & Varvantakis, 2015 · Hatzichristou, Issari & Yfanti, 2016 · Tsekeris, Pinguli & Georga, 2015).

Παράλληλα, αξίζει να αναφέρουμε, ότι στα πλαίσια διεξαγωγής της παρούσας μετα-ανάλυσης, αξιοποιήθηκαν τα επίσημα ερευνητικά αποτελέσματα από ένα σύνολο διαφορετικών κοινωνικών οργανώσεων και φορέων διεθνούς βεληνεκούς, όπως είναι: η Ευρωπαϊκή Συμμαχία για τη Δημόσια Υγεία (European Public Health Alliance – EPHA Report, 2014), η Διεθνής Αμνηστία για την Προάσπιση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Amnesty International, 2013), ο Διεθνής Οργανισμός UNICEF – Innocenti (Fanjul, 2014), η Διεθνής Κοινότητα Κοινωνικής Παιδιατρικής και Υγείας του Παιδιού (International Society for Social Pediatrics and Child Health – ISSOP, Spencer, Rajmil, Taylor-robinson & Panagiotopoulos, 2015), η Στατιστική

Υπηρεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Eurostat 2015, 2016), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (European Commission - EC, 2013), η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ 2015, 2016a, 2016b), και η Μη Κυβερνητική Οργάνωση «Endeavor Greece» (Endeavor Greece, 2015). Σε ένα ευρύτερο επίπεδο, σκοπός των ερευνητικών αυτών φορέων, είναι η περιοδική σύνταξη εκτενών διεπιστημονικών εκθέσεων και αναφορών, οι οποίες να εξετάζουν συγκριτικά την ποιότητα ζωής και την ευημερία των ανθρώπων σε εθνικό αλλά και σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, και εν συνεχεία η ενθάρρυνση του σχεδιασμού ορισμένων προγραμμάτων παρέμβασης, με στόχο την προστασία των δικαιωμάτων των πιο ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού. Δεδομένων όλων των παραπάνω, γίνεται κατανοητό, ότι ένα δυναμικό σύνολο ανεξάρτητων και μη ερευνητικών φορέων από την Ελλάδα και το εξωτερικό, κατέβαλαν κάθε δυνατή προσπάθεια, κατά τη διάρκεια της τρέχουσας χρηματοπιστωτικής αναταραχής στην Ευρώπη, και κατάφεραν να αναδείξουν μέσα από το έργο τους, ορισμένες από τις πιο κρίσιμες διαστάσεις των επιπτώσεων της οικονομικής ύφεσης στην συνολική ψυχική και σωματική υγεία και ευημερία των παιδιών, των εφήβων και των νεαρών ενηλίκων στην Ελλάδα.

3.3) Ταυτότητα της Έρευνας:

Όπως προαναφέρθηκε, στην παρούσα μετα-ανάλυση, επιτεύχθηκε η πρόσβαση και επιχειρήθηκε η συγκριτική κριτική ανάλυση περισσότερων από 29 (είκοσι εννέα) επιστημονικών μελετών, σχετικά με τον αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης στην ψυχική και σωματική ανάπτυξη των παιδιών, των εφήβων και των νεαρών ενηλίκων στην Ελλάδα. Πιο αναλυτικά, σε ένα πρώτο επίπεδο, εντοπίστηκαν συνολικά 2 (δύο) επιστημονικές μελέτες, οι οποίες διερεύνησαν τα επίπεδα της βρεφικής και μητρικής θνησιμότητας, καθώς και τα ποσοστά της γονιμότητας για τα δεδομένα της Ελληνικής κοινωνίας, κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης. Τα αποτελέσματα των μελετών αυτών, προέκυψαν ύστερα από τη συστηματική στατιστική και συγκριτική ανάλυση των δεδομένων, που παρέχονται κάθε χρόνο από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (Vlachadis, Vrachnis, Ktenas, Vlachadi & Kornarou, 2014 · Kotzamanis, Kostaki & Baltas, 2015) [π.β., Πίνακας 1].

Πίνακας 1:
ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΒΡΕΦΙΚΗ ΘΝΗΣΙΜΟΤΗΤΑ & ΜΕΙΩΣΗ ΤΩΝ ΓΕΝΝΗΣΕΩΝ

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
« <i>Mortality and the economic crisis in Greece</i> »	Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας, Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών Παν/μίου Κρήτης	Ανασκόπηση ποσοτικών δεδομένων	Ενδεικτική αύξηση των επιπέδων βρεφικής και μητρικής θνησιμότητας	http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(14)60250-6
« <i>Recent Economic Crisis and Fertility in Greece</i> »	Τμήμα Δημογραφικής & Κοινωνικής Ανάλυσης Παν/μιο Θεσσαλίας, Τμήμα Στατιστικής Ο.Π.Α	Ανασκόπηση ποσοτικών δεδομένων	Ενδεικτική μείωση των επιπέδων γονιμότητας	https://paa.confex.com/paa/2016/mediafile/ExtendedAbstract/Paper3393/PAA_PAPER%202015.pdf

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, την επίδραση της φτώχειας και του έντονου ή παρατεταμένου στρες στην αρχιτεκτονική ανάπτυξη του εγκεφάλου των βρεφών και των νηπίων, θέλησαν να μελετήσουν συνολικά 2 (δύο) ερευνητικές ομάδες. Η πρώτη ομάδα επικεντρώθηκε στις επιπτώσεις του στρες στην ανάπτυξη ορισμένων εγκεφαλικών δομών (αμυγδαλή, ιππόκαμπος, μεταχιακό σύστημα), ενώ η δεύτερη, διερεύνησε τις επιδράσεις της παιδικής φτώχειας στη μετέπειτα εκπαιδευτική και επαγγελματική σταδιοδρομία των ενηλίκων ατόμων, κατά το χρονικό διάστημα του 1941-1942 στην Ελλάδα (Neelsen & Stratmann, 2011 · Pervanidou & Chrousos, 2012). Ωστόσο, αξίζει να αναφέρουμε στο σημείο αυτό, ότι δεν εντοπίστηκαν επαρκή σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα, τα οποία να συσχετίζουν άμεσα τον αντίκτυπο της φτώχειας, και του οξέος ή χρόνιου στρες, που η οικονομική κρίση επιφέρει, με τη νευροανατομία και με τη συνολική ανάπτυξη του εγκεφάλου των παιδιών και των εφήβων, που τοποθετούνται εντός της κρισιακής Ελληνικής κοινωνίας. Πιθανότατα, η απουσία τέτοιου είδους επίσημων ερευνητικών τεκμηρίων, θα μπορούσε να αποδοθεί στην σχετικά πρόσφατη εδραίωση της οικονομικής ύφεσης στη χώρα, τις οποίες ο πραγματικός αναπτυξιακός αντίκτυπος από την παιδική ηλικία στη μετέπειτα ενήλικη ζωή παραμένει ακόμα άγνωστος. Μολαταύτα, αρκετοί μελετητές προερχόμενοι από το εξωτερικό, έχουν καταφέρει να μας προσφέρουν αρκετά σημαντικές ενδείξεις και

κατευθύνσεις επί του θέματος (Christian, 2010 · Pilyoung, 2013 · Santiago, Wadsworth & Stump, 2011 · Shonkoff et al., 2012) [π.β., Πίνακας 2].

Πίνακας 2: ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΤΡΕΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΕΓΚΕΦΑΛΟΥ				
ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
« <i>Metabolic consequences of stress during childhood and adolescence</i> »	Παιδιατρική Κλινική Νοσοκομείου Παίδων «Η Αγία Σοφία», Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ	Βιβλιογραφική Ανασκόπηση	Αρνητικές επιπτώσεις του στρες στην ανάπτυξη της αμυγδαλής, του ιπποκάμπου και στο μεταιχμιακό σύστημα (δεν εντοπίστηκε σχετική έρευνα για τα δεδομένα της Ελληνικής κοινωνίας)	http://dx.doi.org/10.1016/j.metabol.2011.10.005
« <i>Effects of prenatal and early life malnutrition: Evidence from the Greek famine</i> »	Εκπρόσωποι Οικονομικών Πανεπιστημίων από τη Γερμανία και την Αμερική	Ποσοτική έρευνα με τη χρήση στατιστικών μεθόδων ανάλυσης	Αρνητικές επιδράσεις της παιδικής φτώχειας στη μετέπειτα εκπαιδευτική και επαγγελματική σταδιοδρομία (η έρευνα αφορά το μεταπολεμικό διάστημα 1941-1942 στην Ελλάδα)	http://dx.doi.org/10.1016/j.jhealeco.2011.03.001

Το ζήτημα της ψυχικής υγείας, φάνηκε να απασχολεί την πλειονότητα των ερευνητών και των θεωρητικών της επιστήμης από την Ελλάδα και το εξωτερικό, οι οποίοι και προέρχονταν από ένα ευρύ επιστημολογικό φάσμα (ιατρική, βιολογία, ψυχολογία, παιδαγωγική επιστήμη, κοινωνιολογία, ανθρωπολογία). Πιο συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν συνολικά 11 (έντεκα) ποσοτικές μελέτες, οι οποίες και εστίασαν το ενδιαφέρον τους σε διάφορες διαστάσεις της ψυχικής υγείας και της ευημερίας των παιδιών, των εφήβων και των νέων στην Ελλάδα εν μέσω της οικονομικής κρίσης. Πιο αναλυτικά, συνολικά 2 (δύο) επιστημονικές μελέτες κατάφεραν να συσχετίσουν την εμφάνιση ορισμένων μορφών κλινικής ψυχοπαθολογίας (κατάθλιψη, αγχώδεις διαταραχές και διαταραχές της συμπεριφοράς) στον εφηβικό πληθυσμό (ηλικίες 16 έως 18 ετών) με την εδραίωση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013 · Magklara et al., 2015). Παράλληλα, εντοπίστηκε μία επιπλέον ερευνητική προσπάθεια, η οποία και εξέτασε με στατιστικούς όρους το ζήτημα της αυτο-εκτίμησης των εφήβων (ηλικίας 15 έως 18 ετών) εν μέσω της κοινωνικο-οικονομικής ύφεσης στη χώρα

(Lazaratou, Stavropoulos, Charbilas, Soldatou & Dikeos, 2015). Ενδιαφέρον για την ψυχική υγεία μίας διαφορετικής πληθυσμιακής ομάδας, έδειξε μία ακόμα μελέτη, όταν θέλησε να διερευνήσει τη διακύμανση των επιπέδων του στρες ως αποτέλεσμα της οικονομικής και κοινωνικής ρευστότητας, σε ένα σύνολο Ελλήνων προπτυχιακών φοιτητών (ηλικίας 18 έως 25 ετών) (Mouza, 2015).

Λίγο αργότερα, εντοπίστηκαν συνολικά 2 (δύο) επιστημονικές μελέτες, οι οποίες και αναφέρονταν στην αυξημένη εκδήλωση συμπεριφορών αυτοκαταστροφής και φυγής στον εφηβικό πληθυσμό (ηλικίας 12-19 ετών), χωρίς ωστόσο η μία εκ των δύο να καταφέρει να συσχετίσει θετικά τα δεδομένα αυτά με την ανάδυση της οικονομικής κρίσης στη χώρα (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013 · Kokkevi, Rotsika, Botsis, Kanavou, Malliori & Richardson, 2014). Παρ' όλα αυτά, τα δεδομένα ήταν πιο κατατοπιστικά, για την ομάδα των νεαρών ενηλίκων (άνω των 20 ετών), όταν δύο συνολικά μελέτες κατάφεραν να συσχετίσουν την άνοδο της αυτοκτονικότητας με το εργασιακό καθεστώς της ανεργίας και για τα δύο φύλα (Fountoulakis et al., 2015 · Rachiotis, Stuckler, McKee & Hadjichristodoulou, 2015). Τέλος, το ζήτημα της ανάδυσης ορισμένων μορφών εξαρτητικής συμπεριφοράς (κάπνισμα, αλκοόλ, χρήση ουσιών, διαδίκτυο) στους εφήβους (ηλικίας 11-18 ετών) εν μέσω της οικονομικής κρίσης, θέλησαν να μελετήσουν συνολικά 3 (τρεις) ομάδες ερευνητών (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013 · Kokkevi, Stavrou, Kanavou & Fotiou, 2014 · Siomos, Floros, Makris, Christou & Hadjulis, 2013). Μία άλλη διάσταση της ποιότητας ζωής, και πιο συγκεκριμένα τα αντιληπτά επίπεδα σωματικής και ψυχικής υγείας (με τη μορφή αυτο-αναφορών) στους εφήβους (ηλικίας 11-18 ετών), θέλησαν να εξετάσουν 2 (δύο) συνολικά επιστημονικές μελέτες (Kokkevi, Stavrou, Kanavou & Fotiou, 2014 · Magklara et al., 2010). Λίγο αργότερα, η ερευνητική ομάδα του Faresjo (2013), κατάφερε να εξετάσει το ίδιο ζήτημα, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στα αντιληπτά επίπεδα του στρες, που βιώνουν οι νεαροί ενήλικες (ηλικίας 18-25 ετών), ως αποτέλεσμα της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα (Faresjo et al., 2013) [π.β. Πίνακας 3].

**Πίνακας 3:
ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ**

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
« <i>The state of child and adolescent psychiatry in Greece during the international financial crisis: A brief report</i> »	Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ, Παιδοψυχιατρικός Τομέας	Ανασκόπηση βιβλιογραφίας και αναφορά εμπειρικών δεδομένων	Επικράτηση της κατάθλιψης, των αγχωδών διαταραχών, των διαταραχών συμπεριφοράς, των εξαρτητικών και αυτοκαταστροφικών συμπεριφορών στον εφηβικό πληθυσμό (ηλικίες 16 έως 18 ετών)	http://dx.doi.org/10.1007/s00787-013-0377-y
« <i>Depression in late adolescence: a cross-sectional study in senior high schools in Greece</i> »	Ιατρική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων & Παιδοψυχιατρική Κλινική ΕΚΠΑ, Τμήμα Ψυχολογίας Πάντειο Παν/μιο, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Ε.Α.Π	Μεικτή έρευνα με τη χρήση στατιστικών μεθόδων ανάλυσης (5.614 έφηβοι από τους οποίους οι 2.427 κλήθηκαν σε κλινική ψυχιατρική συνέντευξη (CIS-R))	Σύνδεση της επικράτησης της κατάθλιψης και των αγχωδών διαταραχών στον εφηβικό πληθυσμό (ηλικίες 16 έως 18 ετών) με την οικογενειακή ρευστότητα	http://dx.doi.org/10.1186/s12888-015-0584-9
« <i>Self-esteem of Greek adolescents: Changes in a decade of socio-economic hardship</i> »	Ψυχιατρικός Τομέας Ιατρικής Σχολής ΕΚΠΑ, Ψυχιατρική Κλινική Αιγινήτειου Νοσοκομείου & Νοσοκομείου «Αττικών»	Στατιστική συγκριτική ανάλυση με τη συλλογή 713 ερωτηματολογίων το 2002 και 1916 ερωτηματολογίων το 2010 από έφηβους μαθητές ηλικίας 15-18 ετών	Μείωση της αυτοεκτίμησης των εφήβων (ηλικίας 15 έως 18 ετών) εν μέσω της κοινωνικο-οικονομικής ύφεσης	https://www.researchgate.net/profile/Vasilis_Stavropoulos2/publication/275719657_Self-esteem_of_Greek_Adolescents_Changes_in_a_Decade_of_Socioeconomic_Hardship/links/555ab6cc08ae6fd2d8283595.pdf
« <i>Perceived Stress of the Undergraduate Students in Greece Due to the Economic Crisis</i> »	Τ.Ε.Ι Κεντρικής Μακεδονίας, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων	Στατιστική συγκριτική ανάλυση με τη συλλογή 223 ερωτηματολογίων (USQ) το 2009 και 200 ερωτ. το 2013 από ομάδα φοιτητών του Τμήματος Διοικ. Επιχειρήσεων	Θετική διακύμανση των επιπέδων του στρες σε δείγμα Ελλήνων φοιτητών, που διαβιούν μακριά από την οικογενειακή εστία και αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες - σύνδεση με τις ακαδημαϊκές επιδόσεις	http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.02.331

<p>«Adolescents' Self-reported Running Away from Home and Suicide Attempts During a Period of Economic Recession in Greece»</p>	<p>Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (Ε.Π.Ι.Ψ.Υ)</p>	<p>Ποσοτική έρευνα με τη συμμετοχή 23.279 εφήβων (ηλικίας 15-19 ετών) στη συμπλήρωση ερωτηματολογίου</p>	<p>Θετική διακύμανση των συμπεριφορών αυτοκαταστροφής και φυγής, που όμως δεν μπορούν να συσχετιστούν άμεσα με την ανάδυση της οικονομικής κρίσης</p>	<p>http://dx.doi.org/10.1007/s10566-014-9260-3</p>
<p>«Rate of suicide and suicide attempts and their relationship to unemployment in Thessaloniki Greece (2000-2012)»</p>	<p>Ιατρική Σχολή ΑΠΘ & Παν/μιακές Κλινικές Β. Ελλάδος</p>	<p>Ανασκόπηση ποσοτικών δεδομένων (ΕΛΣΤΑΤ & Τμήματα Επειγόντων Περιστατικών Νοσοκ. Β. Ελλάδος) για τα έτη 2000-2012</p>	<p>Άνοδος της αυτοκτονικότητας - συσχέτιση με το εργασιακό καθεστώς της ανεργίας και για τα δύο φύλα στο νομό Θεσσαλονίκης, τη Μακεδονία και τη Βόρεια Ελλάδα</p>	<p>http://dx.doi.org/10.1016/j.jad.2014.11.047</p>
<p>«What has happened to suicides during the Greek economic crisis? Findings from an ecological study of suicides and their determinants»</p>	<p>Ιατρική Σχολή Παν/μίου Θεσσαλίας σε συνεργασία με επίσημους φορείς υγείας και πρόνοιας του Λονδίνου.</p>	<p>Ανασκόπηση και συγκριτική ανάλυση ποσοτικών δεδομένων, κατά τη διάρκεια των ετών 2003-2012 (σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ)</p>	<p>Το ποσοστό των αυτοκτονιών αυξήθηκε συνολικά κατά 35% μεταξύ των ετών 2010 και 2012, ιδιαίτερα για τα άτομα ηλικίας 20-59 ετών – συσχέτιση με το εργασιακό καθεστώς της ανεργίας κυρίως για τους άνδρες</p>	<p>http://dx.doi.org/10.1136/bmj.open-2014-007295</p>
<p>«The Repercussions of the Economic Recession in Greece on Adolescents and their Families»</p>	<p>UNICEF Innocenti Research Centre & Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (Ε.Π.Ι.Ψ.Υ)</p>	<p>Ποσοτική έρευνα με τη συμμετοχή 3,600 και 4,900 μαθητών (ηλικίας 11-15 ετών) στη συμπλήρωση ερωτηματολογίου, κατά τη διάρκεια των ετών 2006, 2010 & 2014</p>	<p>Ανάδυση ορισμένων μορφών εξαρτητικής συμπεριφοράς (χρήση κάναβης) και μείωση άλλων (κάπνισμα, αλκοόλ) στους εφήβους. Αρνητική αυτο-αξιολόγηση της υγείας & της προσλαμβανόμενης διατροφής – συσχέτιση με την οικογενειακή ρευστότητα.</p>	<p>https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/07_greek_layout.pdf</p>
<p>«Internet addiction and psychopathology in a community before and during an economic crisis»</p>	<p>Hellenic Association for the Study of Internet Addiction Disorder, Ιατρική Σχολή ΑΠΘ & Φορείς Ψυχικής Υγείας Λάρισας Αθηνών</p>	<p>Ποσοτική έρευνα με τη συμμετοχή 431 (2006) και 645 (2011) μαθητών (ηλικίας 12-19 ετών) στη συμπλήρωση ερωτηματολογίου</p>	<p>Αύξηση του Διαδικτυακού εθισμού (& αύξηση της διαθεσιμότητας στο σπίτι) - προσαρμοστική απάντηση εφήβων στις αντιξοότητες</p>	<p>https://doi.org/10.1017/S2045796013000437</p>

<p>«<i>Socioeconomic inequalities in general and psychological health among adolescents: a cross-sectional study in senior high schools in Greece</i>»</p>	<p>Ιατρική Σχολή Παν/μιο Ιωαννίνων, Ε.Α.Π Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Παν/μιο Αιγαίου Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Παν/μιο Τμήμα Ψυχολογίας</p>	<p>Ποσοτική έρευνα και στατιστική ανάλυση των αυτοαναφορών σε 5614 εφήβους ηλικίας 16-18 ετών.</p>	<p>1 στους 10 (10%) και 1 στους 3 (32%) εφήβους δηλώνουν, ότι δεν διαθέτουν καλή γενική και ψυχική υγεία, αντίστοιχα. Συσχέτιση με την οικονομική δυσπραγία της οικογένειας και την ανεργεία του πατέρα (για τα κορίτσια)</p>	<p>http://dx.doi.org/10.1186/1475-9276-9-3</p>
<p>«<i>Higher Perceived Stress but Lower Cortisol Levels Found among Young Greek Adults Living in a Stressful Social Environment in Comparison with Swedish Young Adults</i>»</p>	<p>Ιατρική Σχολή Παν/μίου Linköping Σουηδία, Τμήμα Ψυχολογίας Παν/μίου Αθηνών, Γ.Ν.Α Ελευσίνας</p>	<p>Ποσοτική έρευνα με τη χρήση στατιστικών μεθόδων ανάλυσης των αυτοαναφορών και των βιο-δεικτών του στρες (επίπεδα κορτιζόλης) μεταξύ Ελλήνων (124) και Σουηδών (112) φοιτητών</p>	<p>Οι Έλληνες φοιτητές ανέφεραν σημαντικά υψηλότερα ποσοστά αντιληπτού στρες, είχαν βιώσει πιο σοβαρά γεγονότα ζωής, εμφάνιζαν χαμηλότερα ελπίδα αισιοδοξίας για το μέλλον και συμπτώματα κατάθλιψης</p>	<p>http://dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0073828</p>

Το ζήτημα της ποιότητας της διατροφής, που λαμβάνουν τα παιδιά και οι έφηβοι εν μέσω της οικονομικής ύφεσης, θέλησαν να εξετάσουν συνολικά 3 (τρεις) ομάδες ερευνητών (Dalma et al., 2016 · Kokkevi, Stavrou, Kanavou & Fotiou, 2014 · Yannakoulia et al., 2015), ενώ εντοπίστηκε μία συγκριτική μελέτη, η οποία απέδωσε ιδιαίτερη σημασία στο ζήτημα της διακύμανσης του βάρους, ως αποτέλεσμα της αδυναμίας πρόσβασης ορισμένων παιδιών στις ενδεδειγμένες για τη διατήρηση της υγείας τους διατροφικές συνήθειες (παχύσαρκα και λιποβαρή παιδιά) (Kleanthous, Dermitzaki, Papadimitriou, Papaevangelou & Papadimitriou, 2016) [π.β., Πίνακας 4].

Πίνακας 4:
ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΔΙΑΤΡΟΦΙΚΕΣ ΣΥΝΗΘΕΙΕΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
«Perceptions of parents and children, participating in a school-based feeding programme in disadvantaged areas in Greece: A qualitative study»	Ινστιτούτο Προληπτικής, Περιβαλλοντικής και Εργασιακής Ιατρικής Αθηνών & Εργαστήριο Υγιεινής, Επιδημιολογίας και Ιατρικής Στατιστικής, Ιατρική Σχολή, ΕΚΠΑ	Ποιοτική έρευνα με συνεντεύξεις & ομάδες εστίασης (συμμετέχοντες παιδιά, έφηβοι και γονείς δικαιούχοι της επισιτιστικής βοήθειας σε υποβαθμισμένες περιοχές της Αθήνας)	Η αξία της μεσογειακής διατροφής γίνεται αντιληπτή από την πλειοψηφία των συμμετοχόντων – οι γονείς αδυνατούν να παρέχουν το συγκεκριμένο είδος λόγω των οικονομικών δυσκολιών, του απαιτητικού εργασιακού τους ωραρίου και της αντίστασης των παιδιών στα υγιεινά τρόφιμα	http://dx.doi.org/10.1111/cch.12315
«The Repercussions of the Economic Recession in Greece on Adolescents and their Families»	UNICEF Innocenti Research Centre & Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (Ε.Π.Ι.Ψ.Υ)	Ποσοτική έρευνα με τη συμμετοχή 3,600 και 4,900 μαθητών (ηλικίας 11-15 ετών) στη συμπλήρωση ερωτηματολογίου, κατά τη διάρκεια των ετών 2006, 2010 & 2014	Αρνητική αυτο-αξιολόγηση της προσλαμβανόμενης διατροφής – συσχέτιση με την οικογενειακή ρευστότητα	https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/07_greek_layout.pdf
«Socio-economic and lifestyle parameters associated with diet quality of children and adolescents using classification and regression tree analysis: the DIATROFI study»	Ινστιτούτο Προληπτικής, Περιβαλλοντικής και Εργασιακής Ιατρικής & Εργαστήριο Υγιεινής, Επιδημιολογίας και Ιατρικής Στατιστικής, Ιατρική Σχολή, ΕΚΠΑ & Τμήμα Διατροφολογίας Χαροκόπειο Παν/μιο	Ποσοτική έρευνα και στατιστική ανάλυση με τη συμπλήρωση 15.897 ερωτηματολογίων από μαθητές - δικαιούχους της επισιτιστικής βοήθειας, κατά τη διάρκεια του 2012-2013	Η ποιότητα της διατροφής είναι έντονα επηρεασμένη από ορισμένους κοινωνικο-οικονομικούς παράγοντες για τα παιδιά και τους εφήβους που ζουν σε οικονομικά μειονεκτούσες περιοχές της Ελλάδας - Η χαμηλότερη οικογενειακή ευημερία συνδέεται με τη χειρότερη ποιότητα της παρεχόμενης διατροφής	https://doi.org/10.1017/S136898001500110X
«Overweight and obesity decreased in Greek schoolchildren from 2009 to 2012 during the early phase of the economic crisis»	Τμήμα Παιδιατρικής, Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο «Αττικόν»	Ποσοτική έρευνα και στατιστική συγκριτική ανάλυση του ύψους και του βάρους παιδιών ηλικίας 6-7, 9-10, 12-13 και 15-16 ετών, με μέτρηση κάθε έξι μήνες επί 2,5 χρόνια (2009 & 2012)	Κατά τη διάρκεια των πρώτων ετών της οικονομικής κρίσης, υπήρξε μια στατιστικά σημαντική μείωση του υπερβολικού βάρους και της παχυσαρκίας σε παιδιά από 6 έως 16 ετών, ενώ μικρή αύξηση παρατηρήθηκε στα λιποβαρή παιδιά	https://doi.org/10.1111/apa.13143

Έμεση αναφορά στη λειτουργία του συστήματος της οικογένειας, και στη σημασία των διαπροσωπικών σχέσεων για τα παιδιά και τους εφήβους σε περιόδους ύφεσης, πραγματοποίησαν συνολικά 4 (τέσσερις) ομάδες ερευνητών (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013 · Kokkevi, Stavrou, Kanavou & Fotiou, 2014 · Κοκκέβη, Σταύρου, Καναβού, & Φωτίου, 2016 · Kolaitis & Giannakopoulos, 2015) [π.β., Πίνακας 5 & Πίνακας 6].

Πίνακας 5: ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ				
ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
« <i>The state of child and adolescent psychiatry in Greece during the international financial crisis: A brief report</i> »	Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ, Παιδοψυχιατρικός Τομέας	Ανασκόπηση βιβλιογραφίας και αναφορά εμπειρικών δεδομένων	Αύξηση των ενδοοικογενειακών συγκρούσεων κατά 51% - συσχέτιση της ανεργίας και των καταθλιπτικών συμπτωμάτων των γονέων με την ψυχική υγεία των παιδιών	http://dx.doi.org/10.1007/s00787-013-0377-y
« <i>The Repercussions of the Economic Recession in Greece on Adolescents and their Families</i> »	UNICEF Innocenti Research Centre & Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (Ε.Π.Ι.Ψ.Υ)	Ποσοτική έρευνα με τη συμμετοχή 3,600 και 4,900 μαθητών (ηλικίας 11-15 ετών) στη συμπλήρωση ερωτηματολογίου, κατά τη διάρκεια των ετών 2006, 2010 & 2014	Ένταση και διαμάχες στο εσωτερικό της οικογένειας. 1 στους 5 εφήβους δηλώνει ότι έχει ανέργους γονείς, ενώ αρκετοί αναφέρουν ότι αναγκάστηκαν να μετακομίσουν για λόγους εξοικονόμησης χρημάτων	https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/07_greek_layout.pdf
« <i>Greek financial crisis and child mental health</i> »	Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ, Παιδοψυχιατρικός Τομέας	Ανασκόπηση βιβλιογραφίας και αναφορά εμπειρικών δεδομένων	Ο αριθμός των οικογενειών, που επισκέπτονται τα εξωτερικά ιατρεία της κλινικής και υποβάλλονται σε ενδονοσοκομειακή θεραπεία έχει παρουσιάσει δραματική αύξηση	http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(15)61402-7

Πίνακας 6:
ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΔΙΑΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
«Φιλικές σχέσεις και δραστηριότητες των εφήβων»	Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (Ε.Π.Ι.Ψ.Υ)	Ποσοτική έρευνα με τη συμμετοχή 4.141 εφήβων (ηλικίας 11, 13 και 15 ετών) στη συμπλήρωση ερωτηματολογίου	Επένδυση στην ύπαρξη ενός υποστηρικτικού κοινωνικού δικτύου φιλικών σχέσεων, ιδιαίτερα όταν τα παιδιά διχάζονται ανάμεσα σε ένα συγκρουσιακό οικογενειακό πλαίσιο και σε ένα περιοριστικό σχολικό περιβάλλον	http://www.epipsi.gr/Tekmiriosi/epid/Epidimiologikes_erevnes/PDF/HBSC2014GR_06_FilikisSxeseis.pdf
«The state of child and adolescent psychiatry in Greece during the international financial crisis: A brief report»	Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ, Παιδοψυχιατρικός Τομέας	Ανασκόπηση βιβλιογραφίας και αναφορά εμπειρικών δεδομένων	Αύξηση της σχολικής άρνησης κατά 25% και των περιστατικών εκφοβισμού κατά 22% - συσχέτιση της ανεργίας και των καταθλιπτικών συμπτωμάτων των γονέων με την ψυχική υγεία των παιδιών	http://dx.doi.org/10.1007/s00787-013-0377-y

Συγχρόνως, επιτεύχθηκε η πρόσβαση σε 2 (δύο) συνολικά επιστημονικές μελέτες, σχετικά με τον τρόπο λειτουργίας του σχολείου εν μέσω της οικονομικής κρίσης. Εναργέστερα, οι ερευνητές έκαναν λόγο για την ευαλωτότητα των παιδιών στον σχολικό εκφοβισμό ως αποτέλεσμα τις οικονομικής και ανθρωπιστικής κρίσης στην Ελλάδα, και αποπειράθηκαν να συγκεκριμενοποιήσουν τις ανάγκες συμβουλευτικής υποστήριξης των μαθητών εντός του συγκεκριμένου κοινωνικο-οικονομικού πλαισίου (Brouzos, Vassilopoulos, Korfiati & Baourda, 2015 · Kanellopoulos et al., 2014) [π.β., Πίνακας 7].

Πίνακας 7:
ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
«Secondary School Students' Perceptions of Their Counselling Needs in an Era of Global Financial Crisis: An Exploratory Study in Greece»	Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Ιωαννίνων & Πατρών	Ποσοτική έρευνα και στατιστική ανάλυση των ερωτηματολογίων, που διανεμήθηκαν σε 931 έφηβους μαθητές	Αυξημένη ανάγκη για συμβουλευτική υποστήριξη των εφήβων 12 έως 16 ετών στους τομείς των ηθικών αξιών, των διαπροσωπικών σχέσεων και της επαγγελματικής σταδιοδρομίας εν μέσω της οικονομικής κρίσης	http://dx.doi.org/10.1007/s10447-015-9235-6

<p>«Parental unemployment and post-traumatic stress disorder symptoms. a study through the fog of greek financial crisis»</p>	<p>Association for Psychosocial Health of Children Adolescents in Greece & Greek Institute of Child Health Dep. of Mental Health and Social Work</p>	<p>Ποσοτική έρευνα και στατιστική ανάλυση των ερωτηματολογίων, που διανεμήθηκαν σε 2377 μαθητές</p>	<p>Τα παιδιά που διαμένουν σε οικογένειες, όπου και οι δύο γονείς είναι άνεργοι (κυρίως ο πατέρας) έχουν κατά μέσο όρο σημαντικά υψηλότερες βαθμολογίες στη Διαταραχή Μετατραυματικού Στρες, που σχετίζεται με την ευαλωτότητα στο σχολικό εκφοβισμό</p>	<p>IN EUROPEAN CHILD & ADOLESCENT PSYCHIATRY (Vol. 22, pp. S146-S147). 233 SPRING ST, NEW YORK, NY 10013 USA: SPRINGER.</p>
---	--	---	--	---

Για τη μελέτη του ζητήματος της ανεργίας των νεαρών ενηλίκων στην Ελλάδα, αξιοποιήθηκαν τα δεδομένα ορισμένων επίσημων εγχώριων και Ευρωπαϊκών φορέων για την εργασία και την εκπαίδευση (ΕΛΣΤΑΤ, 2015 · European Commission, 2013 · Eurostat, 2015 · EPHA Report, 2014). Ωστόσο, στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονίσουμε, ότι εντοπίστηκε μονάχα μία ερευνητική προσπάθεια, που να εξετάζει τις ψυχο-κοινωνικές διαστάσεις της ανεργίας και της επισφαλούς εργασίας στους νέους (ηλικίας άνω των 25 ετών) στην Ελλάδα (Chatzopoulou, Vlachvei & Monovasilis, 2015) [π.β., Πίνακας 8].

<p align="center">Πίνακας 8: ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΑΝΕΡΓΙΑ</p>				
<p align="center">ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ</p>	<p align="center">ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ</p>	<p align="center">ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ</p>	<p align="center">ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ</p>	<p align="center">ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ</p>
<p>«Έρευνα Εργατικού Δυναμικού»</p>	<p>Ελληνική Στατιστική Αρχή (2015)</p>	<p>Ποσοτική έρευνα και στατιστική ανάλυση εθνικών δεδομένων</p>	<p>Not Education, Employment or Training «NEET» 26,1% (1 στους 5 νέους) για το έτος 2015, 1.211.507 άνεργοι και 3.368.392 οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός για το έτος 2015</p>	<p>http://www.statistics.gr/el/statistics?p_p_id=documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN&p_lifecycle=2&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_cacheability=cacheLevelPage&p_p_col_id=column-2&p_p_col_count=4&p_p_col_pos=1&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_javax.faces.resource=document&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_in=downloadResources&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_documentID=180024&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_locale=el</p>
<p>«Employee's Motivation and Satisfaction in Light of Economic Recession: Evidence of Grevena Prefecture-Greece»</p>	<p>Technological Educational Institute of West Macedonia, Dept. of International Trade</p>	<p>Ποσοτική έρευνα και στατιστική ανάλυση ερωτηματολογίων, που διανεμήθηκαν σε 85 υπαλλήλους Τ.Α 25-55 ετών</p>	<p>Δυσανάλογη επιρροή των νεοεισερχόμενων νέων στην εργασία, επικράτηση των επισφαλών και ευέλικτων μορφών εργασίας, αίσθηση εγκλωβισμού και αδικίας εκ μέρους των νέων, δυσπιστία απέναντι στο πολιτικό σύστημα</p>	<p>http://dx.doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00633-4</p>

Το ενδεχόμενο της μεταναστευτικής προοπτικής των νεαρών ενηλίκων συζητήθηκε έμμεσα από αρκετές ομάδες ερευνητών (Anagnostopoulou et al., 2014 · Frangos et al., 2012 · Tsekeris, Pinguli & Georga, 2015). Μολαταύτα, η πλειονότητα των επίσημων ερευνητικών δεδομένων, σχετικά με το ζήτημα της μετανάστευσης των νέων και μορφωμένων Ελλήνων σε περιόδους ύφεσης, προέρχονται κυρίως από τις διεθνείς και ευρωπαϊκές πηγές ενημέρωσης (European Commission Report, 2012 · Endeavor Report, 2015). Ωστόσο, επιτεύχθηκε ο εντοπισμός και η πρόσβαση σε μία μονάχα αναλυτική συγκριτική μελέτη, η οποία και κατάφερε να συνδέσει την ψυχοκοινωνικές προεκτάσεις της μεταναστευτικής διαδικασίας των νεαρών ενηλίκων, με την εφαρμογή των συνιστώμενων Ευρωπαϊκών πολιτικών λιτότητας στην Ελλάδα (Malkoutzis, 2011) [π.β., Πίνακας 9].

Πίνακας 9: ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ				
ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
« <i>Young Greeks and the Crisis: The Danger of Losing a Generation</i> »	Τομέας Πολιτικής και Οικονομικής Ανάλυσης	Βιβλιογραφική ανασκόπηση και αναφορά εμπειρικών δεδομένων	Ενδεικτική αύξηση της ενδο-εθνικής και διαπολιτισμικής μετανάστευσης Περισσότεροι από 200.000 νέοι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης έχουν εγκαταλείψει την Ελλάδα (37,5% 25-34 ετών)	http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/08465.pdf

Ένας ικανοποιητικός αριθμός μελετητών, αποπειράθηκε να προσεγγίσει με τη χρήση ποσοτικών αλλά και ποιοτικών μεθόδων έρευνας, τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά, οι έφηβοι και οι νεαροί ενήλικες στην Ελλάδα αντιλαμβάνονται το παρόν και το μέλλον τους, εν όψει της κοινωνικο-οικονομικής και ανθρωπιστικής κρίσης στη χώρα. Πιο συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν συνολικά 3 (τρεις) ποιοτικές επιστημονικές μελέτες, οι οποίες και θέλησαν να διερευνήσουν, τον τρόπο με τον οποίο η τρέχουσα οικονομική κρίση καταφέρει να διαποτίσει τα άμεσα βιώματα και τη μελλοντική σκοποθεσία των παιδιών και των εφήβων στην Ελλάδα. Η πρώτη και πιο πρόσφατη μελέτη, έλαβε χώρα με τη μορφή συνεντεύξεων και στοχευμένων ομάδων εστίασης, και εν συνεχεία αξιολογήθηκε με τη χρήση της μεθόδου της Θεματικής Ανάλυσης (Hatzichristou, Issari & Yfanti, 2016). Οι επόμενες μελέτες, με παρόμοιο σκεπτικό,

επέτρεψαν στους συμμετέχοντες εφήβους να αποδώσουν δημιουργικά τις προσωπικές αντιλήψεις και τα βιώματα τους εν όψει της κρίσης, μέσα από τη χρήση διαφόρων μορφών τέχνης (ζωγραφική, θέατρο, σκηνοθεσία βίντεο) (Burgi-Golub & Soumara, 2015 · Dafermos, Triliva & Varvantakis, 2015). Συγχρόνως, ο αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης στην ποιότητα ζωής και στο όραμα των νεαρών ενηλίκων (ηλικίας 18 έως 30 ετών) από την Ελλάδα, έγινε αντικείμενο μελέτης από 3 (τρεις) ομάδες ερευνητών (Anagnostopoulou et al., 2014 · Frangos, Frangos, Sotiropoulos, Orfanos, Toudas & Gkika, 2012 · Tsekeris, Pinguli & Georga, 2015) [π.β., Πίνακας 10].

Πίνακας 10:
ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΠΩΣ ΑΝΤΙΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ, ΟΙ ΕΦΗΒΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΟΙ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΟΥΣ;

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
« <i>Psychological well-being among Greek children and adolescents well-being in children and adolescents</i> »	Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Ψυχολογίας ΕΚΠΑ	Ποιοτική έρευνα με τη χρήση συνεντεύξεων και ομάδων εστίασης σε 25 μαθητές 6-12 ετών και σε 23 μαθητές 13-17 ετών	Άσκηση έντονης πίεσης από την αξία της «ακαδημαϊκής αριστείας», μειωμένος ελεύθερος χρόνος, αναζήτηση περισσότερης στήριξης από το εκπαιδευτικό και οικογενειακό σύστημα, απογοήτευση από τους πολιτικούς, φόβος για το μέλλον, μεταναστευτικές προοπτικές	http://dx.doi.org/10.1007/978-1-4939-2833-0_5
« <i>What do children say about the humanitarian crisis in Greece?</i> »	CNRS, CESSP - Paris I University & Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Ροδόπης	Ποιοτική έρευνα δράσης με τη χρήση της τέχνης (θέατρο και ζωγραφική) σε παιδιά 10 & 12 ετών & ανοιχτές συνεντεύξεις με καθηγητές και διευθυντές σχολείων	Στέρηση υλικών αγαθών (παιχνίδια, φαγητό), άγχος για το μειωμένο οικογενειακό προϋπολογισμό, άμεση σύνδεση της κρίσης με την κοινωνική ψυχική υγεία, απόδοση πολιτικών ευθυνών, ανάδειξη των ηθικών αξιών της φιλανθρωπίας και της αλληλεγγύης ως αντίδοτο	https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01192826/document
« <i>YouTube, young people, and the socioeconomic crises in Greece</i> »	Τμήμα Ψυχολογίας Παν/μίου Κρήτης & School of Education and Social Work University of Sussex, UK	Ποιοτική έρευνα με τη χρήση της θεματικής ανάλυσης δημιουργημάτων νέων (5 video για την οικονομική κρίση, που έλαβαν χώρα το διάστημα 2008-2012)	Οι νέοι χρησιμοποιούν την τέχνη ως πολιτισμικό – αναπτυξιακό εργαλείο, προκειμένου να κινητοποιήσουν τον κόσμο και να επιφέρουν την κοινωνική αλλαγή – Καταδικάζουν το πολιτικό & εκπαιδευτικό σύστημα – Η οικονομική κρίση προκαλεί «αναπτυξιακά κενά», που τους εμποδίζουν να ονειρευτούν έναν καλύτερο κόσμο	http://dx.doi.org/10.1080/1369118X.2014.953564

<p>«<i>Exploration of nursing students' views about the economic crisis in Greece</i>»</p>	<p>Προπτυχιακοί & Μεταπτυχιακοί Φοιτητές Νοσηλευτικής Σχολής, Τ.Ε.Ι Αθήνας</p>	<p>Ποσοτική έρευνα και στατιστική ανάλυση των ερωτηματολογίων 450 φοιτητών του Τ.Ε.Ι Αθηνών, ηλικίας 18 έως 25 ετών</p>	<p>Το 46% θεωρεί ότι η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει «αρκετά» τη ζωή τους (σε υλικό επίπεδο), ενώ το 88% δηλώνει, ότι η κρίση έχει επηρεάσει την ποιότητα της εκπαίδευσης που λαμβάνουν, δεν αποκλύουν το ενδεχόμενο της μετανάστευσης</p>	<p>http://hypatia.teiath.gr/xmlui/bitstream/handle/11400/1478/814.pdf?sequence=1</p>
<p>«<i>The Effects of the Greek Economic Crisis on Eating Habits and Psychological Attitudes of Young People : A Sample Survey among Greek University Students</i>»</p>	<p>Διεπιστημονική Συνεργασία Διδακτωρικών Ερευνητών από Α.Ε.Ι & Τ.Ε.Ι Οικονομικών Επιστημών στην Ελλάδα & Dept. of Medicine, University College London</p>	<p>Ποσοτική έρευνα και στατιστική ανάλυση ερωτηματολογίων αυτο-αναφοράς, όπως αυτά διανεμήθηκαν σε 1.350 φοιτητές Τ.Ε.Ι της χώρας (Αθηνών και επαρχίας) με Μ.Ο ηλικίας τα 23,4 έτη</p>	<p>Μείωση των εξόδων βιοπορισμού (διατροφή, ένδυση, στέγαση, ψυχαγωγία), υποβάθμιση των συστημάτων υγείας, εκπαίδευσης και πρόνοιας, απώλεια της εμπιστοσύνης απέναντι στο πολιτικό σύστημα, μηδενιστική προσέγγιση της πραγματικότητας, ασαφής σκοποθεσία, χαμηλή αυτοπεποίθηση, αβεβαιότητα για το μέλλον</p>	<p>http://www.iaeng.org/publication/WCE2012/WCE2012_pp485-489.pdf</p>
<p>«<i>Young People 's Perception of Economic Crisis in Contemporary Greece : A Social Psychological Pilot Study</i>»</p>	<p>Aegean Research Centre for Greek Society</p>	<p>Ποσοτική έρευνα και στατιστική ανάλυση ερωτηματολογίων αυτο-αναφοράς, όπως αυτά διανεμήθηκαν σε 253 νέους ηλικίας 18 έως 30 ετών μέσω ίντερνετ</p>	<p>Οικονομική εξάρτηση των νέων από την οικογένεια λόγω ανεργίας, Ηθική δέσμευση απέναντι στην οικογένεια και στην πολιτεία που ελαχιστοποιεί το ενδεχόμενο της μετανάστευσης. Ανάδειξη των ηθικών αξιών της αλληλεγγύης, της συλλογικότητας και του εθελοντισμού ως αντίδοτο</p>	<p>http://s3.amazonaws.com/academichelp%95%CF%81%CE%B5%CF%85%BD%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CE%9A%CE%B5%CE%AF%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%BF_19.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJ56TQJRTVSMTNPEA&Expires=1480259838&Signature=DXH7I6wYH7PvaZ5twci0GvOQ7Q%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DYoung_Peoples_Perception_of_Economic_Crisis.pdf</p>

Δεδομένων όλων των παραπάνω, καθίσταται σαφές, ότι ένα δυναμικό σύνολο ερευνητικών φορέων από την Ελλάδα και το εξωτερικό, προσπάθησε να αναδείξει ορισμένες από τις πιο κρίσιμες επιπτώσεις της τρέχουσας κοινωνικο-οικονομικής ύφεσης στη συνολική ανάπτυξη των παιδιών, των εφήβων και των νεαρών ενηλίκων στην Ελλάδα. Η διεπιστημονική σύνδεση και ο αναστοχασμός των δεδομένων αυτών, δύναται να μας προσφέρει αρκετά αξιόλογες κατευθύνσεις, με σκοπό την άμεση χάραξη πολιτικών, οι οποίες να προστατεύουν ουσιαστικά τα αναπτυξιακά δικαιώματα των πιο ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού. Παρ' όλα ταύτα, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, η επίτευξη αυτού του κρίσιμου αναπτυξιακού στόχου σε παγκόσμιο επίπεδο ενέχει ορισμένες προϋποθέσεις.

4. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ: Ο ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ, ΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

4.1) Εισαγωγή στις Συνιστώσες της Ανθρώπινης Ανάπτυξης:

Η ανάπτυξη του παιδιού έχει πολυδιάστατο χαρακτήρα, και συμβατικά χωρίζεται σε τέσσερις διακριτές περιοχές ή πορείες: φυσική-κινητήρια, γνωστική, συναισθηματική και κοινωνική. Αυτά τα μονοπάτια, επηρεάζουν το ένα το άλλο, και η εμφάνιση αντιξοοτήτων σε μια συγκεκριμένη περιοχή, μπορεί να επιφέρει σύνθετες μεταβολές τόσο στη σωματική όσο και στη συνολική ψυχική ανάπτυξη του παιδιού. Για παράδειγμα, η ποιότητα της παρεχόμενης διατροφής, κατά την παιδική ηλικία, δύναται να επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό τη μετέπειτα γνωστική, συναισθηματική και κοινωνική προσαρμογή ενός παιδιού, κατά την ενηλικίωση (π.χ., αυτο-αποτελεσματικότητα, αυτοεκτίμηση, εκπαιδευτικές φιλοδοξίες). Στη συνέχεια αυτού του κεφαλαίου, θα εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι βιολογικές δυνάμεις και τα μεμονωμένα χαρακτηριστικά κάθε παιδιού αλληλεπιδρούν με τη δυναμική της οικογένειας και του κοινωνικο-πολιτισμικού περιβάλλοντος, και εν τέλει επιτυγχάνουν να διαμορφώσουν την αναπτυξιακή πορεία του κάθε παιδιού, στα πλαίσια της αναδυόμενης οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Επιπλέον, ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στη διαθεσιμότητα των επίσημων και ανεπίσημων μηχανισμών στήριξης του παιδιού, συμπεριλαμβανομένης της υγείας, της εκπαίδευσης και της κοινωνικής προστασίας, σε περιόδους ύφεσης (Boyden & Dercon, 2012).

Όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, μερικά παιδιά ζουν και αναπτύσσονται εντός ορισμένων πιο ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (μονογονεϊκές οικογένειες, ανεργία γονέων, χαμηλό μορφωτικό επίπεδο γονέων, φτώχεια, εθνικές μειονότητες, μετανάστες). Τα παιδιά αυτά, αντιμετωπίζουν πολλαπλά είδη κινδύνων, συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών ανισοτήτων και του κοινωνικού αποκλεισμού, και γι' αυτό το λόγο, είναι λιγότερο πιθανό να διεκδικήσουν την πρόσβαση τους σε ένα ευρύ φάσμα προστατευτικών δεικτών, όπως είναι ο τομέας της εκπαίδευσης και της υγείας. Στα πλαίσια λειτουργίας του σύγχρονου παγκόσμιου κοινωνικο-οικονομικού συστήματος, η διασφάλιση των απαραίτητων πόρων για την ανθρώπινη ανάπτυξη, συνιστά τόσο προτεραιότητα όσο και πρόκληση για τους λαούς της Ευρώπης. Υπό αυτό το πρίσμα, σε ένα πρώτο επίπεδο, είναι πολύ σημαντικό

καταφέρουμε να εντοπίσουμε και να συνειδητοποιήσουμε τις πραγματικές ανάγκες των πιο ευάλωτων παιδιών, και εν συνεχεία να προσπαθήσουμε να οικοδομήσουμε ανθεκτικά συστήματα, τα οποία να προστατεύουν τα αναπτυξιακά τους δικαιώματα. Σε κάθε περίπτωση, τα παιδιά θα πρέπει να γίνονται αντιληπτά από την πολιτεία, όχι μόνο ως χρήστες ορισμένων κοινωνικών προνοιακών υπηρεσιών, αλλά και ως φορείς κοινωνικής και πολιτισμικής ανάπτυξης (Boyden & Dercon, 2012).

4.2) Βρεφική Θνησιμότητα και Μείωση των Γεννήσεων σε Περιόδους Ύφεσης:

Σύμφωνα με μία πρόσφατη επιστημονική έρευνα, που διεξήχθη το 2014 από τον N. Vlachadi και τους συνεργάτες του, κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, τα ποσοστά της βρεφικής και μητρικής θνησιμότητας, καθώς και τα επίπεδα της θνησιγένειας, παρουσίασαν κάποιου είδους θετική διακύμανση, η οποία ενδεχομένως να αποδίδεται στη μειωμένη δυνατότητα πρόσβασης ορισμένων γυναικών (λόγω της ανεργίας ή και της αδυναμίας κάλυψης των ασφαλιστικών εισφορών) στις δημόσιες υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης της χώρας, ως αποτέλεσμα των περικοπών και των περιοριστικών πολιτικών για την υγεία. Επιπλέον, τα ποσοστά των γεννήσεων στην Ελλάδα, σύμφωνα με τα δεδομένα που παρέχονται από την Ελληνική Στατιστική Αρχή, παρουσίασαν κάποιου είδους μείωση (15, 2%) μεταξύ του 2008 και 2012, ιδιαίτερα για τις νεαρές γυναίκες ηλικίας κάτω των 25 ετών. Το γεγονός αυτό, ενδέχεται να συσχετίζεται τόσο με την επικείμενη αδυναμία των οικογενειών να προσφέρουν ένα ασφαλές πλαίσιο συντήρησης για τα νέα παιδιά, όσο και με τη μείωση (6,1%) του ποσοστού των γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας σε επίπεδο γενικού πληθυσμού (15-44 ετών) (η οποία πιθανόν να περιλαμβάνει μεταναστευτικές στρατηγικές), κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα (ΕΛΣΤΑΤ, 2013, όπως αναφέρεται από Vlachadis, Vrachnis, Ktenas, Vlachadi & Kornarou, 2014). Μάλιστα, ο Kotzamanis και οι συνεργάτες του (2015), επιβεβαίωσαν σχετικά πρόσφατα ορισμένα από τα προαναφερόμενα δεδομένα, καθώς συνέδεσαν την αύξηση των επιπέδων της υπογονιμότητας στην Ελλάδα, με την αδυναμία ορισμένων ζευγαριών να παντρευτούν και να φέρουν στον κόσμο το πρώτο τους παιδί, λόγω των αυξημένων κοινωνικο-οικονομικών προκλήσεων, που αντιμετωπίζουν (Kotzamanis, Kostaki & Baltas, 2015).

4.3) Φτώχεια και Στρες: Πώς Επηρεάζουν την Αρχιτεκτονική Ανάπτυξη του Εγκεφάλου;

Στο παρελθόν, έχουν εντοπιστεί αρκετά ερευνητικά δεδομένα, τα οποία υποδεικνύουν, ότι η ύπαρξη προγεννητικού στρες στις μητέρες, κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης, δύναται να επηρεάσει τόσο την προωρότητα και το βάρος του νεογνού, όσο και τη μετέπειτα γνωστικο-συναισθηματική του ανάπτυξη. Στη σύγχρονη Ελλάδα της οικονομικής κρίσης, για ορισμένες μητέρες, η εμφάνιση συμπτωμάτων έντονου και χρόνιου στρες, είναι το αποτέλεσμα των έντονων κοινωνικο-οικονομικών πιέσεων, που βιώνουν καθημερινά (ανεργία ή / και φτώχεια), καθώς και της απουσίας ενός πραγματικά υποστηρικτικού κοινωνικού δικτύου (υπηρεσίες υγείας και πρόνοιας για τους ανασφάλιστους πολίτες) (Graignic-Philippea, Dayan, Chokron, Jacquet & Tordjman, 2014). Το στρες, δηλαδή, η κατάσταση όπου η ομοιόσταση του οργανισμού τίθεται υπό απειλή, συνδέεται με την ενεργοποίηση του άξονα υποθαλάμου-υπόφυσης-επινεφρηδίων (YYE) στον ανθρώπινο εγκέφαλο, καθώς και με την διέγερση του συμπαθητικού νευρικού συστήματος. Υπό φυσιολογικές συνθήκες, τα συστήματα αυτά συντονίζονται από το κερκαδικό ρυθμό, και αλληλεπιδρούν με ένα σύνολο διαφόρων οργανικών συστημάτων (ενδοκρινικό, ανοσοποιητικό, καρδιαγγειακό σύστημα, μεταβολισμός), τα οποία και εξισορροπούν την ανθρώπινη υγεία και συμπεριφορά. Όμως, σε περίπτωση, όπου ο οργανισμός έρθει αντιμέτωπος με έντονη σωματική ή συναισθηματική πίεση, και κατ' επέκταση υποβληθεί σε συνθήκες έντονου ή παρατεταμένου στρες, τα συστήματα αυτά τείνουν να διαταράσσονται, με αποτέλεσμα την επιδείνωση της σωματικής και ψυχικής υγείας (μεταβολικό σύνδρομο, αγχώδεις διαταραχές, κατάθλιψη) (Pervanidou & Chrousos, 2012).

Πιο συγκεκριμένα και όσον αφορά την εμβρυϊκή ζωή, την παιδική ηλικία, και την εφηβεία, πρόκειται για ιδιαίτερα ευάλωτες περιόδους οργανικής ζωής στο στρες. Επομένως, η έκθεση αυτών των ηλικιακών ομάδων σε συνθήκες έντονου ή χρόνιου στρες, μπορεί να οδηγήσει σε καθοριστικές για τη μετέπειτα ζωή μεταβολικές και ανοσοποιητικές ανωμαλίες. Η ανάπτυξη ορισμένων εγκεφαλικών δομών, που σχετίζονται με την ρύθμιση του στρες, όπως είναι η αμυγδαλή, ο ιππόκαμπος, και το μεταιχμιακό σύστημα, είναι πολύ πιο επιρρεπής στις επιδράσεις του στρες για τα άτομα παιδικής ηλικίας, σε σύγκριση με τους ώριμους ενήλικες. Επιπλέον, στα παιδιά, οι χρόνιες μεταβολές στα οργανικά επίπεδα κορτιζόλης, ως αποτέλεσμα της

παρατεταμένης έκθεσης στο στρες, δύνανται να επηρεάσουν την ηλικία έναρξης και τερματισμού της εφηβείας, το ανάστημα, το βάρος, καθώς και την ευρύτερη ανάπτυξη του σώματος (σωματοδομή) τους (Luby, 2015 · Pervanidou & Chrousos, 2012). Στο παρελθόν, η πρόωμη έκθεση των παιδιών σε αντίξοες συνθήκες ζωής (φτώχεια, κοινωνικές διακρίσεις), καθώς και σε υψηλά επίπεδα τοξικού στρες (κακοποίηση), έχουν συσχετιστεί με σημαντικές μεταβολές στην αρχιτεκτονική δομή και στην συνολική ανάπτυξη του εγκεφάλου, καθώς και με τις αυξημένες πιθανότητες εμφάνισης σωματικών ασθενειών και ψυχικών διαταραχών, κατά την ενηλικίωση (Santiago, Wadsworth & Stump, 2011 · Shonkoff et al., 2012).

Παράλληλα, η πρόωμη έκθεση των εμβρύων, των βρεφών και των παιδιών σε συνθήκες φτώχειας και υποσιτισμού, έχει συσχετιστεί με ορισμένες δυσμενείς επιπτώσεις τόσο για τη σωματική (περιορισμός του ενδομήτριου περιβάλλοντος, νανισμός, έλλειψη μικροθρεπτικών συστατικών, όπως η βιταμίνη Α, ο σίδηρος και ο ψευδάργυρος) όσο και για τη γνωστικο-συναισθηματική τους ανάπτυξη (αυτο-αποτελεσματικότητα, αυτοεκτίμηση, εκπαιδευτικές φιλοδοξίες) (Christian, 2010 · Neelsen & Stratmann, 2011). Μάλιστα, η χρόνια έκθεση των παιδιών σε στρεσογόνους παράγοντες, όπως η φτώχεια, έχει συνδεθεί με τη μειωμένη λειτουργία της αμυγδαλής και του προμετωπιαίου φλοιού, δύο περιοχών, που συσχετίζονται άμεσα με τη ρύθμιση του συναισθήματος (Kim, 2013). Δεδομένων αυτών, γίνεται κατανοητό, ότι η περίοδος της πρόωμης παιδικής ηλικίας συνιστά μία από τις πιο ευαίσθητες περιόδους της ανθρώπινης ανάπτυξης, διότι κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, τα παιδιά αναπτύσσουν ορισμένες κρίσιμες γνωστικές ικανότητες, όπως είναι η εκτελεστική λειτουργία, η γλώσσα και η μνήμη, τα οποία και χρησιμεύουν ως βάση για τη μάθηση και την προσαρμογή στη μετέπειτα ζωή (Farah et al. 2006, όπως αναφέρεται από Sandstrom & Huerta, 2013).

Τι συμβαίνει λοιπόν, όταν το βρέφος αναπτύσσει τις ανάγκες της βιολογικής του ανάπτυξης εντός ενός κρισιακού οικογενειακού και κοινωνικού πλαισίου; Ο Vygotsky χρησιμοποίησε τον όρο της «σύγκρουσης», προκειμένου να περιγράψει τη συναισθηματική ρήξη, ανάμεσα στην ανάγκη της ανεξαρτητοποίησης των βρεφών και των νηπίων και στην βιολογική τους εξάρτηση από τους ενήλικες φροντιστές, έως ότου μεταβούν στην παιδική ηλικία (Vygotsky, 1998, Τόμος 5, p.213, όπως αναφέρεται από Blunder, 2008). Κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης «κοινωνικής

κατάστασης της ανάπτυξης», ενδεχομένως το νεογέννητο βρέφος να βιώνει μία πολύ πρώιμη αλλά ισχυρή ψυχική «αναπτυξιακή σύγκρουση», ανάμεσα στην επιθυμία κάλυψης των βιολογικών του αναγκών (ασφάλεια, τροφή), και σε αυτά, που οι πολιτισμικοί διαμεσολαβητές του περιβάλλοντος μπορούν πραγματικά να του προσφέρουν (οικογενειακή - κοινωνική ρευστότητα, ανεπαρκής διατροφική κάλυψη) (Vygotsky, 1997b, p.99, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011). Το γεγονός αυτό, καθιστά την αναπτυξιακή διαδικασία μία πραγματικά επώδυνη εμπειρία για το παιδί (*Perezhivanie* του παιδιού).

4.4) Οι Προκλήσεις της Κρίσης για την Ψυχική Υγεία: Κατάθλιψη και Αυτοεκτίμηση

Περισσότερο από το 10% των παιδιών και των εφήβων στην Ευρώπη αντιμετωπίζουν κάποιο σχετικό ζήτημα με την ψυχική υγεία (WHO, 2006 όπως αναφέρεται από EPHA Report, 2014). Το άγχος, η κατάθλιψη, οι συναισθηματικές διαταραχές, οι διαταραχές της συμπεριφοράς, και οι διαταραχές χρήσης ουσιών, αποτελούν ορισμένα από τα πιο συχνά προβλήματα, με τα οποία τα παιδιά και οι έφηβοι σε ολόκληρη την Ευρώπη έρχονται αντιμέτωποι κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης τους. Η κατάθλιψη αποτελεί μία από τις συχνότερες και σοβαρότερες ψυχικές διαταραχές για τα παιδιά και τους εφήβους. Παράλληλα, συνιστά κορυφαίο παράγοντα κινδύνου για την εκδήλωση αυτοκτονικών συμπεριφορών, κατά τη διάρκεια της εφηβείας και της πρώιμης ενήλικης ζωής. Η πρόληψη και η θεραπεία της κατάθλιψης των νέων παιδιών, των γονέων, και των φροντιστών τους, αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη διασφάλιση της γενικής υγείας και της ευημερίας του παιδικού πληθυσμού (Association for Young People's Health, 2013, όπως αναφέρεται από European Public Health Alliance Report, 2014).

Σε μία πρόσφατη συγκριτική μελέτη, η K. Magklara και οι συνεργάτες της (2015), αποπειράθηκαν να συσχετίσουν τον επιπολασμό και τη συννοσηρότητα της καταθλιπτικής συμπτωματολογίας, με ορισμένους κοινωνικο-οικονομικούς και δημογραφικούς παράγοντες, σε ένα σύνολο Ελλήνων μαθητών εφηβικής ηλικίας. Στην εν λόγω μελέτη, έλαβαν μέρος 5.614 έφηβοι ηλικίας από 16 έως 18 ετών από 25 λύκεια σε ολόκληρη την Ελλάδα (συμπεριλαμβανομένων και ορισμένων παραμεθόριων περιοχών και νησιών). Σε ένα πρώτο επίπεδο, οι μαθητές κλήθηκαν να συμπληρώσουν ένα ερωτηματολόγιο αυτο-αναφοράς τύπου Likert, με σκοπό να

αξιολογηθούν ορισμένες δημογραφικές και κοινωνικο-οικονομικές μεταβλητές (φύλο, ηλικία παιδιού, ηλικία γονέων, οικογενειακή κατάσταση γονέων, αριθμός αδελφών, μορφωτικό επίπεδο γονέων, καθεστώς εργασιακής απασχόλησης των γονέων, οικονομική κατάσταση οικογένειας, ακαδημαϊκές επιδόσεις στο σχολείο), καθώς και ορισμένοι δείκτες, που αφορούν την ψυχική και σωματική τους υγεία (σχέσεις με τους γονείς, χρήση των υπηρεσιών υγείας και ιδιαίτερα ψυχικής υγείας, χρήση ουσιών, κάπνισμα). Οι αναλύσεις των δεδομένων αυτών, διεξήχθησαν με τη χρήση του στατιστικού πακέτου STATA 12.0. Επιπλέον, από τους 5.614 εφήβους που συμμετείχαν συνολικά στην έρευνα, οι 2.427 κλήθηκαν (τυχαιοποιημένα) σε προσωπική συνέντευξη, με σκοπό την ψυχολογική τους αξιολόγηση από αρμόδιο ψυχίατρο. Οι απαντήσεις των μαθητών αυτών, εκτιμήθηκαν με τη βοήθεια του αναθεωρημένου προγράμματος κλινικών συνεντεύξεων (CIS-R) (Magklara et al., 2015).

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν, ότι το 5,67% των εφήβων μαθητών είχε υποστεί τουλάχιστον ένα καταθλιπτικό επεισόδιο, ενώ το 17,43% τοποθετήθηκε σε ένα ευρύτερο πλαίσιο περιοδικής εμφάνισης καταθλιπτικής συμπτωματολογίας (σύμφωνα με το διαγνωστικό εγχειρίδιο ICD-10). Επίσης, το 49,38% των εφήβων με καταθλιπτικό επεισόδιο, εμφάνιζε συννοσηρότητα με κάποια άλλη αγχώδη διαταραχή. Μόνο το 17,08% των εφήβων με κατάθλιψη, αποφάσισαν να απευθυνθούν σε κάποια αρμόδια υπηρεσία ψυχικής υγείας, με σκοπό την αντιμετώπιση των συμπτωμάτων. Για τα κορίτσια μεγαλύτερης ηλικίας, η χρήση ουσιών, η μονογονεϊκότητα, και η ύπαρξη ενός ακόμα αδελφού, συσχετίστηκε θετικά με την εμφάνιση των διαταραχών άγχους και με την καταθλιπτική συμπτωματολογία. Τέλος, η παρουσία των οικονομικών δυσκολιών εντός της οικογένειας συνδέθηκε με τον αυξημένο επιπολασμό της κατάθλιψης και για τα δύο φύλα (Magklara et al., 2015).

Προσεγγίζοντας μία παρόμοια πληθυσμιακή ομάδα, η E.Lazaratou και οι συνεργάτες της (2015), θέλησαν να διερευνήσουν κατά πόσον η αυτο-εκτίμηση των εφήβων μαθητών στην Ελλάδα έχει επηρεαστεί, ως το αποτέλεσμα της εμφάνισης της οικονομικής κρίσης στη χώρα. Για τους σκοπούς της έρευνας, συσχετίστηκαν τα δεδομένα ανάμεσα σε δύο ανεξάρτητα δείγματα μαθητών Λυκείου: 713 έφηβοι (ηλικίας 15-18 ετών) έλαβαν μέρος στην έρευνα το 2002 (πριν από την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης), και 1.916 μαθητές (ηλικίας 15-17 ετών) συμμετείχαν στη

μελέτη το 2010 (μετά την εμφάνιση της κρίσης). Αρχικά, οι μαθητές κλήθηκαν να συμπληρώσουν ένα ερωτηματολόγιο με δημογραφικά και κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά (φύλο, τύπος σχολείου, οικογενειακή κατάσταση, ακαδημαϊκές επιδόσεις). Στη συνέχεια, τους χορηγήθηκε το ερωτηματολόγιο -Self-Esteem Scale- (SES) του Rosenberg, με σκοπό την αξιολόγηση των επιπέδων της αυτο-εκτίμησης τους. Σε ένα πρώτο επίπεδο, τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν, ότι οι έφηβοι ανέφεραν συνολικά υψηλότερα επίπεδα αυτοεκτίμησης το 2002 σε σύγκριση με το 2010. Το φύλο, ο τύπος του σχολείου (ιδιωτικό/δημόσιο, γενικό/τεχνικό λύκειο), και η ακαδημαϊκή επίδοση, θεωρήθηκαν εξίσου σημαντικοί παράγοντες στη διαμόρφωση της αυτο-εκτίμησης των εφήβων, με τα αγόρια που φοιτούν σε τεχνικά λύκεια να εκφράζουν εντονότερα την προσωπική τους απογοήτευση. Τέλος, η έρευνα παρείχε σημαντικές ενδείξεις, ότι η οικονομική στασιμότητα στην Ελλάδα έχει οδηγήσει σε σημαντική μείωση της αυτοεκτίμησης τόσο των αγοριών όσο και των κοριτσιών, που τοποθετούνται στο πάνω από όλα κρίσιμο ηλικιακό αναπτυξιακό στάδιο της εφηβείας (Lazaratou, Stavropoulos, Charbilas, Soldatou & Dikeos, 2015).

Ολοκληρώνοντας, γίνεται κατανοητό, ότι το ζήτημα της Ψυχικής υγείας εξακολουθεί να αποτελεί μείζων πρόκληση για τη δημόσια υγεία, και έχει συνδεθεί σε μεγάλο βαθμό με την αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων κατά τη διάρκεια του 20ου και του 21ου αιώνα. Σε σύγκριση με τις πιο ορατές οργανικές ασθένειες, που απειλούν το γενικό πληθυσμό, οι κίνδυνοι και οι προστατευτικοί παράγοντες, που σχετίζονται με την ψυχική υγεία, συχνά παραμελούνται και τείνουν να λαμβάνουν χαμηλή πολιτική προτεραιότητα εντός της ΕΕ. Αξίζει να τονίσουμε στο σημείο αυτό, ότι εντοπίζονται σημαντικές ανισότητες, όσον αφορά την κατάσταση της ψυχικής υγείας, τόσο μεταξύ όσο και εντός των κρατών μελών της ΕΕ. Πρόκειται για την άνιση κατανομή των παραγόντων που προστατεύουν την ψυχική υγεία, σε σύγκριση με τους πιο επιβλαβείς παράγοντες. Πιο συγκεκριμένα, εντοπίζονται αρκετά ερευνητικά δεδομένα τα οποία υποδεικνύουν, ότι η αύξηση του αριθμού των ατόμων που ζουν στα όρια ή και σε συνθήκες φτώχειας στην Ευρώπη, είναι ο κύριος παράγοντας που επηρεάζει την ψυχική υγεία, ιδιαίτερα για τις ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών, των εφήβων και των νέων, των μονογονεϊκών οικογενειών, των ανέργων, των εθνοτικών μειονοτήτων, των μεταναστών και των ηλικιωμένων (Parckar, 2008, όπως αναφέρεται από ΕΡΗΑ Report, 2014). Εναργέστερα, τα παιδιά και οι έφηβοι, εμφανώς αόρατοι και άφωνοι

μπροστά στις κυβερνητικές στρατηγικές, φαίνεται να έχουν μετατραπεί σε ακούσια θύματα των αδυναμιών του πολιτικού και οικονομικού συστήματος, εντός των οποίων και καλούνται να επιδείξουν ισχυρή ψυχική ανθεκτικότητα (EPHA Report, 2014).

4.5) Αγχώδεις Διαταραχές και Διαταραχές της Συμπεριφοράς:

Μολονότι, τα δεδομένα για την επίδραση της οικονομικής κρίσης στην ψυχική υγεία των παιδιών και των νέων στην Ελλάδα, ποικίλουν και είναι ακόμα ρευστά, ορισμένοι επιστήμονες υποστηρίζουν, ότι η χρηματοπιστωτική κρίση αναμένεται να παράγει παιδιά και εφήβους με «κρίση» της ψυχικής υγείας (Kolaitis & Giannakopoulos, 2015). Παγιδευμένα στον κύκλο της φτώχειας, τα παιδιά και οι έφηβοι σπάνια καταφέρνουν να παρακάμψουν το άγχος και την ταλαιπωρία, που βιώνουν οι γονείς τους λόγω της ανεργίας ή της σημαντικής μείωσης του οικογενειακού εισοδήματος. Μάλιστα, κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, παρατηρήθηκε όχι μόνο αύξηση του επιπολασμού των ψυχικών διαταραχών στα παιδιά και στους εφήβους, αλλά και μία ποιοτική αλλαγή στη σοβαρότητα της εκφραζόμενης ψυχοπαθολογίας. Πιο συγκεκριμένα, σε μία πρόσφατη έρευνα, που πραγματοποίησαν ο Δ.Αναγνωστόπουλος και η Ε.Σουμάκη φάνηκε, ότι κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, οι διαταραχές της συμπεριφοράς στα παιδιά αυξήθηκαν κατά 28%, ενώ η εισαγωγή των εφήβων στις μονάδες ψυχιατρικής νοσηλείας αυξήθηκε κατά 84% το 2011 σε σύγκριση με το 2007. Μεταξύ των κυριότερων διαγνώσεων, συμπεριλαμβάνονταν η οριακή διαταραχή, οι ψυχώσεις, και οι συμπεριφορές αυτοτραυματισμού (σε συνολικό ποσοστό περίπου 78%) (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013).

Σε μία πιο πρόσφατη μελέτη, η ερευνήτρια Α. Mouza (2015) ενδιαφέρθηκε για μία διαφορετική πληθυσμιακή ομάδα, και θέλησε να μελετήσει κατά πόσον η υφιστάμενη οικονομική κρίση έχει επηρεάσει τα επίπεδα του στρες, που βιώνουν οι Έλληνες προπτυχιακοί φοιτητές. Στο πλαίσιο διεξαγωγής της έρευνας, έγινε χρήση του στατιστικού εργαλείου USQ-83, προκειμένου να αξιολογηθεί η συχνότητα και η σοβαρότητα των αντιληπτών επιπέδων του στρες, που βιώνουν οι προπτυχιακοί φοιτητές, και σχετίζεται με της πανεπιστημιακές και εξω-πανεπιστημιακές τους υποχρεώσεις. Στη συνέχεια, εφαρμόστηκε η ανάλυση πολλαπλής γραμμικής παλινδρόμησης, προκειμένου να επικυρωθούν όλα τα αποτελέσματα. Οι

συμμετέχοντες ήταν 223 προπτυχιακοί φοιτητές του Τμήματος Διοίκησης Επιχειρήσεων για το έτος 2009, και 200 συμμετέχοντες για το έτος 2013. Οι δημογραφικές μεταβλητές (φύλο, τόπος κατοικίας, έτος σπουδών, οικονομική κατάσταση) σταθμίστηκαν για όλα τα μέλη του δείγματος. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν, ότι οι φοιτητές με χαμηλό οικογενειακό εισόδημα, καθώς και εκείνοι που διαμένουν στην επαρχία ή μακριά από το μόνιμο τόπο κατοικίας τους, παρουσιάζουν ιδιαίτερα αυξημένα επίπεδα του στρες, τα οποία ενδεχομένως να συσχετίζονται με την οικονομική δυσχέρεια και την πίεση, που βιώνουν στο πλαίσιο της περάτωσης των προπτυχιακών τους σπουδών, καθώς και με την ανάγκη επιτάχυνσης της ολοκλήρωσης των ακαδημαϊκών τους υποχρεώσεων, με σκοπό την εύρεση εργασίας ή / και την οικονομική ενίσχυση της οικογένειάς τους (Mouza, 2015).

Στο επίπεδο αυτό, αξίζει να σημειωθεί, ότι εκτός από τη μείωση των δαπανών ορισμένων κοινωνικών παροχών (π.χ., οικογενειακά επιδόματα), που αφορούν την προστασία του παιδιού, ορισμένες χώρες της ΕΕ, κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης, κλήθηκαν να μειώσουν το συνολικό προϋπολογισμό των δαπανών τους για την ψυχική υγεία του πληθυσμού. Πιο συγκεκριμένα, το 2011 η Ελληνική κυβέρνηση μείωσε τις δαπάνες της για την ψυχική υγεία κατά 50%, ενώ το 2012 ο προϋπολογισμός έφτασε να καλύπτει μόνο το 45% των υπηρεσιών ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης (δηλαδή μόνο τα λειτουργικά έξοδα) (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013). Εναργέστερα, λόγω της οικονομικής κρίσης, το σχέδιο για την ανάπτυξη ψυχιατρικών υπηρεσιών, με σκοπό την προαγωγή της ψυχικής υγείας παιδιών και εφήβων, το οποίο έχει τεθεί σε εφαρμογή στην Ελλάδα από το 2000 (στα πλαίσια της ψυχιατρικής ανάπλασης), ουσιαστικά ακυρώθηκε. Επιπλέον, ένας μεγάλος αριθμός από κοινοτικά κέντρα, μονάδες ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης, καθώς και από εξειδικευμένα ιδρύματα στην επαρχία ανέστειλαν τη λειτουργία τους, με τις περισσότερες εν ενεργεία υπηρεσίες να εντοπίζονται πλέον μονάχα στο Νομό Αττικής. Αξίζει να σημειωθεί, ότι ο αντίκτυπος της κρίσης ήταν μεγαλύτερος για τις μονάδες, που ασχολούνται με ορισμένες ειδικές κατηγορίες διαταραχών, όπως είναι οι διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές και οι μαθησιακές δυσκολίες. Όμως, την ίδια στιγμή, ο αριθμός των νέων περιστατικών και η ζήτηση για υποστηρικτικές ενέργειες εντός της κοινότητας του σχολείου (λόγω της κατάρρευσης των κοινωνικών υπηρεσιών) παρουσίασαν σημαντική αύξηση (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013).

4.6) Αυτοκτονικότητα:

Παρά το γεγονός, ότι οι έφηβοι και οι νέοι συχνά γίνονται αντιληπτοί ως δύο πιο υγιείς και ανθεκτικές πληθυσμιακές ομάδες, πολλοί από αυτούς εμπλέκονται σε βίαια ατυχήματα και εκδηλώνουν αυτοκτονικές συμπεριφορές, κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης τους. Μάλιστα, τα εφηβικά ποσοστά των αυτοκτονιών, καθώς και των προσπαθειών αυτοτραυματισμού, ορισμένων ευρωπαϊκών χωρών είναι από τα υψηλότερα στον κόσμο (WHO, 2014, όπως αναφέρεται από EPHA Report, 2014). Όπως επισημαίνουν οι ειδικοί, η εκδήλωση συμπεριφορών «φυγής» από την οικογενειακή εστία, καθώς και οι απόπειρες αυτοκτονίας, κατά τη διάρκεια της εφηβικής ηλικίας, ενώ για πολλά παιδιά φαντάζουν ως πύλη «διεξόδου» από τις αρνητικές εμπειρίες της καθημερινής ζωής, στην πραγματικότητα θέτουν σε πολύ υψηλό κίνδυνο την υγεία και τη σωματική τους ακεραιότητα. Σε μία σχετική μελέτη, που πραγματοποίησαν η Α. Kokkevi και οι συνεργάτες της (2011), σε ένα δείγμα 23.279 εφήβων ηλικίας 15-19 ετών, οι τάσεις φυγής (κυρίως για τα αγόρια) και οι αυτοκτονική συμπεριφορά (κυρίως για τα κορίτσια) συσχετίστηκαν θετικά με την κακή ποιότητα των οικογενειακών σχέσεων, με τη χαμηλή σχολική επίδοση των μαθητών, τη χρήση ουσιών, καθώς και με ένα σύνολο αρνητικών ψυχο-κοινωνικών μεταβλητών. Ωστόσο, η κακή οικονομική κατάσταση της οικογένειας δεν συσχετίστηκε σημαντικά με την εκδήλωση τέτοιου είδους συμπεριφορών, διότι ενδεχομένως, εκείνη την περίοδο (2011), οι έφηβοι δεν είχαν αντιληφθεί ακόμα τον απόηχο της οικονομικής κρίσης στη ζωή τους (Kokkevi, Rotsika, Botsis, Kanavou, Malliori & Richardson, 2014).

Ωστόσο, σε μία πρόσφατη έρευνα, που πραγματοποίησαν ο Δ.Αναγνωστόπουλος και η Ε.Σουμάκη (2012) παρατήρησαν, ότι κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, οι εφηβικές απόπειρες αυτοκτονίας παρουσίασαν αύξηση κατά 20% (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013). Λίγο αργότερα, ο Κ. Fountoulakis και οι συνεργάτες του το 2015, συσχέτισαν θετικά την ανεργία και τις δυσμενείς ψυχολογικές επιπτώσεις που αυτή επιφέρει, με την εκδήλωση αυτοκτονικών και αυτοκαταστροφικών συμπεριφορών σε νεαρούς άνδρες και γυναίκες στην περιφέρεια της Θεσσαλονίκης και της Βορείου Ελλάδος (Fountoulakis et al., 2015). Παράλληλα, ο G. Rachiotis και οι συνεργάτες του (2015), πραγματοποίησαν μία πιο συγκεντρωτική ανάλυση του επιπολασμού της εμφάνισης των αυτοκτονικών και αυτοκαταστροφικών συμπεριφορών, κατά τη διάρκεια των

ετών 2003 – 2012, όπως αυτά καταγράφηκαν από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ). Σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας, το ποσοστό των αυτοκτονιών στην Ελλάδα αυξήθηκε συνολικά κατά 35% μεταξύ των ετών 2010 και 2012. Επιπλέον, η θνησιμότητα μεταξύ των ατόμων ηλικίας 20-59 ετών παρουσίασε αξιοσημείωτη θετική διακύμανση. Καταλήγοντας, οι ερευνητές κατάφεραν να συσχετίσουν θετικά την εκδήλωση αυτοκτονικών συμπεριφορών με το εργασιακό καθεστώς της ανεργίας και για τα δύο φύλα (Rachiotis, Stuckler, McKee & Hadjichristodoulou, 2015). Δεδομένων όλων των παραπάνω, γίνεται κατανοητό, ότι ιδιαίτερα οι έφηβοι και οι νεαροί ενήλικες (12 έως 21 ετών), έρχονται καθημερινά αντιμέτωποι με ένα τεράστιο φορτίο από σημαντικές προκλήσεις εντός της Ελληνικής κοινωνίας: τη μαζική ανεργία, την απειλή της οικονομικής δυσχέρειας, καθώς και με τα ανεξέλεγκτα κοινωνικά ζητήματα. Ο φόβος, ότι όλες αυτές οι δυσκολίες θα τους κάνουν να αποτύχουν, και ότι εν τέλει δεν θα καταφέρουν να ανταποκριθούν στις προσδοκίες της κατακερματισμένης Ελληνικής κοινωνίας, ενδεχομένως να τους καθιστά ευάλωτους στην ανάπτυξη αυτο-καταστροφικών συμπεριφορών (Rochat 2009, όπως αναφέρεται από Bickes, Otten & Weymann, 2014).

4.7) Συμπεριφορές Υγείας και Εξαρτήσεις:

Η οικονομική κρίση έχει επίσης συνδεθεί με υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ και καπνού μεταξύ των νέων παιδιών. Λόγω της οικονομικής κρίσης, η προστασία που δύνανται να παρέχουν οι διαρκώς αγωνιζόμενοι ή περιστασιακά εργαζόμενοι γονείς, η γενικότερη επικοινωνία, καθώς ο χρόνος που περνούν οι γονείς μαζί με τα παιδιά τους, τείνουν να μειώνονται, καθιστώντας τους νέους πιο επιρρεπείς σε ορισμένα είδη εθισμών (European Child Safety Alliance, 2009, όπως αναφέρεται από EPHA Report, 2014). Πιο συγκεκριμένα, σε έρευνα, που πραγματοποίησαν ο Δ.Αναγνωστόπουλος και η Ε.Σουμάκη (2012) φάνηκε, ότι κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, οι περιπτώσεις χρήσης παράνομων εξαρτησιογόνων ουσιών παρουσίασαν συνολική αύξηση κατά 19% στον εφηβικό πληθυσμό (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013). Πιο πρόσφατα, η Α. Kokkeni και οι συνεργάτες της (2014) προχώρησαν σε πιο λεπτομερείς παρατηρήσεις, όταν διαπίστωσαν, ότι κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, το ποσοστό των εφήβων ηλικίας 11, 13 και 15 ετών, που έκαναν χρήση καπνού μειώθηκε από το 11,4% το 2010 στο 8,2% το 2014. Επίσης, η χρήση αλκοολούχων ποτών εκ μέρους των εφήβων παρουσίασε σημαντική μείωση από το 41,5% το 2010 στο 30,1% το

2014. Τα δεδομένα αυτά, ενδεχομένως να μπορούν να αποδοθούν στη συνολική μείωση του οικογενειακού προϋπολογισμού των εξόδων των εφήβων. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί, ότι παρατηρήθηκε αύξηση της χρήσης κάνναβης από το 2,2 % το 2006 σε 4,0% το 2010, και σε 4,9% το 2014, κυρίως για τον ανδρικό εφηβικό πληθυσμό. Οι συμπεριφορές αυτές, θα μπορούσαν δυνητικά να αποδοθούν στο έντονο στρες του βιοπορισμού, που μαστίζει τους νέους, και που τους καθιστά πιο επιρρεπείς σε συμπεριφορές υψηλού κινδύνου (Van Oort, 2011 · Matti, 2012, όπως αναφέρεται από Kokkevi, Stavrou, Kanavou & Fotiou, 2014).

Μία διαφορετική διάσταση της κρίσης θέλησαν να μελετήσουν ο K.Siomos και οι συνεργάτες του (2013), καθώς επέλεξαν να εξετάσουν, κατά πόσον η τρέχουσα οικονομική κρίση στην Ελλάδα συνδέεται με την εμφάνιση μίας συγκεκριμένης μορφής κλινικής ψυχοπαθολογίας στους εφήβους, και πιο συγκεκριμένα με την εξάρτηση από το διαδίκτυο (Internet Addiction –IAD-). Στη μελέτη συμμετείχαν 10 Γυμνάσια και 7 Λύκεια από την πόλη της Λάρισας. Συνολικά, στη μελέτη έλαβαν μέρος 431 έφηβοι ηλικίας 12 έως 19 ετών το 2006 (πριν από την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης και πριν από την διεύρυνση της επιρροής του διαδικτύου) και αντίστοιχα 645 έφηβοι το 2011 (μετά την εμφάνιση της κρίσης στη χώρα και μετά από την αύξηση των διαδικτυακών χρηστών). Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να συμπληρώσουν ένα ερωτηματολόγιο με δημογραφικά στοιχεία (φύλο, ηλικία, μορφωτικό επίπεδο γονέων, εργασιακό καθεστώς απασχόλησης γονέων, κοινωνικο-οικονομική κατάσταση οικογένειας, σχολική επίδοση και συναφείς στόχοι), καθώς και ένα σταθμισμένο ερωτηματολόγιο, που αφορούσε ορισμένες πτυχές της χρήσης του διαδικτύου (χρόνος που δαπανάται σε απευθείας σύνδεση, προτιμήσεις κοινωνικής δικτύωσης, online gaming κ.α). Σε ένα πρώτο επίπεδο, τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν, ότι τόσο η συχνότητα της χρήσης όσο και ο εθισμός των εφήβων στο διαδίκτυο εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη διαθεσιμότητα του εντός και εκτός του σπιτιού. Επιπλέον, δεν αποκλείστηκε το γεγονός, ότι η αύξηση της χρήσης του διαδικτυακού κόσμου ενδεχομένως να αποτελεί μία προσπάθεια προσαρμογής αλλά και αντίδρασης ορισμένων εφήβων απέναντι στις σύγχρονες κοινωνικο-οικονομικές προκλήσεις, που πλαισιώνουν την πραγματική τους ανάπτυξη. Μολαταύτα, η παρούσα έρευνα δεν μας επιτρέπει να διεξάγουμε συμπεράσματα για αιτιώδεις σχέσεις, ανάμεσα στην εμφάνιση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα και στην εκδήλωση εξαρτητικών διαδικτυακών συμπεριφορών στους εφήβους,

δεδομένου του ότι κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας (2006-2011), η χρήση και η προσβασιμότητα των εφήβων στο διαδίκτυο επεκτάθηκε ανεξαρτήτως σε παγκόσμιο επίπεδο (Siomos, Floros, Makris, Christou & Hadjulis, 2013).

Καταλήγοντας, οφείλουμε να τονίσουμε στο σημείο αυτό, ότι κατανόηση των αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στην αναδυόμενη οικονομική κρίση, η οποία τοποθετείται σε ένα μακροοικονομικό και ενδεχομένως διεθνές επίπεδο, και στην ψυχική και σωματική ανάπτυξη των νέων παιδιών, τα οποία ανήκουν σε ένα μικροοικονομικό επίπεδο, συνιστά μία πολύπλοκη διαδικασία (Harper & Jones, 2011, όπως αναφέρεται από Kokkevi, Stavrou, Kanavou & Fotiou, 2014). Για παράδειγμα, η ποσότητα και η ποιότητα του χρόνου, που οι περνούν γονείς με τα παιδιά τους, επηρεάζονται αναπόφευκτα από τη μείωση του εισοδήματος τους, και το στρες που εκείνοι βιώνουν. Πιο συγκεκριμένα, οι πολλές ώρες εργασίας, η μικρότερη βοήθεια στο σπίτι, και η έλλειψη ελεύθερου χρόνου, ενδεχομένως να δρουν εξουθενωτικά για ορισμένους γονείς, και τους εμποδίζουν να παρέχουν στα παιδιά την απαραίτητη φροντίδα, σε κρίσιμες περιόδους για την πνευματική και συναισθηματική τους ανάπτυξη. Παράλληλα, ο τρόπος με τον οποίο τα παιδιά και οι έφηβοι βιώνουν την ύφεση είναι πολύ ρευστός. Τα παιδιά επηρεάζονται συνειδητά ή ασυνείδητα από τις αλλαγές στην οικογενειακή δομή, και το γεγονός αυτό τα καθιστά ευάλωτα σε ορισμένα είδη εθιστικών συμπεριφορών (Fanjul, 2014). Μάλιστα, η Καθηγήτρια του Τμήματος Ψυχολογίας του Παν/μίου Αθηνών κ. Φρόσω Μόττη-Στεφανίδη δήλωσε σε πρόσφατη συνέντευξη της: *«Η οικογένεια, το σχολείο αλλά και το ίδιο το παιδί παίζουν σημαντικό ρόλο στον τρόπο που αυτό αντιμετωπίζει τις αντιξοότητες. Η επιρροή της οικογένειας είναι ιδιαίτερα σημαντική και δύσκολα υπερνικάται από άλλες είτε προσωπικές είτε περιβαλλοντικές δυνάμεις. Έτσι, παραδείγματος χάρη, η καλή σχέση μεταξύ γονέων και παιδιών, που στηρίζεται στην εμπιστοσύνη και στην ανοικτή επικοινωνία, μπορούν να προστατεύσουν ένα παιδί από ορισμένες σύγχρονες κοινωνικές προκλήσεις»* (Μόττη-Στεφανίδη, 2015).

4.8) Αυτο-αναφορές για την Υγεία:

Σύμφωνα με την έκθεση του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας για το 2014, οι πολιτικές λιτότητας και οι επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης, συνεχίζουν να απειλούν τη συνολική υγεία και την ευημερία των κρατών μελών της ΕΕ, που λαμβάνουν χρηματοδοτική στήριξη. Τα αυξημένα επίπεδα της ανεργίας, καθώς και οι

αλληπάλληλες περικοπές σε μισθούς και συντάξεις, τείνουν να εντείνουν την περιθωριοποίηση των πιο ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού (παιδιά και έφηβοι, άνεργοι νέοι, μονογονεϊκές οικογένειες, μειονότητες, μετανάστες και ηλικιωμένοι), καθώς και τον αποκλεισμό τους από την πρόσβαση στις υπηρεσίες δημόσιας υγείας (EPHA Report, 2014). Όπως προαναφέρθηκε, στο παρελθόν, η πρώιμη έκθεση των παιδιών σε αντίξοες συνθήκες ζωής (φτώχεια, κοινωνικές διακρίσεις), καθώς και σε υψηλά επίπεδα τοξικού στρες, έχουν συσχετιστεί με σημαντικές μεταβολές στην αρχιτεκτονική δομή και στην συνολική ανάπτυξη του εγκεφάλου, καθώς και με τις αυξημένες πιθανότητες εμφάνισης σωματικών ασθενειών και ψυχικών διαταραχών, κατά την ενηλικίωση (Shonkoff et al., 2012). Μάλιστα, στην έκθεση που δημοσιεύτηκε το 2015 από την Διεθνή Εταιρεία Κοινωνικής Παιδιατρικής και Παιδικής Υγείας (ISSOP), οι παιδίατροι ενθαρρύνονται να γνωρίζουν και να παρακολουθούν τον αντίκτυπο, που μπορεί να επιφέρει η λιτότητα στη σωματική υγεία των παιδιών (Spencer, Rajmil, Taylor-Robinson & Panagiotopoulos, 2015). Ωστόσο, η σύνδεση ανάμεσα στην εμφάνιση κάποιου ζητήματος ψυχικής υγείας και στην απόκτηση διαφόρων προβλημάτων οργανικής υγείας στο μέλλον, συνεχίζει να υποτιμάται σε Πανευρωπαϊκό επίπεδο (EPHA Report, 2014).

Το 2010, η Κ. Magklara και οι συνεργάτες της, προσπάθησαν να συγκεκριμενοποιήσουν για πρώτη φορά, τον αντίκτυπο των κοινωνικο-οικονομικών ανισοτήτων στη σωματική και ψυχική υγεία των εφήβων μαθητών στην Ελλάδα. Στην εν λόγω μελέτη, έλαβαν μέρος 5.614 έφηβοι ηλικίας από 16 έως 18 ετών από 25 λύκεια σε ολόκληρη την Ελλάδα (συμπεριλαμβανομένων και ορισμένων παραμεθόριων περιοχών και νησιών). Οι μαθητές κλήθηκαν να συμπληρώσουν ένα ερωτηματολόγιο αυτο-αναφοράς τύπου Likert, με σκοπό να αξιολογήσουν την κατάσταση της σωματικής και ψυχικής τους υγείας. Οι ερευνητές στάθμισαν ορισμένες κοινωνικο-οικονομικές μεταβλητές, όπως η εκπαιδευτική βαθμίδα των μαθητών (β'), η τοποθεσία του σχολείου, το μορφωτικό επίπεδο των γονέων, το καθεστώς της εργασιακής απασχόλησης των γονέων, η οικονομική κατάσταση της οικογένειας, καθώς και τα αυτο-αναφερόμενα επίπεδα της υγείας των μαθητών. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν, ότι το 10% των εφήβων αξιολόγησε την σωματική του υγεία ως όχι αρκετά καλή, ενώ το 32% υποστήριξε, πως διαθέτει μη ικανοποιητικά επίπεδα ψυχικής ευεξίας. Οι οικονομικές δυσκολίες εντός της οικογένειας και οι μη αναμενόμενες σχολικές επιδόσεις, συσχετίστηκαν θετικά με την

κακή σωματική και ψυχική υγεία των μαθητών, ενώ η ανεργία του πατέρα συνδέθηκε εντονότερα με την ψυχική δυσαρμονία των εφήβων κοριτσιών (Magklara et al., 2010).

Ωστόσο, στην Ευρωπαϊκή έρευνα HBSC (Health Behaviour in School-aged Children), που διεξήχθη για την Ελλάδα το 2014 από την Α. Kokkevi και τους συνεργάτες της, δεν εντοπίστηκαν ιδιαίτερες διαφορές, ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο οι έφηβοι αξιολόγησαν την κατάσταση της υγείας τους ως καλή ή κακή, μεταξύ των ετών 2006, 2010 και 2014 (Kokkevi, Stavrou, Kanavou & Fotiou, 2014, Πίνακας 1). Μολαταύτα, οι ερευνητές παρατήρησαν, ότι κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, το ποσοστό των παιδιών και των εφήβων, που δήλωναν ικανοποιημένοι από την ποιότητα της ζωής τους, παρουσίασε αξιοσημείωτη πτώση. Μάλιστα, η αρνητική αυτή τάση εκφράστηκε και από τα δύο φύλα, και αφορούσε όλες τις ηλικιακές ομάδες, αλλά ήταν πιο εμφανής για τους έφηβους ηλικίας 13 έως 15 ετών από ό, τι για τα παιδιά των 11 ετών (τα οποία πιθανότατα ως πιο μικρά προστατεύονται από τη μεταβίβαση του αρνητικού συναισθηματισμού των γονέων) (Kokkevi, Stavrou, Kanavou & Fotiou, 2014, Πίνακας 2). Στο σημείο αυτό, αξίζει να τονίσουμε και πάλι, ότι κατανόηση των αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στην αναδυόμενη οικονομική κρίση, η οποία τοποθετείται σε ένα μακροοικονομικό και ενδεχομένως διεθνές επίπεδο, και στην ψυχική και σωματική ανάπτυξη των νέων παιδιών, τα οποία ανήκουν σε ένα μικροοικονομικό επίπεδο, συνιστά μία πολύπλοκη διαδικασία. Ο τρόπος με τον οποίο η κρίση επηρεάζει την ανάπτυξη των παιδιών διαφορετικής ηλικίας, είναι πιθανότατα μη γραμμικός και δραστηριοποιείται σε διαφορετικά επίπεδα (Harper & Jones, 2011, όπως αναφέρεται από Kokkevi, Stavrou, Kanavou & Fotiou, 2014).

Η ερευνητική ομάδα του Faresjo (2013) κατάφερε να φέρει στο φως πιο κατατοπιστικά αποτελέσματα για μία διαφορετική, αλλά παρ' όλα αυτά ευάλωτη πληθυσμιακή ομάδα. Πιο συγκεκριμένα, ο Faresjo και οι συνεργάτες του θέλησαν να μελετήσουν, σε ποιό βαθμό η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει την ποιότητα της υγείας των νεαρών ενηλίκων στην Ελλάδα. Για τους σκοπούς της έρευνας, στη μελέτη συμμετείχαν 124 νέοι φοιτητές από την πόλη της Αθήνας στην Ελλάδα (η οποία μαστίζεται από την τρέχουσα οικονομική κρίση), και 112 φοιτητές από την πόλη του Linköping στη Σουηδία (η οποία δεν έχει επηρεαστεί ακόμα από τον αντίκτυπο της οικονομικής ύφεσης). Σε ένα πρώτο επίπεδο, οι συμμετέχοντες

κλήθηκαν να συμπληρώσουν ένα ερωτηματολόγιο αυτο-αναφοράς, με σκοπό να διερευνηθεί ο τρόπος, με τον οποίο αντιλαμβάνονται και αξιολογούν την υγεία τους. Στη συνέχεια, συλλέχθηκε ένα δείγμα μαλλιών από κάθε συμμετέχοντα, προκειμένου να αναλυθούν τα οργανικά επίπεδα της κορτιζόλης (σημαντικός βιο-δείκτης του στρες) του κάθε ατόμου. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν, ότι οι νεαροί ενήλικες από την Ελλάδα διέθεταν σημαντικά υψηλότερα επίπεδα αντιληπτού στρες, είχαν βιώσει πολύ πιο στρεσογόνα γεγονότα ζωής, ενώ επίσης ανέφεραν χαμηλότερα επίπεδα αισιοδοξίας για το μέλλον. Επιπλέον, μεταξύ των Ελλήνων φοιτητών, τα συμπτώματα της κατάθλιψης και του στρες, ήταν πολύ πιο διαδεδομένα, σε σύγκριση με τους νεαρούς Σουηδούς, γεγονός το οποίο ενδεχομένως να αποδίδεται στις αρνητικές κοινωνικο-πολιτισμικές μεταβολές, με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι καθημερινά. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί, ότι οι νεαροί Έλληνες παρουσίασαν συνολικά μειωμένα επίπεδα οργανικής κορτιζόλης, και το γεγονός αυτό, είναι πολύ πιθανό να συσχετίζεται με τη μακροχρόνια έκθεση τους στο στρες. Τέλος, η παρούσα μελέτη, κατάφερε να αναδείξει ορισμένες από τις επιπτώσεις των οικονομικών και κοινωνικών πιέσεων, που βιώνουν σήμερα οι νέοι στην Ελλάδα, πρωτίστως στην σωματική τους υγεία και κατ' επέκταση στην ψυχική τους ευημερία (Faresjo et al., 2013).

4.9) Διατροφικές Συνήθειες:

Σύμφωνα με δημοσίευμα της Eurostat (Στατιστική Υπηρεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης), που παρουσιάστηκε στο πλαίσιο της Διεθνούς Ημέρας για την Εξάλειψη της Φτώχειας για το 2015, το 17% του πληθυσμού της ΕΕ βρίσκεται σε κίνδυνο εισοδηματικής φτώχειας, ενώ μόλις το 9% φαίνεται πως έρχεται καθημερινά αντιμέτωπο με την αποστέρηση αγαθών πρώτης ανάγκης, όπως το φαγητό (Eurostat, 2015). Μάλιστα, στο παρελθόν έχει αποδειχθεί, ότι στις ανεπτυγμένες χώρες, όπου τα παιδιά που ζουν σε οικογένειες χωρίς πόρους ή σε ένα περιβάλλον με ανεπαρκής μηχανισμούς κοινωνικής προστασίας, λόγω των μέτρων λιτότητας, διατρέχουν μεγαλύτερους διατροφικούς κινδύνους, συμπεριλαμβανομένης τόσο της παχυσαρκίας όσο και του υποσιτισμού (Rajmil et al., 2014). Σύμφωνα με τα δεδομένα, που ανακοινώθηκαν από την ΕΛΣΤΑΤ το 2016, το ποσοστό του πληθυσμού στην Ελλάδα, που αντιμετωπίζει οικονομικές δυσκολίες και στερείται βασικά αγαθά (δυνατότητα αποπληρωμής παγίων λογαριασμών, ελλείψεις στη διατροφή (κρέας ή ψάρι), θέρμανση, κατάλληλη στέγαση) ξεπέρασε το 20% τα χρόνια της οικονομικής

κρίσης, με το 23,3% του συνολικού πληθυσμού να αντιπροσωπεύει τα παιδιά ηλικίας κάτω των 18 ετών (ΕΛΣΤΑΤ, 2016b). Στο σημείο αυτό, αξίζει να τονίσουμε, ότι στην Ευρωπαϊκή έρευνα HBSC (Health Behaviour in School-aged Children), που διεξήχθη για την Ελλάδα το 2014 από την Α. Kokkevi και τους συνεργάτες της, φάνηκε ότι η κοινωνικο-οικονομική κατάσταση και οι συνθήκες διαβίωσης εντός της οικογένειας αρκετών εφήβων πράγματι παρουσίασαν επιδείνωση, σε σύγκριση με τα προηγούμενα έτη 2006 και 2010. Πιο συγκεκριμένα, το 5,4% των μαθητών ανέφερε, ότι η οικογένεια τους αντιμετώπιζε κάποιου είδους δυσκολία στην αγορά τροφίμων (Kokkevi, Stavrou, Kanavou & Fotiou, 2014, Πίνακες 1,2).

Για τους παραπάνω λόγους, μία ομάδα ερευνητών από το Ινστιτούτο Προληπτικής, Περιβαλλοντικής και Εργασιακής Ιατρικής στην Αθήνα, πραγματοποίησε πρόσφατα μία ποιοτική συγκριτική μελέτη, με στόχο να μελετήσει την ποιότητα της διατροφής που λαμβάνουν τα παιδιά και οι έφηβοι, των οποίων οι οικογένειες μαστίζονται εντονότερα από την οικονομική κρίση στην Ελλάδα. Για τους σκοπούς της ποιοτικής έρευνας, πραγματοποιήθηκαν είκοσι ομάδες εστίασης σε 14 σχολεία της Ελλάδας. Στη μελέτη συμμετείχαν παιδιά προσχολικής (0 έως 6 ετών), σχολικής (6 έως 12 ετών) και εφηβικής ηλικίας (13 έως 17 ετών) καθώς και οι γονείς τους, οι οποίοι ήταν δικαιούχοι του προγράμματος επισιτιστικής βοήθειας και υγιεινής διατροφής στο σχολείο. Το πρόγραμμα αυτό, προσέφερε για έναν ολόκληρο χρόνο δωρεάν γεύματα σε μαθητές (σύμφωνα με τα πρότυπα της μεσογειακής διατροφής), που φοιτούν σε σχολεία υποβαθμισμένων περιοχών της Ελλάδας. Όλοι οι συμμετέχοντες (μαθητές και γονείς) ανέφεραν, ότι αντιλαμβάνονται τα ευεργετικά αποτελέσματα της εφαρμογής του προγράμματος της μεσογειακής διατροφής στο επίπεδο της υγείας τους. Ωστόσο, οι γονείς υποστήριξαν, ότι οι οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν, καθώς και ο περιορισμένος χρόνος που διαθέτουν λόγω των απαιτητικού εργασιακού τους ωραρίου, τους εμποδίζουν να προσφέρουν την απαραίτητη ποιότητα τροφίμων στα παιδιά τους (Dalma et al., 2016).

Η ερευνητική ομάδα της Μ.Υannakouliá (2015) θέλησε επίσης να διερευνήσει τους παράγοντες, που επηρεάζουν την ποιότητα των διατροφής των παιδιών και των εφήβων, στα πλαίσια λειτουργίας του προγράμματος επισιτιστικής βοήθειας και προώθησης της υγιεινής διατροφής στο σχολείο, το οποίο υλοποιείται σε περιοχές με χαμηλό οικονομικό υπόβαθρο στην Ελλάδα, και το οποίο έλαβε χώρα ως μορφή παρέμβασης, κατά τη διάρκεια της τρέχουσας χρηματοπιστωτικής κρίσης.

Για τους σκοπούς της μελέτης, οι ερευνητές συνέλεξαν 15.897 ερωτηματολόγια καταγραφής από ένα σύνολο 162 σχολείων, που συμμετείχαν στο πρόγραμμα, κατά τη διάρκεια του 2012-2013. Τα ερωτηματολόγια αφορούσαν: α) τα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, και β) τον τρόπο ζωής και τις διατροφικές συνήθειες των παιδιών και των οικογενειών τους. Ως μέτρο για την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση της οικογένειας, χρησιμοποιήθηκε Κλίμακα Οικογενειακής Ευημερίας (Family Affluence Scale -FAS-), ενώ για την αξιολόγηση της ποιότητας της παρεχόμενης διατροφής, χρησιμοποιήθηκε ο δείκτης συμμόρφωσης προς τη Μεσογειακή διατροφή (Compliance with Mediterranean Diet Quality Index -KIDMED-). Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν, ότι όσο υψηλότερο είναι το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας είναι πιθανότερο τα παιδιά να λαμβάνουν πρωινό και να καταναλώνουν σε καθημερινή βάση φρούτα, λαχανικά και γαλακτοκομικά προϊόντα. Συνεπώς, γίνεται κατανοητό, ότι η ποιότητα της διατροφής, που λαμβάνουν τα παιδιά, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την κοινωνικο-οικονομική ευημερία της οικογένειας (Yannakoulia et al., 2015).

Πιο πρόσφατα, ο Κλεάνθους και οι συνεργάτες του (2016), θέλησαν να μελετήσουν μία διαφορετική συνιστώσα των διατροφικών συνηθειών των παιδιών και των εφήβων στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, οι ερευνητές εξέτασαν την κατάσταση του βάρους ορισμένων Ελλήνων μαθητών, οι οποίοι προέρχονταν από σχολεία της Δυτικής Αττικής, από το Νοέμβριο του 2009 έως τον Μάιο του 2012, δηλαδή λίγο πριν και κατά τη διάρκεια των πρώτων ετών, από την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης στη χώρα. Στη μελέτη έλαβαν μέρος παιδιά σχολικής και εφηβικής ηλικίας (6 έως 16 ετών), τα οποία διέθεταν μεσαίο κοινωνικο-οικονομικό υπόβαθρο. Τα παιδιά συμμετείχαν στη μέτρηση του ύψους, του βάρους, καθώς και του δείκτη μάζας του σώματος τους, κάθε έξι μήνες για 2,5 χρόνια. Αρχικά, η μελέτη σχεδιάστηκε με στόχο, τη συγκέντρωση δεδομένων και την κατασκευή αναπτυξιακών διαγραμμάτων για τους μαθητές, και όχι με σκοπό την αξιολόγηση του αντίκτυπου της οικονομικής κρίσης στο είδος των τροφίμων που καταναλώνουν τα παιδιά. Παρά την αρχική σκοποθεσία της μελέτης και του μικρού αριθμού των παιδιών που έλαβαν μέρος σε αυτή, τα αποτελέσματα υπέδειξαν, ότι κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα μειώθηκε η παχυσαρκία και το υπερβολικό βάρος στα παιδιά, ενώ επικράτησαν το φυσιολογικό βάρος και τα λιποβαρή παιδιά. Τα δεδομένα αυτά ενδεχομένως να καταδεικνύουν, ότι ο αριθμός και η ποιότητα των γευμάτων, που

έχουν τη δυνατότητα να λαμβάνουν καθημερινά τα παιδιά, έχουν υποστεί σημαντικές εκπτώσεις εν μέσω της οικονομικής κρίσης (Kleanthous, Dermitzaki, Papadimitriou, Papaevangelou & Papadimitriou, 2016).

Ολοκληρώνοντας, γίνεται κατανοητό, ότι πολιτικές επιλογές, που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο της δημοσιονομικής εξυγίανσης των λαών της Ευρώπης, και ιδιαίτερα στην Ελλάδα, πλήττουν αποδεδειγμένα το καθεστώς εργασιακής απασχόλησης των πολιτών, το εισόδημα των νοικοκυριών, καθώς και την ικανότητα των οικογενειών να παρέχουν αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης στα παιδιά τους. Τα παιδιά και οι έφηβοι, ως ιδιαίτερα ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού, επηρεάζονται δυσανάλογα από την περιοριστική ατμόσφαιρα της κρίσης (EPHA Report, 2014). Πιο συγκεκριμένα, ο τρόπος με τον οποίο τα παιδιά βιώνουν την ύφεση είναι πολύ ρευστός. Τα παιδιά επηρεάζονται συνειδητά ή ασυνείδητα από τις αλλαγές στη διατροφή τους, και από την αδυναμία των γονιών τους να τους παρέχουν πάσης φύσεως υλικά αγαθά (Fanjul, 2014). Δεδομένων αυτών, καθίσταται σαφές το γεγονός, ότι η φτώχεια λειτουργεί ως αυτοτροφοδοτούμενος κύκλος. Για παράδειγμα, ένα παιδί με άνεργους γονείς, μπορεί να μην λαμβάνει καθημερινά την ενδεδειγμένη ποιότητα της διατροφής που του αναλογεί, με αποτέλεσμα να φέρει μέτριες σχολικές επιδόσεις ή να εμφανίσει κάποιο πρόβλημα υγείας. Το γεγονός αυτό με τη σειρά του, αναμένεται να μεταφέρει περισσότερο άγχος στο σύνολο της οικογένειας. Συνεπώς, όσο πιο περιορισμένο είναι ένα παιδί σε αυτόν τον κύκλο, τόσο λιγότερες είναι οι πιθανότητες διαφυγής (Fanjul, 2014).

4.10) Οικογένεια: Παράγοντας Προστασίας ή Κινδύνου;

Τα παιδιά τείνουν να ευδοκιμούν, όταν αναπτύσσονται σε πιο σταθερά και παγιωποιημένα περιβάλλοντα, διότι τότε μόνο μαθαίνουν τι ακριβώς να περιμένουν από τους άλλους, καθώς και τι αναμένουν οι υπόλοιποι από τη συμμετοχή τους. Μία εξαιρετικά απότομη αλλαγή, επηρεάζει αναπόφευκτα την αίσθηση της ασφάλειας, που αισθάνεται το παιδί ή ο έφηβος. Διάφορα γεγονότα ζωής, όπως είναι για παράδειγμα η απορρύθμιση της εργασιακής απασχόλησης των γονέων, της στέγασης ή η ευρύτερη αποσύνθεση της μέχρι πρότινος συμπαγούς οικογενειακής δομής (π.χ., διαζύγιο), μπορούν να προκαλέσουν «αστάθεια» στη φροντίδα των παιδιών. Τέτοιου είδους αιφνίδιες αλλαγές, συνήθως προκαλούν μία αλυσιδωτή αντίδραση σε κάποιον άλλο τομέα, και οδηγούν στη δημιουργία ενός φαινομένου «ντόμινο» εντός της

οικογένειας. Πιο συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης τους με τους ενήλικες, οι οποίοι λειτουργούν ως ρυθμιστικός παράγοντας απέναντι στα αρνητικά γεγονότα της ζωής, τα παιδιά μαθαίνουν πως να αντιμετωπίζουν τις αντιξοότητες, πως να προσαρμόζονται στο περιβάλλον τους, και πως να ρυθμίζουν τα συναισθήματά τους. Όταν όμως οι γονείς αισθάνονται, ότι δεν μπορούν να ελέγξουν την επικείμενη αλλαγή, τότε είναι λιγότερο πιθανόν να καταφέρουν να στηρίξουν αποτελεσματικά τα παιδιά τους. Το γεγονός αυτό, έχει ως αποτέλεσμα τα παιδιά να βιώνουν ένα είδος «περιβαλλοντικής σύγχυσης» και «χάους» εντός του σπιτιού. Τα χαοτικά οικογενειακά περιβάλλοντα με τη σειρά τους, έχουν τη δυνατότητα να προκαλούν διαρκώς υψηλά επίπεδα του στρες στα παιδιά, και ενδέχεται να υπερ-ενεργοποιήσουν την ευαλωτότητα των παιδιών στο στρες, με επιζήμιες επιπτώσεις για την συμπεριφορά και τη γνωστική τους ανάπτυξη (Matheny Jr. et al. 1995, όπως αναφέρεται από Sandstrom & Huerta, 2013).

Για τους παραπάνω λόγους, δεν θα πρέπει να εστιάζουμε την προσοχή μας μονάχα στην κλινική συμπτωματολογία των προβλημάτων ψυχικής και σωματικής υγείας, που ενδεχομένως να αντιμετωπίζουν τα παιδιά, οι έφηβοι και οι νεαροί ενήλικες στο πλαίσιο ανάδυσης της οικονομικής κρίσης. Φυσικά, και η εμφάνιση κάποιου είδους ψυχικής ή σωματικής ασθένειας, ενδέχεται να επιφέρει δυσμενείς επιπτώσεις τόσο στη σωματική υγεία, όσο και στη μελλοντική κοινωνική, ακαδημαϊκή και επαγγελματική προσαρμογή ενός νέου παιδιού, και γι' αυτό το λόγο πρέπει να της αποδοθεί η βέλτιστη φροντίδα. Ωστόσο, ιδιαίτερη έμφαση θα πρέπει να δοθεί και στο οικογενειακό περιβάλλον, εντός του οποίου τα παιδιά και οι νέοι γεννιούνται, και αργότερα καταλήγουν να αναπτύσσουν ορισμένα ψυχικά και σωματικά προβλήματα. Για παράδειγμα, ισχυρά γεγονότα ζωής και στρεσογόνοι παράγοντες, όπως η απώλεια κάποιας θέσης εργασίας, η έξωση από το σπίτι, η δημιουργία οικονομικών χρεώσεων και οφειλών ή η απώλεια των αποταμιεύσεων οικογένειας, δημιουργούν ισχυρή συναισθηματική πίεση στα παιδιά και στους νέους, και καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό το είδος των σχέσεων, που διαμορφώνονται στο εσωτερικό της οικογένειας. Η απόκτηση ενός παιδιού έχει μετατραπεί πλέον σε έναν ανεξάρτητο παράγοντα, ο οποίος συμβάλλει όλο και περισσότερο στην άνοδο της στέρησης ορισμένων υλικών αγαθών εντός της οικογένειας, σε πολλές χώρες της ΕΕ, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται η Ελλάδα, η Ιρλανδία, η Λετονία, η Λιθουανία,

η Ισπανία και η Ουγγαρία (American Psychological Association, 2014, όπως αναφέρεται από EPHA Report, 2014).

Σύμφωνα με δημοσίευμα της Eurostat (Στατιστική Υπηρεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης), που παρουσιάστηκε στο πλαίσιο της Διεθνούς Ημέρας για την Εξάλειψη της Φτώχειας για το 2015, το 17% του πληθυσμού της ΕΕ βρίσκεται σε κίνδυνο εισοδηματικής φτώχειας, ενώ μόλις το 11% του πληθυσμού διαβιεί σε νοικοκυριά με πολύ χαμηλά ποσοστά εργασίας (Eurostat, 2015). Παράλληλα, ένας σημαντικός αριθμός ερευνητικών δεδομένων υποδεικνύει, ότι η φτώχεια είναι η μεγαλύτερη απειλή για την παιδική ευημερία, τόσο σε σωματικό και ψυχολογικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Η παρατεταμένη έκθεση σε συνθήκες φτώχειας, ο κοινωνικός αποκλεισμός και οι διακρίσεις, που ενδεχομένως ορισμένα παιδιά να βιώνουν, κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων της ανάπτυξης τους, δύνανται να επιφέρουν εξαιρετικά δυσμενείς επιπτώσεις στη μετέπειτα ψυχική ανάπτυξη των παιδιών αυτών, και κατά τη διάρκεια της ενηλικίωσής τους (WHO, 2014, όπως αναφέρεται από EPHA Report, 2014). Στην Ευρωπαϊκή έρευνα HBSC (Health Behaviour in School-aged Children), που διεξήχθη για την Ελλάδα το 2014 από την Α. Kokkevi και τους συνεργάτες της, το 27,3% των εφήβων ανέφεραν, ότι η οικονομική κρίση προκάλεσε ένταση και διαμάχες εντός της οικογένειάς τους. Οι δηλώσεις αυτές, ήταν πιο συχνές ανάμεσα στα κορίτσια μεγαλύτερης ηλικίας (15 ετών) από ό,τι στα αγόρια. Επίσης, αύξηση παρουσίασαν τα ποσοστά της γονικής ανεργίας, με έναν στους 5 εφήβους (21,3%), να αναφέρει ότι τουλάχιστον ο ένας από τους δύο γονείς του ήταν άνεργος για το έτος 2014 (13,1% των πατέρων και 12,3% των μητέρων), ενώ δεν ήταν λίγοι οι έφηβοι που υποστήριξαν, ότι αναγκάστηκαν να μετακομίσουν αρκετές φορές για λόγους εξοικονόμησης χρημάτων (8,2%) (Kokkevi, Stavrou, Kanavou & Fotiou, 2014, Πίνακας 1).

Παράλληλα, σε μία πρόσφατη έρευνα, που πραγματοποίησαν ο Δ.Αναγνωστόπουλος και η Ε.Σουμάκη (2012) φάνηκε, ότι κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, τα περιστατικά ενδο-οικογενειακών συγκρούσεων, που αναφέρουν οι αιτούντες ψυχολογικοί υποστήριξη έφηβοι, έχουν αυξηθεί κατά 51% (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013). Μάλιστα, ο παιδοψυχίατρος Δ. Αναγνωστόπουλος, σε πρόσφατη συνέντευξη που παραχώρησε στο ESCAP δήλωσε: *«Τα προβλήματα ψυχικής υγείας έχει αποδειχθεί στο παρελθόν, ότι συνδέονται στενά με το φόβο και την απόγνωση, που προκαλεί η ανεργία. Συνεπώς, εάν η ανεργία*

δημιουργεί περισσότερο καταθλιπτικούς γονείς, το γεγονός αυτό θα έχει επιζήμια αποτελέσματα και για την ψυχική υγεία των παιδιών» (Anagnostopoulos, 2015). Ο καθηγητής και παιδοψυχίατρος στο Νοσοκομείο Παιδών Αγία Σοφία στην Αθήνα, κ. Γεράσιμος Κολαΐτης, επιβεβαίωσε τα λεγόμενα αυτά, επισημαίνοντας, ότι κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, ο αριθμός των οικογενειών, που επισκέπτονται τα εξωτερικά ιατρεία της κλινικής και υποβάλλονται σε ενδονοσοκομειακή θεραπεία, έχει παρουσιάσει δραματική αύξηση (Kolaitis & Giannakopoulos, 2015).

Σύμφωνα με τον Vygotsky, οι ανώτερες ψυχολογικές λειτουργίες διαμορφώνονται κατά τη διάρκεια ζωής του παιδιού, διαμέσου της διαδικασίας της εσωτερίκευσης ορισμένων χαρακτηριστικών των ενηλίκων, οι οποίοι και συνιστούν τους φορείς της κοινωνικής - πολιτισμικής εμπειρίας. Κατά τη διάρκεια της διαμεσολάβησης, τα διάφορα ψυχολογικά εργαλεία του πολιτισμού (π.χ., γλώσσα), ενσωματώνονται στις φυσικές μορφές συμπεριφοράς του ανθρώπου, προκειμένου να τις μετατρέψουν σε «ιδανικές» μορφές συμπεριφοράς (πολιτισμικούς φορείς) (Vygotsky, 1997b, p.110, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011). Στο σημείο αυτό, γίνεται φανερό, ότι το οξύ άγχος, η αβεβαιότητα για το μέλλον, και η έλλειψη αυτοεκτίμησης και ενεργητικότητας εκ μέρους των γονέων, ως το αποτέλεσμα της συνεχόμενης κοινωνικής ματαιώσης, που βιώνουν εν μέσω της οικονομικής κρίσης, τους εμποδίζουν να αντεπεξέλθουν ουσιαστικά στον προστατευτικό και διαμεσολαβητικό τους ρόλο απέναντι στα αναπτυξιακά αιτήματα των παιδιών και των εφήβων (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013). Πιο συγκεκριμένα, οι «ιδανικές μορφές», που οι σύγχρονοι γονείς δύνανται να μεταφέρουν στα παιδιά τους, φαίνεται πως είναι αρκετά επισφαλείς (αγωνία, ανασφάλεια, αίσθηση εγκατάλειψης και αβοηθησίας), με αποτέλεσμα η ψυχική ανάπτυξη των παιδιών και των εφήβων είτε να μην επισυμβάνει, με αποτέλεσμα τη δημιουργία «αναπτυξιακών κενών», είτε να λαμβάνει χώρα με έντονο συγκρουσιακό χαρακτήρα, με αποτέλεσμα την εμφάνιση κλινικής ψυχοπαθολογίας (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013).

Στις ΗΠΑ, η μείωση του εισοδήματος των οικογενειών έχει συσχετιστεί σε μεγάλο βαθμό με την αύξηση των βίαιων συμπεριφορών κατά των παιδιών (Fanjul, 2014). Σύμφωνα με την έκθεση Διεθνούς Γραμμής Στήριξης για το Παιδί «Φωνές των Νέων της Ευρώπης», η κατάχρηση και η βία κατά των παιδιών και των νέων εντός της οικογένειας (κακομεταχείριση, σεξουαλική κακοποίηση, καταναγκαστική

εργασία ή επαιτεία, ενδο-οικογενειακή βία και συγκρούσεις που αφορούν τη συντήρηση των παιδιών) έχουν διπλασιαστεί κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ευρώπη (Child Helpline International, όπως αναφέρεται από ΕΡΗΑ Report, 2014). Μάλιστα, ο καθηγητής και παιδοψυχίατρος στο Νοσοκομείο Παίδων Αγία Σοφία στην Αθήνα, κ. Γεράσιμος Κολαΐτης υποστήριξε, ότι κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, ο αριθμός των κακοποιημένων και των παραμελημένων παιδιών, που έχουν καταγραφεί και που γίνονται δεκτά, προκειμένου να προστατευτούν από το μεγαλύτερο Ελληνικό παιδιατρικό νοσοκομείο, αυξήθηκε από τα 81 περιστατικά το 2011 στα 170 το 2014 (Kolaitis & Giannakopoulos, 2015).

Μάλιστα, στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε, ότι το 2012 η Γαλλική εφημερίδα «Le Monde» δημοσίευσε ένα θορυβώδες άρθρο, το οποίο έκανε λόγο για τη σταδιακή επαναφορά της παιδικής εργασίας σε ολόκληρη την Ευρώπη. Υπό τον υπότιτλο «Η Παιδική Εργασία Επανεμφανίζεται στην Νάπολι», το άρθρο περιγράφει τον τρόπο, με τον οποίο χιλιάδες παιδιά αναγκάζονται να εγκαταλείψουν το σχολείο και να βρουν δουλειά, με σκοπό να βοηθήσουν οικονομικά τις οικογένειές τους. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο παραπέμπει σε επίσημη αναφορά της τοπικής κυβέρνησης για το 2011, η οποία και υπογραμμίζει, ότι 54.000 παιδιά αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το εκπαιδευτικό σύστημα στην περιοχή της Campania στη Νάπολι, μεταξύ των ετών 2005 και 2009. Περίπου το 38% από αυτά τα παιδιά ήταν ηλικίας κάτω των 13 ετών. Σύμφωνα με την εφημερίδα Le Monde, τα αλληπάλληλα μέτρα λιτότητας και οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις, που έλαβαν χώρα στην Ιταλία με αφορμή την αναδυόμενη οικονομική κρίση, δημιούργησαν συναισθήματα απόγνωσης στα νέα παιδιά. Οι πολιτικές αυτές, σχεδόν απέκλεισαν την πρόσβαση των ανέργων και των φτωχών στα ομοσπονδιακά προνοιακά επιδόματα (Allegra, 2012). Δεδομένων όλων των παραπάνω, γίνεται κατανοητό, ότι η εξάπλωση της παιδικής παραμέλησης και της κακοποίησης, καθώς και η επαναφορά της παιδικής εργασίας συνιστά μία πρόκληση για ολόκληρη την Ευρώπη, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, για την οποία δεν έχουν εντοπιστεί ακόμα τέτοιου είδους επίσημα ευρήματα.

4.11) Εκπαιδευτικό Σύστημα: Απελευθερωτής ή Πολιορκητής;

Ένας μεγάλος αριθμός εκπαιδευτικών και μελετητών του κλάδου, έχουν επισημάνει στο παρελθόν, ότι οι πραγματικές ικανότητες και οι δεξιότητες των μαθητών υποτιμώνται μέσα από τον τρόπο λειτουργίας του Ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος (Μπρούζος 2009, όπως αναφέρεται από Brouzos, Vassilopoulos, Korfiati & Baourda, 2015). Πιο συγκεκριμένα, το σύγχρονο εκπαιδευτικό σύστημα στην Ελλάδα, τείνει να λειτουργεί με έναν τελειοθηρικό και χρησιμοθηρικό τρόπο, ο οποίος παραβλέπει τις πραγματικές ανάγκες και τις επιθυμίες των μαθητών, σε μία πάνω από όλα κρίσιμη περίοδο για την ψυχική τους ανάπτυξη, αυτή της εφηβείας. Συνήθως, τα παιδιά, που δεν καταφέρνουν να συμμορφωθούν απέναντι σε αυτό το τεχνοκρατικό σύστημα, και να λάβουν μέρος στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, αισθάνονται, ότι περιθωριοποιούνται από τον κοινωνικό ιστό και ότι «αποτυγχάνουν». Συνεπώς, γίνεται κατανοητό, ότι η συμμετοχή στο σχολείο συνιστά μία άκρως στρεσογόνα και περιοριστική εμπειρία για τους περισσότερους Έλληνες μαθητές, οι οποίοι παρά το γεγονός, ότι αδυνατούν να εντοπίσουν ένα ισχυρό προσωπικό νόημα στις εκπαιδευτικές διαδικασίες, αγωνίζονται να παραμείνουν εντός του συστήματος, με σκοπό να υπερκαλύψουν ένα σύνολο από γονεϊκές και κοινωνικές προσδοκίες (Vryonides & Gouvias, 2012). Ωστόσο, σύμφωνα με την Πολιτισμική – Ιστορική προσέγγιση, η εκπαιδευτική διαδικασία φαίνεται, πως διαδραματίζει έναν πολύ ιδιαίτερο και δυναμικό ρόλο στην ανάπτυξη της προσωπικότητας και της συνείδησης του παιδιού, καθώς και στη σχέση του με την πραγματικότητα. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται κατανοητό, ότι οι εκπαιδευτικοί λειτουργούν ως πολιτισμικοί διαμεσολαβητές και φορείς «ιδανικών» πολιτισμικών μορφών για το παιδί, με σκοπό την ενίσχυση της «δυναμικής» ψυχικής του ανάπτυξης (Vygotsky, 1994, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011).

Τι συμβαίνει όμως, όταν οι έφηβοι παράλληλα με το τεχνοκρατικό εκπαιδευτικό σύστημα, καλούνται να αναμετρηθούν και με ένα σύνολο κοινωνικο-οικονομικών αντιξοοτήτων εντός και εκτός της οικογένειας, όπως συμβαίνει με την σύγχρονη οικονομική κρίση στην Ελλάδα; Υπό αυτό το πρίσμα συντίθεται, αυτό που ο Vygotsky χαρακτήριζε ως «κοινωνική κατάσταση της ανάπτυξης». Για παράδειγμα, εντοπίζονται αρκετά ερευνητικά δεδομένα, τα οποία υποδεικνύουν, ότι τα παιδιά και οι έφηβοι με χαμηλό εισόδημα αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο αποτυχίας ή εγκατάλειψης του σχολείου (Sandstrom & Huerta, 2013). Παράλληλα, τα νέα παιδιά,

που έρχονται αντιμέτωποι με αλληπάλληλες προκλήσεις και πιέσεις εντός του οικογενειακού τους πλαισίου, φαίνεται να δυσκολεύονται να προσαρμοστούν σε άλλα πλαίσια, και το γεγονός αυτό, εκφράζεται αρκετά συχνά μέσα από την εκδήλωση αρνητικών κοινωνικών συμπεριφορών (π.χ., σχολική άρνηση) (Sandstrom & Huerta, 2013).

Στο επίπεδο αυτό, θα πρέπει να τονίσουμε, ότι σε αντίθεση με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ, η Ελληνική κυβέρνηση δεν έχει καταφέρει μέχρι σήμερα να εφαρμόσει κανένα από τα χρηματοδοτούμενα πρόγραμμα παρέμβασης και προαγωγής της ψυχικής υγείας στο σχολείο. Το γεγονός αυτό, έχει ως αποτέλεσμα ορισμένοι σημαντικοί τομείς της ζωής των παιδιών, στους οποίους χρειάζονται άμεση καθοδήγηση και συμβουλευτική υποστήριξη, όπως είναι η προσωπική ανάπτυξη, οι διαπροσωπικές σχέσεις, οι κοινωνικές αξίες και η επαγγελματική σταδιοδρομία, να παραγνωρίζονται (Μπρούζος, 2009). Μάλιστα, αξίζει να σημειωθεί, ότι το μάθημα του «επαγγελματικού προσανατολισμού» είναι το μοναδικό εγχειρίδιο με συμβουλευτικό προσανατολισμό εντός του σχολείου, και μάλιστα εισήχθη στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση το 1976 (Malakiosi-Loizou & Giovazolias, 2013, όπως αναφέρεται από Brouzos, Vassilopoulos, Korfiati & Baourda, 2015).

Σε μία αρκετά πρόσφατη μελέτη, η ερευνητική ομάδα του Α. Βrouzou θέλησε να εξετάσει και να συγκεκριμενοποιήσει τις ανάγκες των Ελλήνων μαθητών γυμνασίου για συμβουλευτική υποστήριξη, στα πλαίσια της αναδύμενης οικονομικής κρίσης στη χώρα. Στη μελέτη συμμετείχαν 931 μαθητές γυμνασίου (433 κορίτσια και 498 αγόρια) ηλικίας 12 έως 16 ετών. Σε ένα πρώτο επίπεδο, οι μαθητές συμπλήρωσαν ένα ερωτηματολόγιο με κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά (φύλο, ηλικία, ακαδημαϊκές επιδόσεις). Στη συνέχεια, χορηγήθηκε στους μαθητές ένα ερωτηματολόγιο αυτο-αναφοράς 70 σημείων πολλαπλής επιλογής, με σκοπό να διερευνηθούν οι ανάγκες τους για συμβουλευτική υποστήριξη σε διάφορους τομείς (σχολείο, επαγγελματική σταδιοδρομία, διαπροσωπικές σχέσεις, προσωπική ανάπτυξη, κοινωνικές αξίες). Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν, ότι οι τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια ηλικίας 12-16 ετών, εκφράζουν αυξημένα αιτήματα για συμβουλευτική υποστήριξη εν μέσω της οικονομικής κρίσης, κυρίως όσον αφορά την επαγγελματική τους σταδιοδρομία και τις κοινωνικές αξίες. Αξίζει να σημειωθεί, ότι τα αιτήματα για συμβουλευτική υποστήριξη των μεγαλύτερων μαθητών ηλικίας 16 ετών (δηλαδή πριν από την εισαγωγή τους στο λύκειο), ήταν συχνότερα και

αφορούσαν περισσότερες διαστάσεις (προσωπική ανάπτυξη, διαπροσωπικές σχέσεις). Το γεγονός αυτό, ενδεχομένως να αποδίδεται στη φυσική ρευστότητα, που χαρακτηρίζει τις διεργασίες ανάπτυξης της προσωπικής ταυτότητας των παιδιών εφηβικής ηλικίας, καθώς και στην αγωνία, που βιώνουν τα παιδιά, με αφορμή την επερχόμενη εισαγωγή τους στο λύκειο και μετέπειτα στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (Brouzos, Vassilopoulos, Korfiati & Baourda, 2015).

Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί, ότι ο Vygotsky υποστήριξε, πως ένας ενήλικας λειτουργεί ως μεσολαβητής μόνο, όταν οι ιδέες του γίνονται αντικείμενο ενδιαφέροντος και δοκιμής για ένα παιδί. Μονάχα μέσω της κατάλληλης εκπαιδευτικής καθοδήγησης και υποστήριξης, τα παιδιά έρχονται να παράγουν συλλογικά, τους δικούς τους ομότιμους κόσμους και πολιτισμούς. Ωστόσο, διευκρίνισε, ότι αν μια συγκεκριμένη «ιδανική μορφή συμπεριφοράς» δεν είναι διαθέσιμη στο περιβάλλον, τότε το παιδί δεν θα μπορέσει να αναπτυχθεί σωστά (Kudriavtsev, 1997, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011). Επομένως, το χάσμα ανάμεσα στον τρόπο λειτουργίας του σύγχρονου εκπαιδευτικού συστήματος και στις πραγματικές ανάγκες των παιδιών και των εφήβων, έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός «αναπτυξιακού κενού», διότι στερεί στους νέους ορισμένες ιδανικές μορφές και πρότυπα, σε μία ιδιαίτερα ευαίσθητη περίοδο ανάπτυξης, όπου απαιτούνται τέτοιου είδους ταυτίσεις (Triliva, Varvantakis & Dafermos, 2015).

Συγχρόνως, αξίζει να αναφερθεί, ότι τόσο ο προϋπολογισμός του κόστους λειτουργίας, όσο και το ανθρώπινο δυναμικό αρκετών ιδρυμάτων πρωτοβάθμιας, δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα, ως αποτέλεσμα των μέτρων λιτότητας, υπέστησαν αξιοσημείωτες περικοπές (Koulouris, Moniarou-Papaconstantinou & Kyriaki-Manessi, 2013). Πιο συγκεκριμένα, μεταξύ των ετών 2009 και 2013, ο προϋπολογισμός για το Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα μειώθηκε συνολικά κατά 33 %. Αυτού του είδους οι περικοπές, άσκησαν σημαντική πίεση σε όλα τα επίπεδα του εκπαιδευτικού συστήματος, και οδήγησαν στη διακοπή της λειτουργίας και τη συγχώνευση πολλών εκπαιδευτικών δομών, σε δραματική μείωση του κόστους λειτουργίας και των δαπανών θέρμανσης, καθώς και σε σημαντική επιδείνωση των συνθηκών εργασίας και μάθησης (Vaughan-Whitehead, 2014, όπως αναφέρεται από Burgi-Golub & Soumara, 2015). Μάλιστα, μία ομάδα ερευνητών από το Τμήμα Νοσηλευτικής του Τ.Ε.Ι Αθήνας, θέλησε να διερευνήσει τις απόψεις των νέων φοιτητών ηλικίας 18 έως 25 ετών, αναφορικά με τον τρόπο, με τον οποίο η

οικονομική κρίση στην Ελλάδα έχει επηρεάσει τη ζωή τους. Το 33,3% των φοιτητών ανέφερε, ότι η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει «ελαφρώς» την απόδοση των σπουδών τους, ενώ το 80% των φοιτητών φάνηκε να πιστεύει, ότι η κρίση έχει επηρεάσει συνολικά την ποιότητα της παρεχόμενης τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (Anagnostopoulou et al., 2014).

4.12) Διαπροσωπικές Σχέσεις: Πηγή Ευτυχίας ή Αγωνίας;

Εκτός από την πολυδιάστατη συμβολή της οικογένειας και του σχολείου στη διατήρηση της ψυχικής και της σωματικής ευημερίας των παιδιών και των εφήβων, οι σχέσεις τους με τους συμμαθητές και τους συνομηλίκους, φαίνεται να διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην ψυχοσυναισθηματική τους ανάπτυξη και προσαρμογή (Petanidou, Daskagianni, Dimitrakaki, Kolaitis & Tountas, 2013). Μάλιστα, στην πρόσφατη έρευνα της Α. Kokkevi και των συνεργατών της, τα νέα παιδιά φάνηκε να επενδύουν σε σημαντικό βαθμό στην ύπαρξη ενός υποστηρικτικού κοινωνικού δικτύου φιλικών σχέσεων, ιδιαίτερα όταν αισθάνονται ότι διχάζονται ανάμεσα σε ένα συγκρουσιακό οικογενειακό και σε ένα περιοριστικό σχολικό περιβάλλον (Κοκκέβη, Σταύρου, Καναβού, & Φωτίου, 2016). Ωστόσο, ο Δ.Αναγνωστόπουλος και η Ε.Σουμάκη (2012) παρατήρησαν, ότι κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, η σχολική άρνηση αυξήθηκε κατά 25%, ενώ τα περιστατικά εκφοβισμού κατά 22% (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013). Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί, ότι ο Kanellopoulos και οι συνεργάτες του (2014), κατάφεραν να εντοπίσουν κάποιου είδους θετική συσχέτιση, ανάμεσα στην ανεργία των γονέων, και ιδιαίτερα του πατέρα, και στο βαθμό ευαλωτότητας των παιδιών στη Διαταραχή Μετατραυματικού Στρες, καθώς και στον Σχολικό Εκφοβισμό. Σύμφωνα με τα δεδομένα της μελέτης αυτής, το οικονομικό άγχος που συνοδεύει τις οικογενειακές σχέσεις, δύναται να επηρεάσει αρνητικά την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών και την ικανότητα τους να αντεπεξέλθουν επιτυχώς στις αντιξοότητες της καθημερινότητας (Kanellopoulos et al., 2014).

Πράγματι, σε αρκετές περιπτώσεις, η αγωνία των ανέργων ή περιστασιακά εργαζόμενων γονέων, να προσαρμόσουν της πηγές των εσόδων και των εξόδων τους στις τρέχουσες ανάγκες της οικογένειας, καθώς και οι προσπάθειες τους να εντοπίσουν πηγές βιοποριστικής στήριξης από κοινωνικούς φορείς, είναι τόσο εξουθενωτικά και ματαιωτικά για τους ίδιους, που δεν τους απομένει ουσιαστικός

χρόνος και αντοχή, έτσι ώστε να εμπλακούν περαιτέρω στη συναισθηματική φροντίδα των παιδιών τους. Ωστόσο, η ποιότητα των σχέσεων και των συναισθηματικών δεσμών εντός της οικογένειας, διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της αυτο-αντίληψης και της αυτο-εκτίμησης του παιδιού. Λίγο αργότερα, και με την είσοδο του παιδιού στο σχολικό περιβάλλον, αυτή η αίσθηση και η αντίληψη για την «αξία του εαυτού» επεκτείνεται και επαναπροσδιορίζεται μέσα από τις σχέσεις του με τους συνομηλίκους (Kiritsis, 2015). Πιο συγκεκριμένα, εντοπίζονται αρκετά ερευνητικά δεδομένα, τα οποία υποδεικνύουν, ότι τα παιδιά που αντιμετωπίζουν ζητήματα κοινωνικο-οικονομικής αστάθειας εντός της οικογένειας, κατά τα πρώτα πέντε χρόνια της ζωής τους, είναι πιο πιθανό να εκδηλώσουν επιθετικότητα και άλλες αρνητικές συμπεριφορές απέναντι στους συνομηλίκους τους, σε σύγκριση με τα παιδιά, που ενώ έχουν χαμηλό εισόδημα διαθέτουν πιο συνεπείς οικογενειακές σχέσεις (Cavanagh & Huston 2006 όπως αναφέρεται από Sandstrom & Huerta, 2013).

Ολοκληρώνοντας, αξίζει να σημειωθεί, ότι τις τελευταίες δεκαετίες, η άνοδος του σχολικού εκφοβισμού (bullying) και της σεξουαλικής παρενόχλησης (sexting) μεταξύ των παιδιών, των εφήβων, και των νεαρών ενηλίκων σε ολόκληρη την Ευρώπη, έχουν θέσει αποδεδειγμένα σε κίνδυνο την ψυχική και σωματική ακεραιότητα των πληθυσμιακών αυτών ομάδων. Ο σημαντικότερος λόγος είναι, ότι βραχυπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα αρκετά από τα προσβαλλόμενα μέλη δύνανται να αναπτύξουν ισχυρά καταθλιπτικά συμπτώματα, καθώς και συμπεριφορές αυτοτραυματισμού ή ακόμα και αυτοκτονίας (Picket, Oliver & Wilkinson, 2006 · McCulloch & Goldie, 2010, όπως αναφέρεται από EPHA Report, 2014). Ωστόσο, δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις, οι οποίες να συσχετίζουν αιτιωδώς την άνοδο των συμπεριφορών αυτών με την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης στην Ευρώπη. Εκείνο όμως, που καθίσταται σαφές, είναι ότι η χρηματοδότηση των επίσημων καθώς και των μη κυβερνητικών φορέων, που δρουν με σκοπό την πρόληψη και την εξάλειψη των φαινομένων αυτών, μειώνεται συνεχώς ως το αποτέλεσμα της εφαρμογής των μέτρων λιτότητας σε ολόκληρη την ΕΕ (COFACE, όπως αναφέρεται από EPHA Report, 2014).

4.13) Η Μάστιγα της Ανεργίας:

Όταν πρόκειται για τους νεαρούς ενήλικες, η διεθνής πολιτική προσοχή στρέφεται στο ζήτημα της ανεργίας, και στις επιπτώσεις της συνθήκης αυτής στην ψυχική υγεία μίας άκρως ευαίσθητης πληθυσμιακής ομάδας. Εναργέστερα, εκτιμάται, ότι το 2015 στην Ευρώπη περισσότεροι από 1 στους 4 νέους ηλικίας 20-24, δήλωναν μη απασχολούμενοι, εκπαιδευόμενοι ή καταρτιζόμενοι (Not in Education, Employment, or Training – «NEET»). Το ίδιο έτος, στην Ελλάδα, το ποσοστό αυτών των νέων άγγιξε το 26,1% (περισσότεροι από έναν στους πέντε νέους) (European Commission, 2013 · Eurostat, 2016). Τα συνολικά ποσοστά της ανεργίας στην Ευρώπη αυξήθηκαν από το 7,2% το 2007 στο 11% το 2013. Πιο συγκεκριμένα και όσον αφορά την Ελλάδα, το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε από το 8,4% το 2007 στο 27,5% το 2013, ενώ στην Ισπανία η ανεργία αυξήθηκε από το 8,3% το 2007 στο 26,2% το 2013. Για το μήνα Μάρτιο του 2015, οι άνεργοι στην Ελλάδα ανήλθαν στο 1.211.507, ενώ ο οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός ανήλθε σε 3.368.392 άτομα (ΕΛΣΤΑΤ, 2015). Το ποσοστό του πληθυσμού της ΕΕ, που αντιμετωπίζει τον κίνδυνο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού διαμορφώθηκε στο 23,7% το 2010, ενώ αυξήθηκε στο 24,8% το 2012. Τα τρία κράτη μέλη, που επέδειξαν ιδιαίτερα ανησυχητικά στοιχεία για την ανεργία το 2012, ήταν η Ελλάδα (34,6%), η Ρουμανία (41,7%) και η Βουλγαρία (49,3%) (EPHA Report, 2014).

Για τους παραπάνω λόγους, οι νέοι που επιθυμούν να εισέλθουν για πρώτη φορά στην αγορά εργασίας πολλές φορές επηρεάζονται δυσανάλογα (Pfoertner et al., 2014). Για παράδειγμα ένας νέος, όντας άνεργος κατά την έναρξη της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας, συχνά κατακλύζεται από έντονα συναισθήματα απογοήτευσης σχετικά με τις προοπτικές της εργασιακής του απασχόλησης, και τείνει να φυλακίζεται σε έναν φαύλο κύκλο αδρανοποίησης, με δυσμενείς επιπτώσεις για την υποκειμενική υγεία και την ευημερία του. Ωστόσο, ακόμα και ένας νέος που μπορεί να καταφέρει να εργαστεί περιστασιακά ή σε καθεστώς μερικής απασχόλησης, κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, ενδέχεται να ματαιωθεί εξίσου. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, όπου αρκετοί νέοι αισθάνονται εγκλωβισμένοι ή και αδικημένοι, από την τοποθέτησή τους σε προσωρινές θέσεις εργασίας, οι οποίες είτε καταπατούν τα δικαιώματά τους (ανασφάλιστοι) είτε δεν συσχετίζονται με το αντικείμενο των σπουδών τους και με τις προσωπικές τους φιλοδοξίες (Chatzopoulou, Vlachvei & Monovasilis, 2015 · Kukla-Acevedo & Heflin, 2014). Πρόκειται για έναν

από τους πιο σημαντικούς λόγους, για τους οποίους οι νέοι εκφράζουν δυσπιστία και συχνά αντιτάσσονται απέναντι στο πολιτικό σύστημα (Evans & Cassells, 2013, όπως αναφέρεται από EPHA Report, 2014).

Ο παιδοψυχίατρος Δ. Αναγνωστόπουλος σε πρόσφατη συνέντευξη που παραχώρησε στο ESCAP δήλωσε:

«Φανταστείτε τι σημαίνει για την Ελληνική κοινωνία, όταν ότι τα δύο από τα έντεκα εκατομμύρια των πολιτών είναι άνεργοι. Μπορείτε να φανταστείτε; Αυτό σημαίνει, ότι σε κάθε Ελληνική οικογένεια υπάρχει ένα πιθανό θύμα για την ανάπτυξη καταθλιπτικών συμπτωμάτων ή άλλων σοβαρών προβλημάτων ψυχικής υγείας. Πιο συγκεκριμένα, το 67 % των Ελλήνων κάτω των 35 ετών είναι χωρίς δουλειά. Αυτό σημαίνει, ότι τα δύο τρίτα των νέων ανθρώπων βρίσκονται στους δρόμους. Μπορείτε να φανταστείτε πόσο επικίνδυνο είναι αυτό για την ανάδειξη της κοινωνικής παθογένειας; Έχουμε όλους τους λόγους για να αντεπιτεθούμε: για έναν καλύτερο κόσμο, για μια νέα ευρωπαϊκή ταυτότητα, και για ένα ασφαλέστερο περιβάλλον για τα παιδιά μας» (Anagnostopoulos, 2015).

4.14) Η Πρόκληση της Μετανάστευσης:

Μία από τις πιο άμεσες επιπτώσεις της τρέχουσας οικονομικής κρίσης, ως το αποτέλεσμα της εκτόξευσης των επιπέδων της ανεργίας και της εξαθλίωσης ορισμένων ομάδων του πληθυσμού στην Ευρώπη, είναι η μετανάστευση. Τόσο η ενδο-εθνική όσο και η διαπολιτισμική μετανάστευση, έχουν αυξηθεί σημαντικά, κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών, γεγονός που έχει συνδεθεί επανειλημμένα με την άνοδο της παγκοσμιοποίησης και της οικονομικής ύφεσης στην ΕΕ. Τα παιδιά και οι έφηβοι, οι οποίοι είτε μεταναστεύουν μαζί με την οικογένεια τους, είτε μετακινούνται μόνοι τους, είτε εγκαταλείπονται από τους γονείς πίσω στην πατρίδα τους, αποδεδειγμένα στερούνται την ύπαρξη ενός σταθερού οικογενειακού και κοινωνικού αναπτυξιακού πλαισίου, με αποτέλεσμα να πλήττονται ανεπανόρθωτα ψυχικά από τέτοιου είδους ρευστές μεταβάσεις (European Commission Report, 2013). Πιο συγκεκριμένα, υπολογίζεται, ότι κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης περισσότεροι από 200.000 νέοι απόφοιτοι πανεπιστημίων έχουν εγκαταλείψει την Ελλάδα. Μάλιστα, σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat, υπολογίζεται ότι το 37,5 % Ελλήνων 25 έως 34 ετών είναι κάτοχοι πτυχίου τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Το 2013 τα στοιχεία της μετανάστευσης τριπλασιάστηκαν, σε σύγκριση με την περίοδο πριν

από την εμφάνιση της οικονομικής ύφεσης στη χώρα. Σε μια εποχή, όπου η Ευρωπαϊκή Ένωση προσπαθεί να αναδιαρθρώσει την Ελληνική οικονομία, το πνευματικό δυναμικό της χώρας καλείται να μεταναστεύσει μόνιμα στο εξωτερικό (Endeavor Report, 2015 · Malkoutzis, 2011).

Μία ομάδα ερευνητών από το Τμήμα Νοσηλευτικής του Τ.Ε.Ι Αθήνας, θέλησε να διερευνήσει τις απόψεις των νέων φοιτητών ηλικίας 18 έως 25 ετών, αναφορικά με τον τρόπο, με τον οποίο η οικονομική κρίση στην Ελλάδα έχει επηρεάσει τη ζωή τους. Στην έρευνα συμμετείχαν 450 φοιτητές Νοσηλευτικής (83,33% γυναίκες και 16,67% άνδρες) από το ομότιμο Τεχνολογικό Ίδρυμα. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να συμπληρώσουν ένα ερωτηματολόγιο, ειδικά σχεδιασμένο για τις ανάγκες της έρευνας, και η στατιστική ανάλυση των αποτελεσμάτων πραγματοποιήθηκε με τη χρήση του λογισμικού πακέτου SPSS v. 17. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν, ότι περίπου το 46% των φοιτητών θεωρεί, πως η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει «αρκετά» τη ζωή τους. Οι φοιτητές δήλωσαν γενικά αισιόδοξοι, όσον αφορά τη μελλοντική επαγγελματική τους αποκατάσταση (περίπου 73% πίστευε ότι θα είναι σε θέση να εργαστεί στο μέλλον), ενώ το 72% των ανδρών δήλωσε, ότι δεν αποκλείει το ενδεχόμενο της μετανάστευσης (Anagnostopoulou et al., 2014). Ο παιδοψυχίατρος Δ. Αναγνωστόπουλος σε πρόσφατη συνέντευξη που παραχώρησε στο ESCAP δήλωσε: *«Ένα σύνολο νέων και καλά μορφωμένων ανθρώπων από την Ελλάδα αναγκάζεται να μεταναστεύσει σε άλλες χώρες του εξωτερικού, με σκοπό την εύρεση εργασίας, και το γεγονός αυτό αποτελεί μία επίσημη πολιτική. Όμως, αυτό είναι άδικο: ξοδεύουμε τα χρήματά μας για να εκπαιδεύσουμε τα νέα παιδιά, και μόλις είναι έτοιμα να μας ανταποδώσουν όλα όσα επενδύσαμε σε αυτά, φεύγουν ως ειδικευόμενοι γιατροί στη Γερμανία, όπου το γερμανικό κράτος δεν κατέβαλε δεκάρα για την εκπαίδευσή τους»* (Anagnostopoulos, 2015).

4.15) Πώς Αντιλαμβάνονται τα ίδια τα Παιδιά, οι Έφηβοι και οι Νέοι το Παρόν και για το Μέλλον τους:

Τις τελευταίες δεκαετίες, το ζήτημα της «ευημερίας» ή διαφορετικά της «ποιότητας ζωής» ή της «ικανοποίησης από τη ζωή», έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον ενός μεγάλου αριθμού ερευνητών και θεωρητικών της επιστήμης της ψυχολογίας. Στο πλαίσιο της Αρχαίας Ελληνικής φιλοσοφίας, η έννοια της

«ευδαιμονίας» χρησιμοποιούνταν για να δηλώσει το υψηλότερο ανθρώπινο αγαθό, και εξαρτιόνταν σε μεγάλο βαθμό από την καλλιέργεια ορισμένων αρετών στο πλαίσιο της πολιτείας (Ίσαρη, 2002, 2013 · Ίσαρη & Αναστασιάδης, 2010, όπως αναφέρεται από Hatzichristou, Issari & Yfanti, 2016). Όμως στη σύγχρονη Ελλάδα, το σώμα της έρευνας, που αφορά τη διασφάλιση της ευημερίας των παιδιών και των εφήβων στα πλαίσια της πάνω απ' όλα επιτακτικής και αναδυόμενης οικονομικής κρίσης, είναι πολύ περιορισμένο. Για τους λόγους αυτούς, η εκπαιδευτικός Georgia Soumara και η επιστημονική συνεργάτης της από τη Γαλλία Noëlle Burgi, ξεκίνησαν το 2014 μία πολύ πρωτότυπη ποιοτική μελέτη, με σκοπό να διερευνήσουν τον τρόπο με τον οποίο τα μικρά παιδιά αντιλαμβάνονται την υφιστάμενη ανθρωπιστική κρίση στην Ελλάδα.

Το ερευνητικό πρόγραμμα εγκαινιάστηκε το 2014 σε διάφορα δημοτικά σχολεία των Δυτικών προαστίων της Θεσσαλονίκης, τη δεύτερη μεγαλύτερη πόλη της χώρας, η οποία πλήττεται αναμφίβολα από την τρέχουσα οικονομική κρίση. Τα επίσημα ερευνητικά αποτελέσματα του έργου δεν έχουν δημοσιοποιηθεί ακόμα, διότι βρίσκεται σε εξέλιξη, και γι' αυτό το λόγο στη συνέχεια του κεφαλαίου, θα αναλυθούν ορισμένα από τα προκαταρκτικά συμπεράσματα των ερευνητών. Σε ένα πρώτο επίπεδο, και για τους σκοπούς της έρευνας, οι μελετητές σχεδίασαν μία Έρευνα Δράσης με τη χρήση της Τέχνης (ζωγραφική και δράμα). Στόχος των ερευνητών δεν ήταν να παρέχουν σαφή θεωρητικά και στατιστικά δεδομένα για τον αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης στα παιδιά, όπως έχουν αποκαλύψει ήδη προηγούμενες μελέτες, αλλά να αναδείξουν τον τρόπο, με τον οποίο τα παιδιά αντιλαμβάνονται και βιώνουν την κρίση μέσα από την καθημερινότητα τους. Στην έρευνα συμμετείχαν παιδιά ηλικίας 10 και 12 ετών από τρία Δημοτικά σχολεία της Θεσσαλονίκης. Όλα τα παιδιά έλαβαν μέρος σε ένα σύνολο δραστηριοτήτων ζωγραφικής και θεάτρου με θέμα την «κρίση». Παράλληλα, οι ερευνητές πραγματοποίησαν ανοιχτές συνεντεύξεις με τους εκπαιδευτικούς και τους διευθυντές των σχολείων, όπου εντάσσονται τα παιδιά, οι οποίοι και υποστήριξαν, ότι τα παιδιά έχουν μεγάλη ανάγκη να μιλήσουν για την κρίση, το σπίτι τους και το σχολείο (Burgi-Golub & Soumara, 2015).

Τα αποτελέσματα της παρέμβασης έδειξαν, ότι η κρίση αποτυπώνεται εντονότερα στα μάτια των παιδιών μέσα από την στέρηση ορισμένων υλικών αγαθών (παιχνίδια, φαγητό). Επιπλέον, τα παιδιά αναφέρθηκαν ρητά στη μείωση των εσόδων

και των αποταμιεύσεων της οικογένειας, στην αύξηση των τιμών των προϊόντων, στους απλήρωτους λογαριασμούς της οικογένειας, και στην αναγκαστική εγκατάλειψη ορισμένων κατοικίδιων ζώων, ενώ μίλησαν ανοιχτά και για ένα σύνολο κοινωνικών φαινομένων, όπως είναι η φτώχεια, η πείνα, οι άστεγοι, για τους ανθρώπους που περιφέρονται στα σκουπίδια, καθώς και για εκείνους που επισκέπτονται τα συσσίτια. Μέσα από τα έργα τους, τα παιδιά δημιούργησαν μία άμεση σύνδεση μεταξύ των οικονομικών προβλημάτων και της αύξησης των οικογενειακών συγκρούσεων, μεταξύ της φτώχειας και της εκμετάλλευσης των παιδιών, των ανθρωποκτονιών και της φυλακής, μεταξύ της «κρίσης» και της ανεργίας ή των αυτοκτονιών, καθώς και μεταξύ των περικοπών στις δαπάνες για την υγεία και των ασθενών που μένουν χωρίς θεραπεία. Τέλος, τα παιδιά ανέδειξαν ως υπαίτιους τους πολιτικούς για την περιφρόνηση του λαού. Οι ηθικές αξίες της αλληλεγγύης και φιλανθρωπίας αναδείχθηκαν ως ενδεχόμενη λύση στην κρίση, μέσα από τα έργα ζωγραφικής και τις θεατρικές αναπαραστάσεις των παιδιών, ενώ τα παιδιά δεν απέκλεισαν τη μετανάστευση ως ευκαιρία για την βελτίωση της ποιότητας της ζωής σε περιόδους κρίσης (Burgi-Golub & Soumara, 2015).

Με παρόμοιο σκεπτικό, μία ομάδα ερευνητών ψυχολόγων από το Πανεπιστήμιο Αθηνών πραγματοποίησε πολύ πρόσφατα μία καινοτόμο ποιοτική μελέτη, προκειμένου να εξετάσουν, με ποιό τρόπο η οικονομική κρίση πρωτίστως γίνεται αντιληπτή, και εν συνεχεία καταλήγει να επηρεάζει την συνολική ποιότητα ζωής και την ευημερία των παιδιών και των εφήβων στην Ελλάδα (Hatzichristou, Issari & Yfanti, 2016). Πιο συγκεκριμένα, στόχος της μελέτης αυτής, ήταν να ακουστούν οι «φωνές» των παιδιών ως κοινωνικών φορέων γνώσης και πολιτισμού, καθώς επίσης και να αναδειχθούν τα υποκειμενικά και διυποκειμενικά νοήματα, που αποδίδουν στην σύγχρονη κρίση τα νέα παιδιά. Για τους σκοπούς της έρευνας, έλαβαν μέρος στη μελέτη 25 μαθητές πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (ηλικίες 6 έως 12 ετών), και 23 μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ηλικίες 13 έως 17 ετών), οι οποίοι προέρχονταν από σχολεία της Αττικής, και διέθεταν υψηλό, μεσαίο και χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό υπόβαθρο. Οι μαθητές κλήθηκαν να απαντήσουν σε μία σειρά από ανοιχτές ερωτήσεις, οι οποίες σχεδιάστηκαν για τους σκοπούς της εν λόγω μελέτης από τους ερευνητές, και συμμετείχαν συνολικά σε οκτώ ομάδες εστίασης, προκειμένου να έρθουν σε γόνιμο διάλογο με τους υπόλοιπους συμμετέχοντες. Στη συνέχεια, οι απαντήσεις τους κωδικοποιήθηκαν και αναλύθηκαν

με τη μέθοδο της Θεματικής Ανάλυσης. Για την αποτίμηση των απαντήσεων, οι ερευνητές χρησιμοποίησαν το θεωρητικό μοντέλο των Nastasi, Varjas, Sarkar και Jayasena (1998). Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, η έννοια της ευημερίας διαφέρει από πολιτισμό σε πολιτισμό, και γι' αυτό το λόγο είναι αναγκαίο να διερευνήσουμε τις φαινομενολογικές προοπτικές, που φέρει ο κάθε πολιτισμός, έτσι ώστε να κατανοήσουμε ποιά στοιχεία δύνανται να ενισχύσουν ή να αποθαρρύνουν την ευημερία των ατόμων (Hatzichristou, Issari & Yfanti, 2016).

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν, ότι η αξία της «ακαδημαϊκής αριστείας», που αποτελεί μια κυρίαρχη πολιτιστική αφήγηση για το ελληνικό κοινωνικό πλαίσιο, συνιστά έντονη πηγή δυσφορίας για τα παιδιά και τους εφήβους στην Ελλάδα, καθώς συνοδεύεται από ένα σύνολο υψηλών γονεϊκών και κοινωνικών προσδοκιών. Επίσης, τόσο τα παιδιά όσο και οι έφηβοι, παραπονέθηκαν για τη συμμετοχή τους σε εξωσχολικές δραστηριότητες (όπως το φροντιστήριο, ή τα μαθήματα μουσικής), και υποστήριξαν, ότι τέτοιου είδους δράσεις τείνουν να περιορίζουν τον ελεύθερο τους χρόνο. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες ανέφεραν, ότι αναμένουν από τους εκπαιδευτικούς να είναι υποστηρικτικοί απέναντι τους, όχι μόνο όσον αφορά την ακαδημαϊκή τους ετοιμότητα, αλλά και σε πιο προσωπικά-συναισθηματικά ζητήματα. Επίσης, τα νέα παιδιά έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στην αξία της «φιλίας» και του έρωτα, ως πηγές ευτυχίας αλλά και ως πηγές αγωνίας. Όσον αφορά τις οικογενειακές σχέσεις, τόσο τα παιδιά της πρωτοβάθμιας όσο και οι μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, εξέφρασαν σοβαρές ανησυχίες. Αφενός μεν οι γονείς αξιολογήθηκαν ως ιδιαίτερη πηγή στήριξης και ως σημαντικά πρότυπα συμπεριφοράς από τα παιδιά, αφετέρου δε φάνηκε να περιορίζουν σε κάποιο βαθμό την ελευθερία των νέων παιδιών. Επίσης, τόσο τα παιδιά όσο και οι έφηβοι αποδείχθηκαν ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένοι, όσον αφορά τα πολιτικά ζητήματα, ενώ δεν δίστασαν να εκφράσουν το θυμό και την απογοήτευση τους για τους πολιτικούς εκπροσώπους της χώρας. Όλοι οι μαθητές εξέφρασαν αγωνία και φόβο για το μέλλον τους εν όψει της κρίσης, και ιδιαίτερα εκείνοι που αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσκολίες. Επίσης, δεν ήταν λίγοι οι μαθητές, που εξέφρασαν τους προβληματισμούς τους, σχετικά με την μελλοντική παραμονή ή τη μετανάστευση τους από την Ελλάδα, με σκοπό τη διεκδίκηση ενός πιο ευνοϊκού μέλλοντος (Hatzichristou, Issari & Yfanti, 2016).

Παρόμοιες ενδείξεις έφερε στο φως και μία ομάδα κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημόνων από το Πανεπιστήμιο Κρήτης, όταν θέλησε να μελετήσει, πως το σύγχρονο κρισιακό κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον στην Ελλάδα γίνεται αντιληπτό και αποτυπώνεται από την νεολαία μέσω της δημιουργίας και της ανάρτησης σχετικών βίντεο στο YouTube. Για τους σκοπούς της έρευνας, οι ερευνητές επέλεξαν 5 από τα συνολικά 38 αναρτημένα βίντεο στο Youtube, τα οποία είχαν δημοσιευτεί από τους νέους κατά το διάστημα 2008-2012, και εξέταζαν είτε άμεσα είτε μεταφορικά το ζήτημα της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Τα επιλεγμένα βίντεο διέθεταν τους παρακάτω τίτλους: 1) «*Οι Νέοι Μιλούν για την Ελλάδα της Κρίσης*» 2) «*Ελληνική Οικονομική Κρίση: Πώς Αντιδρά η Νεολαία;*» 3) «*Όνειρα υπό Κατοχή*» 4) «*Οι Ενημερωτικές Εκπομπές Βλάπτουν Σοβαρά την Υγεία σας*» και 5) «*KAV 3132*». Στη συνέχεια αυτής της ποιοτικής έρευνας, οι μελετητές επεξεργάστηκαν το περιεχόμενο των βίντεο με τη μέθοδο της Θεματικής Ανάλυσης, και προσπάθησαν να το αξιολογήσουν με βάση την Πολιτισμική – Ιστορική Θεωρία του L.S.Vygotsky. Ο στόχος των πολυ-τροπικών αναλύσεων ήταν να καταφέρουν να οριοθετήσουν τις επιπτώσεις της κοινωνικής κατάρρευσης στην ψυχολογική ανάπτυξη των νέων παιδιών από την Πολιτισμική – Ιστορική σκοπιά, και γι' αυτό το λόγο, στη μελέτη εφαρμόστηκε ένα σύνολο ψυχολογικών εννοιών και μηχανισμών από τη Θεωρία του L.S.Vygotsky (πολιτισμικά εργαλεία, διαμεσολαβημένη δραστηριότητα, *perezhivanie*, η έννοια των αναπτυξιακών κρίσεων και η ζώνη της επικείμενης ανάπτυξης) (Triliva, Varvantakis & Dafermos, 2015).

Σε ένα πρώτο επίπεδο, τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν, ότι οι νέοι χρησιμοποιούν τα βίντεο ως πολιτικά- αναπτυξιακά εργαλεία, προκειμένου να δελεάσουν τους συνομηλίκους τους και να υποκινήσουν τον υπόλοιπο κόσμο, με σκοπό την κοινωνική αλλαγή. Σε ένα από τα διαθέσιμα βίντεο, οι νέοι Έλληνες περιγράφουν τα όνειρά τους ως «κατεχόμενα». Εναργέστερα, οι νέοι στις παραγωγές τους, υποδηλώνουν ότι η πρόσφατη κρίση χρέους έχει χρησιμοποιηθεί από τις τράπεζες, το ΔΝΤ και την Ευρωπαϊκή Ένωση ως ένα σύγχρονο εργαλείο υποδούλωσης ολόκληρης της χώρας. Ενωμένοι, καταδικάζουν όλους όσους βρίσκονται στην εξουσία, καθώς και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, και δηλώνουν κατηγορηματικά, ότι δεν υπάρχει πλέον δημοκρατία στη χώρα, όπου γεννήθηκε η δημοκρατία. Πιο συγκεκριμένα, οι νέοι περιγράφουν και απεικονίζουν ένα περιβάλλον, που είναι άκρως καταπιεστικό, περιοριστικό, και ομογενοποιημένο γι'

αυτούς, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο εκπαιδευτικό σύστημα. Επιπλέον, οι νέοι μιλούν για το μέλλον τους με φόβο και απελπισία, καθώς δείχνουν, ότι έχουν χάσει πλέον την εμπιστοσύνη τους απέναντι στις αξίες και στους θεσμούς της Ελληνικής κοινωνίας. Το γεγονός αυτό, όμως, έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός «αναπτυξιακού κενού», διότι στερεί στους νέους ορισμένες ιδανικές μορφές και πρότυπα, σε μία ιδιαίτερα ευαίσθητη περίοδο ανάπτυξης (εφηβεία), όπου απαιτούνται τέτοιου είδους ταυτίσεις. Το φαινόμενο αυτό, μπορεί να εξηγήσει τη δυσκολία τους να ονειρευτούν έναν διαφορετικό κόσμο. Καταλήγοντας, το αποκαρδιωτικό κοινωνικό περιβάλλον, που βιώνουν γνωστικο-συναισθηματικά οι νέοι μέσω της «Perezhivanie» τους, μοιάζει να καταστρέφει τις δυνατότητές τους και να περιορίζει τη «ζώνη της εγγύτερης και μελλοντικής τους ανάπτυξης». Ωστόσο, από την άλλη πλευρά, τα βίντεο επιτρέπουν στα παιδιά να ελπίζουν, ότι κάποια στιγμή κάποιος θα τους ακούσει, να τους κατανοήσει, και θα αγωνιστεί μαζί τους (Triliva, Varvantakis & Dafermos, 2015).

Ο C. Frangos και οι συνεργάτες του (2012), θέλησαν να μελετήσουν για πρώτη φορά, πως η οικονομική κρίση και η διαφθορά του σύγχρονου Ελληνικού πολιτικού συστήματος, επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο τα νέα παιδιά σκέφτονται και ζουν σήμερα. Για το σκοπό αυτό, στην έρευνα έλαβαν μέρος 1.350 φοιτητές (571 άνδρες και 779 γυναίκες) με μέση ηλικία τα 23,4 έτη, προερχόμενοι από ορισμένα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα της Αθήνας και της επαρχίας. Οι φοιτητές κλήθηκαν να συμπληρώσουν ένα ειδικά σχεδιασμένο για τους σκοπούς της έρευνας ερωτηματολόγιο, το οποίο περιελάμβανε δημογραφικά στοιχεία, κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά, το βαθμό της εμπιστοσύνης τους προς το πολιτικό / δικαστικό / εκπαιδευτικό σύστημα και προς το σύστημα υγείας, καθώς επίσης και το ακαδημαϊκό τους υπόβαθρο και τα σχέδια τους για το μέλλον. Σε ένα πρώτο επίπεδο, τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν, ότι οι φοιτητές έχουν μειώσει σε σημαντικό βαθμό ορισμένα από τα βιοποριστικά τους έξοδα (τρόφιμα, ένδυση, στέγαση, ψυχαγωγία). Επίσης, οι φοιτητές φάνηκε να έχουν χάσει σε μεγάλο βαθμό την εμπιστοσύνη τους απέναντι στους κρατικούς θεσμούς και στις δημοκρατικές αξίες της χώρας, με αποτέλεσμα να θεωρούν, ότι τα συστήματα της πολιτικής, της εκπαίδευσης και της υγείας υπονομεύονται διαρκώς εν μέσω της οικονομικής κρίσης. Ευρύτερα, οι φοιτητές εξέφρασαν μία αίσθηση γενικευμένης απαισιοδοξίας, καθώς φάνηκε να προσεγγίζουν με μηδενιστικό τρόπο την καθημερινή πραγματικότητα. Η

έλλειψη αυτοπεποίθησης και η απουσία ξεκάθαρων στόχων, φάνηκε να προβληματίζουν το μεγαλύτερο μέρος των φοιτητών, με ορισμένους να δείχνουν θετική στάση απέναντι στο ενδεχόμενο της μετανάστευσης τους από την Ελλάδα (Frangos, Frangos, Sotiropoulos, Orfanos, Toudas & Gkika, 2012).

Μία ομάδα νέων κοινωνικών επιστημόνων από το Aegean College της Αθήνας, επέκτεινε το ενδιαφέρον της προς μία μεγαλύτερη ηλικιακή ομάδα, όταν αποφάσισε να διερευνήσει τον τρόπο, με τον οποίο ιδιαίτερα οι νεαροί ενήλικες από την Ελλάδα αντιλαμβάνονται την τρέχουσα κοινωνικο-οικονομική κρίση, καθώς και τα μέσα, που επιλέγουν για να ανταποκριθούν σε αυτήν. Στην έρευνα συμμετείχαν συνολικά 253 νέοι ηλικίας 18 έως 30 ετών (183 γυναίκες και 70 άνδρες). Η συλλογή των δεδομένων διήρκεσε συνολικά 43 ημέρες (Δεκέμβριος 2014 - Ιανουάριος 2015), και έληξε μία μέρα πριν από την έναρξη των Βουλευτικών εκλογών στην Ελλάδα. Για τη συλλογή των δεδομένων, οι ερευνητές χρησιμοποίησαν ένα online ερωτηματολόγιο, το οποίο συναποτελούνταν από 19 θεματικές ενότητες (δημογραφικά χαρακτηριστικά, επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην προσωπική ζωή, στόχοι και οράματα για το μέλλον, συμμετοχή σε συλλογικές δράσεις κ.α), και συνολικά απαρτιζόνταν από 131 ερωταπαντήσεις τύπου Likert. Το ερωτηματολόγιο αυτό, διανεμήθηκε μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, και η συμμετοχή στην έρευνα ήταν εθελοντική και ανώνυμη. Η στατιστική ανάλυση των δεδομένων έγινε με τη χρήση του προγράμματος IBM SPSS 20.0. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, σχεδόν οι μισοί από τους νεαρούς συμμετέχοντες δήλωσαν άνεργοι. Η πλειοψηφία των νέων υποστήριξε, ότι δεν διαθέτει τους απαραίτητους πόρους για να επιβιώσει, με αποτέλεσμα οι περισσότεροι να εξαρτώνται οικονομικά από τις οικογένειές τους. Επιπλέον, αρκετοί συμμετέχοντες ισχυρίστηκαν, ότι αισθάνονται κάποιου είδους ηθική δέσμευση απέναντι στην οικογένεια τους και στη χώρα, με αποτέλεσμα ένας στους δύο νέους να μην αντιμετωπίζει θετικά το ενδεχόμενο της μετανάστευσης. Τέλος, οι περισσότεροι από τους νέους δήλωσαν απογοητευμένοι από το παρόν τους, αλλά φάνηκε να εξακολουθούν να πιστεύουν, ότι οι Έλληνες μπορούν να αλλάξουν την παρούσα δυσμενή κατάσταση, μέσα από τη χρήση των αξιών της αλληλεγγύης, της συνεργασίας και του εθελοντισμού (Tsekeris, Pinguli & Georga, 2015).

Ο Vygotsky χρησιμοποίησε τον όρο «*Perezhivanie*» - «*η αδιαίρετη ενότητα μεταξύ των προσωπικών χαρακτηριστικών και των χαρακτηριστικών μίας κατάστασης*» - για να αποκαλύψει την διαλεκτική φύση του τρόπου, με τον οποίο τα παιδιά και οι

έφηβοι βιώνουν μία εξωτερική κατάσταση, καθώς και το πώς δρουν ενεργητικά απέναντι σε αυτή. Πιο συγκεκριμένα, ο Vygotsky έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στον τρόπο αντίληψης, ερμηνεύσης και συναισθηματικής αφήγησης των γεγονότων από τους νέους (Vygotsky, 1994, p.339, όπως αναφέρεται από Kozulin, Gindis, Ageyev & Miller, 2003, Σελ. 129). Επιπλέον, εξήγησε, ότι «η επίδραση του περιβάλλοντος στην ανάπτυξη του παιδιού, θα πρέπει να αξιολογείται με γνώμονα το βαθμό της κατανόησης, της ευαισθητοποίησης και της διορατικότητας του παιδιού, για το τι συμβαίνει στο περιβάλλον». Τόσο το περιβάλλον και οι κοινωνικές σχέσεις, όσο και η προσωπική εμπειρία και η εσωτερικευση αυτών των διαδικασιών, συντελούν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού και του εφήβου (Vygotsky, 1994 p.343, όπως αναφέρεται από Kozulin, Gindis, Ageyev & Miller, 2003, Σελ. 134). Ωστόσο, τα παιδιά στην Ελλάδα εμφανίζονται πολύ ευαισθητοποιημένα απέναντι στον τρόπο λειτουργίας των κοινωνικών συστημάτων, και το γεγονός αυτό, υποδεικνύει το πόσο αισθητή είναι η επίδραση του περιβάλλοντος στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους.

Δεδομένων όλων των παραπάνω, γίνεται κατανοητό, ότι το καθεστώς της οικονομικής κρίσης και της ύφεσης στην Ελλάδα δρα πολυ-παραγοντικά, και δύναται να επηρεάσει όλους τους τομείς της ζωής και της ανάπτυξης της προσωπικότητας των παιδιών, των εφήβων και των νέων. Σε ένα πρώτο επίπεδο, τα νέα παιδιά υφίστανται τον αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης μέσα από τις υλικές στερήσεις εντός και εκτός της οικογένειας, γεγονός που επηρεάζει αναπόφευκτα τη σωματική και ψυχική τους ευημερία. Λίγο αργότερα, η αίσθηση της ύφεσης επεκτείνεται στο πεδίο των οικογενειακών και των διαπροσωπικών σχέσεων, με αποτέλεσμα τα παιδιά και οι νέοι να αναζητούν λύσεις και στήριξη από το υπό κατάρρευση φυσικά και λειτουργικά εκπαιδευτικό σύστημα. Παράλληλα, οι τα νέα παιδιά δεν διστάζουν να εκφράσουν το θυμό, τη δυσαρέσκεια και την απώλεια της εμπιστοσύνης τους απέναντι στον τρόπο λειτουργίας του σύγχρονου Ελληνικού πολιτικού συστήματος. Ωστόσο, τόσο η πολιορκούμενη οικογένεια και το αλλοτριωμένο εκπαιδευτικό σύστημα, όσο και το κατακερματισμένο πολιτικό κατεστημένο, αδυνατούν να παρέχουν στα παιδιά τα απαραίτητα ψυχικά εφόδια και πρότυπα, έτσι ώστε να καταφέρουν να ονειρευτούν έναν καλύτερο κόσμο. Μολονότι, οι ηθικές αξίες της συνεργασίας και της αλληλεγγύης, φαίνεται να μπορούν να διαποτίσουν ακόμα τα όνειρα των νέων παιδιών με ελπίδα και αισιοδοξία για το μέλλον, όπως θα διαπιστώσουμε στη

συνέχεια τα αλληπάλλληλα περιοριστικά μέτρα και οι πολιτικές λιτότητας, εντείνουν την ανεργία, τη φτώχεια, και την ανέχεια, δημιουργώντας στους νέους μία αίσθηση αβοηθησίας και εγκατάλειψης. Για μερικά νέα παιδιά, όπως είδαμε παραπάνω, το ενδεχόμενο της μετανάστευσης αρχίζει να γίνεται σταδιακά το μοναδικό μέσο για την ανακατασκευή της πραγματικότητας τους.

Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε στο σημείο αυτό, ότι σε επιστημονικό επίπεδο, οι αναμενόμενες επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης στη συνολική υγεία των παιδιών και των νέων σε ολόκληρο τον κόσμο, παραμένουν ακόμη θεωρητικά ασαφής. Για παράδειγμα, σε πλουσιότερες χώρες, όπως είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες, τα αποτελέσματα της κρίσης στην υγεία και την εκπαίδευση των παιδιών μοιάζουν να δρουν «αντικυκλικά», δηλαδή τα συστήματα αυτά έχουν παρουσιάσει βελτίωση κατά τη διάρκεια της ύφεσης. Όμως, σε φτωχότερες χώρες, όπως είναι η Αφρική και η Ασία, η οικονομική κρίση ασκεί «προκυκλικές» επιδράσεις, δηλαδή στις χώρες αυτές παρουσιάζονται αυξημένα ποσοστά βρεφικής θνησιμότητας, εντείνονται τα κρούσματα υποσιτισμού στο γενικό πληθυσμό, ενώ το εκπαιδευτικό σύστημα τείνει να εγκαταλείπεται από όλο και μεγαλύτερο αριθμό παιδιών. Σε χώρες μεσαίου εισοδήματος, όπως είναι η Λατινική Αμερική, η εικόνα είναι πιο σύνθετη, διότι ενώ τα γενικά επίπεδα της υγείας τείνουν να χειροτερεύουν, το εκπαιδευτικό σύστημα αρχίζει να αναβαθμίζεται. Στην περίπτωση της Ελλάδας, ο «αντικυκλικός» ή / και «προκυκλικός» χαρακτήρας της οικονομικής ύφεσης, δεν έχει ακόμα αποσαφηνιστεί. Το μόνο σίγουρο είναι, ότι για όλες τις χώρες του παγκόσμιου χάρτη, η «κρίση» λειτουργεί πράγματι με μετασχηματιστικό τρόπο, και πολύ πιθανόν αναδιαρθρωτικά (Ferreira & Schady, 2009).

5. ΣΥΖΗΤΗΣΗ: ΤΙ ΣΥΜΒΑΙΝΕΙ ΟΤΑΝ Η ΕΞ ΟΡΙΣΜΟΥ ΚΡΙΣΙΑΚΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΔΙΑΜΕΣΟΛΑΒΕΙΤΑΙ ΑΠΟ ΕΝΑ ΚΡΙΣΙΑΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ;

Σύνοψη και Ανάλυση των Αποτελεσμάτων της Επιστημονικής Μετα-ανάλυσης με τη Βοήθεια της Πολιτισμικής Ιστορικής Προσέγγισης του L.S. Vygotsky

Τα τελευταία πέντε χρόνια, η Ελληνική κοινωνία, με αφορμή τη χρηματοπιστωτική αναταραχή που ξεκίνησε στις Η.Π.Α το 2008, βιώνει την πιο επώδυνη και πολυ-παραγοντική κρίση στην Ιστορία της ανάπτυξης της. Η συστηματική επισκόπηση των επιστημονικών μελετών, οι οποίες αναφέρονται στον αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης στην ψυχική και σωματική ανάπτυξη των παιδιών, των εφήβων και των νεαρών ενηλίκων στην Ελλάδα, υποδεικνύει, ότι οι ευάλωτες αυτές πληθυσμιακές ομάδες, έρχονται καθημερινά αντιμέτωπες με πρωτοφανείς αναπτυξιακές προκλήσεις, γεγονός που τις τοποθετεί στο επίκεντρο μίας ανερχόμενης κοινωνικής τραγωδίας. Εναργέστερα, η οικονομική ύφεση φαίνεται, πως γίνεται αισθητή ήδη από τα πρώτα χρόνια της ανάπτυξης ενός παιδιού, όταν η αδυναμία πρόσβασης των ανασφάλιστων ή περιστασιακά εργαζόμενων γονέων στις απαραίτητες προγεννητικές και περιγεννητικές συνθήκες προστασίας, μπορούν να οδηγήσουν στη δημιουργία επιπλοκών κατά τη διάρκεια της κύησης, με δυσμενή (ή ακόμα και θανατηφόρα) αποτελέσματα για τη μητέρα και το βρέφος (Vlachadis, Vrachnis, Ktenas, Vlachadi & Kornarou, 2014). Πιο συγκεκριμένα, το παρατεταμένο στρες ή η ελλιπής σε θρεπτικά συστατικά διατροφή, των οποίων μία μητέρα προερχόμενη από ένα μεσαίο κοινωνικο-οικονομικό υπόβαθρο γίνεται φορέας, μπορούν αποδεδειγμένα να βλάψουν την αρχιτεκτονική δομή του ευάλωτου εγκεφάλου ενός βρέφους ή ενός νηπίου (αμυγδαλή, ιππόκαμπος, μεταχιακό σύστημα), επιφέροντας δυσμενείς επιπτώσεις τόσο για την δυνητική ψυχική τους ανάπτυξη (γνωστική ανάπτυξη, αυτο-αποτελεσματικότητα, αυτοεκτίμηση) όσο και για τη μελλοντική σωματική τους διάπλαση (ευαλωτότητα σε ασθένειες, σωματοδομή) (Neelsen & Stratmann, 2011 · Pervanidou & Chrousos, 2012 · Santiago, Wadsworth & Stump, 2011). *Τι συμβαίνει όμως, όταν το βρέφος αναπτύσσει τις ανάγκες της βιολογικής του ανάπτυξης εντός ενός κρισιακού οικογενειακού και κοινωνικού πλαισίου;* Ο Vygotsky χρησιμοποίησε τον όρο της «σύγκρουσης», προκειμένου να περιγράψει τη συναισθηματική ρήξη, ανάμεσα στην ανάγκη της

ανεξαρτητοποίησης των βρεφών και των νηπίων και στην βιολογική τους εξάρτηση από τους ενήλικες φροντιστές, έως ότου μεταβούν στην παιδική ηλικία (Vygotsky, 1998, Τόμος 5, p.213, όπως αναφέρεται από Blunder, 2008). Κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης «κοινωνικής κατάστασης της ανάπτυξης», ενδεχομένως το νεογέννητο βρέφος να βιώνει μία πολύ πρώιμη αλλά ισχυρή ψυχική «αναπτυξιακή σύγκρουση», ανάμεσα στην επιθυμία κάλυψης των βιολογικών του αναγκών (ασφάλεια, τροφή), και σε αυτά, που οι πολιτισμικοί διαμεσολαβητές του περιβάλλοντος μπορούν πραγματικά να του προσφέρουν (οικογενειακή - κοινωνική ρευστότητα, ανεπαρκής διατροφική κάλυψη) (Vygotsky, 1997b, p.99, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011). Το γεγονός αυτό, καθιστά την αναπτυξιακή διαδικασία μία πραγματικά επώδυνη εμπειρία για το παιδί (*Perezhivanie* του παιδιού). Συγχρόνως, γίνεται κατανοητό, ότι οι επισφαλείς συνθήκες εργασίας και η ανασφάλεια, που η κρίση και η φτώχεια επιφέρουν, συνιστούν ισχυρά εμπόδια στην απόφαση ενός ζευγαριού να δημιουργήσει οικογένεια. Το γεγονός αυτό, έχει ως αποτέλεσμα τη αέναη αναβολή της απόκτησης ενός παιδιού, ενώ παράλληλα επαναφέρει στο προσκήνιο φαινόμενα υπογονιμότητας (Kotzamanis, Kostaki & Baltas, 2015· Vlachadis, Vrachnis, Ktenas, Vlachadi & Kornarou, 2014). Δεδομένων αυτών, γίνεται κατανοητό, ότι η απόκτηση ενός παιδιού μοιάζει να έχει μετατραπεί πλέον σε έναν ανεξάρτητο παράγοντα, ο οποίος συμβάλλει όλο και περισσότερο στην άνοδο της στέρησης ορισμένων υλικών αγαθών εντός της οικογένειας (American Psychological Association, 2014, όπως αναφέρεται από EPHA Report, 2014).

Σε ένα πρώτο επίπεδο λοιπόν, καθίσταται σαφές, ότι ένα παιδί που εισέρχεται νωρίς στη ζωή σε μία περίοδο ύφεσης, αναμένεται να βιώσει ορισμένες βασικές υλικές στερήσεις ήδη από τα πρώτα κιόλας στάδια της ανάπτυξης του (ακατάλληλη διατροφή, ρουχισμός, θέρμανση, στέγαση), γεγονός που αναμένεται να επιφέρει δυσμενείς επιπτώσεις στη γνωστικο-συναισθηματική του ανάπτυξη. Όμως, παράλληλα με τη στέρηση ορισμένων υλικών αγαθών, το παιδί είναι πολύ πιθανό να έρθει αντιμέτωπο και με ένα σύνολο ψυχο-πιεστικών καταστάσεων, εντός του οικογενειακού περιβάλλοντος, στο οποίο ζει και αναπτύσσεται. Για παράδειγμα, ισχυρά γεγονότα ζωής που σχετίζονται με την οικονομική κρίση, όπως είναι η απώλεια κάποιας θέσης εργασίας, η έξωση από το σπίτι, η δημιουργία οικονομικών χρεώσεων και οφειλών ή η απώλεια των αποταμιεύσεων οικογένειας, δημιουργούν ισχυρή συναισθηματική πίεση ακόμα και στα παιδιά προσχολικής ηλικίας, και

καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό, αυτό που ο Vygotsky κατονομάζε ως «κοινωνική κατάσταση της ανάπτυξης» του παιδιού (Blunder, 2008). Το γεγονός αυτό, έχει ως αποτέλεσμα την αποσύνθεση της μέχρι πρότινος συμπαγούς οικογενειακής δομής και τη δημιουργία κάποιου είδους «αστάθειας» στη φροντίδα των παιδιών (Matheny Jr. et al. 1995, όπως αναφέρεται από Sandstrom & Huerta, 2013). Σύμφωνα με τον Vygotsky, οι ανώτερες ψυχολογικές λειτουργίες διαμορφώνονται κατά τη διάρκεια ζωής του παιδιού, διαμέσου της διαδικασίας της εσωτερίκευσης ορισμένων χαρακτηριστικών των ενηλίκων, οι οποίοι και συνιστούν τους φορείς της κοινωνικής - πολιτισμικής εμπειρίας. Κατά τη διάρκεια της διαμεσολάβησης, τα διάφορα ψυχολογικά εργαλεία του πολιτισμού (π.χ., γλώσσα), ενσωματώνονται στις φυσικές μορφές συμπεριφοράς του ανθρώπου, προκειμένου να τις μετατρέψουν σε «ιδανικές» μορφές συμπεριφοράς (πολιτισμικούς φορείς) (Vygotsky, 1997b, p.110, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011). **Όμως, ποιος είναι ο ρόλος της οικογένειας ως πολιτισμικού διαμεσολαβητή σε αυτές τις αναπτυξιακές διαδικασίες, υπό το πρίσμα της αναδιδόμενης κοινωνικο-οικονομικής κρίσης;** Γίνεται φανερό, ότι το οξύ άγχος, η αβεβαιότητα για το μέλλον, και η έλλειψη αυτοεκτίμησης και ενεργητικότητας εκ μέρους των γονέων, ως το αποτέλεσμα της συνεχόμενης κοινωνικής ματαίωσης, που βιώνουν εν μέσω της οικονομικής κρίσης, τους εμποδίζουν να αντεπεξέλθουν ουσιαστικά στον προστατευτικό και διαμεσολαβητικό τους ρόλο απέναντι στα αναπτυξιακά αιτήματα των παιδιών και των εφήβων (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013). Πιο συγκεκριμένα, οι «ιδανικές μορφές», που οι σύγχρονοι γονείς δύνανται να μεταφέρουν στα παιδιά τους, φαίνεται πως είναι αρκετά επισφαλείς (αγωνία, ανασφάλεια, αίσθηση εγκατάλειψης και αβοηθησίας), με αποτέλεσμα η ψυχική ανάπτυξη των παιδιών και των εφήβων είτε να μην επισυμβάνει, με αποτέλεσμα τη δημιουργία «αναπτυξιακών κενών», είτε να λαμβάνει χώρα με έντονο συγκρουσιακό χαρακτήρα, με αποτέλεσμα την εμφάνιση κλινικής ψυχοπαθολογίας (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013). Σύμφωνα με τον Vygotsky, η πολιτισμική ανάπτυξη έχει πράγματι «επαναστατικό» χαρακτήρα, όμως στην περίπτωση αυτή, όπου οι υποκειμενικές-οργανικές και οι κοινωνικές-ιστορικές κρίσεις συνάδουν, ενδεχομένως η ανάπτυξη των παιδιών και των εφήβων κατά κάποιο τρόπο να «αυτοματοποιείται» (Vygotsky, 1997b, p.110, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011). Τα παιδιά και οι έφηβοι δηλαδή, καλούνται και μαθαίνουν να αντεπεξέρχονται σε ένα σύνολο από αλληπάλλληλες οικογενειακές και κοινωνικές

προκλήσεις, προτού ακόμη ενηλικιωθούν, γεγονός που δεν αποκλείει το ενδεχόμενο της πρώιμης ψυχολογικής τους ωρίμανσης.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, το σχολικό περιβάλλον συνιστά ένα εξίσου απαραίτητο πλαίσιο διαμεσολάβησης και προστασίας της ψυχικής ανάπτυξης των παιδιών και των εφήβων. Σύμφωνα με την Πολιτισμική – Ιστορική προσέγγιση, η εκπαιδευτική διαδικασία διαδραματίζει έναν πολύ ιδιαίτερο και δυναμικό ρόλο στην ανάπτυξη της προσωπικότητας και της συνείδησης του παιδιού, καθώς και στη σχέση του με την πραγματικότητα. Πιο συγκεκριμένα, φαίνεται, πως οι εκπαιδευτικοί λειτουργούν ως πολιτισμικοί διαμεσολαβητές και φορείς «ιδανικών» πολιτισμικών μορφών για το παιδί, με σκοπό την ενίσχυση της «δυννητικής» ψυχικής του ανάπτυξης (Vygotsky, 1994, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011). Ο Elkonin το 1994, ως αναλυτής της θεωρίας του Vygotsky, έκανε λόγο για «κρίση της παιδικής ηλικίας», την οποία και συνέδεσε με την «κρίση της πολιτισμικής διαμεσολάβησης», και με την «κρίση του εκπαιδευτικού συστήματος». Εναργέστερα, ο Elkonin υποστήριξε, ότι τα σύγχρονα εκπαιδευτικά συστήματα δεν προάγουν τον πολιτισμό, αλλά αντιθέτως περιορίζονται στην απλή μεταβίβαση πληροφοριών στα παιδιά, χωρίς να αποκαλύπτουν πληροφορίες, αναφορικά με το νόημα και τη σημασία των πολιτισμικών φαινομένων (όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011). **Τι συμβαίνει όμως σε επίπεδο ψυχικής ανάπτυξης, όταν τα παιδιά και οι έφηβοι, παράλληλα με το κατακερματισμένο εκπαιδευτικό σύστημα, καλούνται να αναμετρηθούν και με ένα σύνολο κοινωνικο-οικονομικών αντιξοοτήτων, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της Ελλάδας;** Η προσέγγιση του Elkonin, πιο επίκαιρη από ποτέ, φαίνεται πως προσομοιάζει αρκετά με το σύγχρονο Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Πιο συγκεκριμένα, στο παρελθόν αρκετοί μελετητές έχουν υποστηρίξει, ότι το εκπαιδευτικό σύστημα στην Ελλάδα, τείνει να λειτουργεί με έναν τελειοθηρικό και χρησιμοθηρικό τρόπο, ο οποίος παραβλέπει τις πραγματικές ανάγκες και τις επιθυμίες των μαθητών, σε μία πάνω από όλα κρίσιμη περίοδο για την ψυχική τους ανάπτυξη, αυτή της παιδικής ηλικίας και της εφηβείας. Υπό αυτό το πρίσμα συντίθεται, αυτό που ο Vygotsky χαρακτήριζε ως «κοινωνική κατάσταση της ανάπτυξης». Συγχρόνως, η συμμετοχή στο σχολείο περιγράφεται από τους περισσότερους Έλληνες μαθητές ως μία άκρως στρεσογόνα και περιοριστική εμπειρία (σχολική άρνηση, αποτυχία ή εγκατάλειψη του σχολείου) (Sandstrom & Huerta, 2013). Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί, ότι ο Vygotsky υποστήριξε, πως ένας ενήλικας λειτουργεί ως

μεσολαβητής μόνο, όταν οι ιδέες του γίνονται αντικείμενο ενδιαφέροντος και δοκιμής για ένα παιδί. Όμως, τα παιδιά και έφηβοι στην Ελλάδα φαίνεται, πως παρά το γεγονός, ότι αδυνατούν να εντοπίσουν ένα ισχυρό προσωπικό νόημα στις εκπαιδευτικές διαδικασίες, αγωνίζονται να παραμείνουν εντός του συστήματος, με σκοπό να υπερκαλύψουν ένα σύνολο από γονεϊκές και κοινωνικές προσδοκίες, και οι συνιστώσες αυτές διαμορφώνουν τις «*Perezhivanie*» τους (Triliva, Varvantakis & Dafermos, 2015 · Vryonides & Gouvias, 2012). Το γεγονός αυτό, έχει ως αποτέλεσμα ορισμένοι σημαντικοί τομείς της ζωής των παιδιών, στους οποίους χρειάζονται άμεση καθοδήγηση, όπως είναι η προσωπική ανάπτυξη, οι διαπροσωπικές σχέσεις, οι κοινωνικές αξίες και η επαγγελματική σταδιοδρομία, να παραγνωρίζονται (Μπρούζος, 2009).

Όμως, ποιος είναι ο ρόλος του εκπαιδευτικού, ως πολιτισμικού διαμεσολαβητή στη διαδικασία της ψυχικής ανάπτυξης των παιδιών και των εφήβων, όταν ο ίδιος ζει και εργάζεται εντός ενός κοινωνικά υπερτιμημένου αλλά ρεαλιστικά υποτιμημένου συστήματος; (Koulouris, Moniarou-Papaconstantinou & Kyriaki-Manessi, 2013). Τα ερευνητικά δεδομένα στο σύνολο τους, αναδεικνύουν την επιτακτική ανάγκη των μαθητών για συμβουλευτική υποστήριξη σε περιόδους ύφεσης. Τα παιδιά δηλαδή φαίνεται, ότι αναμένουν από τους εκπαιδευτικούς να είναι υποστηρικτικοί απέναντι τους, όχι μόνο όσον αφορά την ακαδημαϊκή τους ετοιμότητα, αλλά και σε πιο προσωπικά-συναισθηματικά ζητήματα, που αφορούν τις οικογενειακές σχέσεις, τις διαπροσωπικές σχέσεις, και το μέλλον τους (Brouzos, Vassilopoulos, Korfiati & Baourda, 2015 · Hatzichristou, Issari & Yfanti, 2016). Ολοκληρώνοντας, ο Vygotsky υποστήριξε, ότι μέσω κατάλληλης εκπαιδευτικής καθοδήγησης και υποστήριξης, τα παιδιά έρχονται να παράγουν συλλογικά, τους δικούς τους ομότιμους κόσμους και πολιτισμούς. Ωστόσο, διευκρίνισε, ότι αν μια συγκεκριμένη «*ιδανική μορφή συμπεριφοράς*» δεν είναι διαθέσιμη στο περιβάλλον, τότε το παιδί δεν θα μπορέσει να αναπτυχθεί σωστά (Kudriavtsev, 1997, όπως αναφέρεται από Bredikyte Milda, 2011). Επομένως, το χάσμα ανάμεσα στον τρόπο λειτουργίας του σύγχρονου εκπαιδευτικού συστήματος και στις πραγματικές ανάγκες των παιδιών και των εφήβων, έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός «*αναπτυξιακού κενού*», διότι στερεί στους νέους ορισμένες ιδανικές μορφές και πρότυπα, σε μία ιδιαίτερα ευαίσθητη περίοδο ανάπτυξης, όπου απαιτούνται τέτοιου είδους ταυτίσεις (Triliva, Varvantakis & Dafermos, 2015). Στο σημείο αυτό όμως, ίσως θα πρέπει ίσως

να αναρωτηθούμε, *τι είδους πολιτισμό αναπαράγουν εν τέλει τα παιδιά και οι έφηβοι μέσα από τις δραστηριότητες τους;* Τα ερευνητικά δεδομένα στο σύνολο τους υποδεικνύουν, ότι αφενός μεν ορισμένα παιδιά εκδηλώνουν συμπεριφορές ανταγωνισμού και επιθετικότητας εντός και εκτός της σχολικής τάξης, αφετέρου δε αρκετά παιδιά φαίνεται να επενδύουν σημαντικά στις ηθικές αξίες της συνεργατικότητας και της αλληλεγγύης, ως αντίδοτο στη σημερινή κρισιακή συγκυρία (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013 · Burgi-Golub & Soumara, 2015). Στο επίπεδο αυτό, οφείλουμε να αναφέρουμε ότι εκτός από την πολυδιάστατη συμβολή της οικογένειας και του σχολείου στη διατήρηση της ψυχικής και της σωματικής ευημερίας των παιδιών και των εφήβων σε περιόδους ύφεσης, οι σχέσεις τους με τους συμμαθητές και τους συνομηλίκους, φαίνεται να διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην ψυχοσυναισθηματική τους ανάπτυξη και προσαρμογή (Petanidou, Daskagianni, Dimitrakaki, Kolaitis & Tountas, 2013). Μάλιστα, στην πρόσφατη έρευνα της Α. Kokkevi και των συνεργατών της, τα νέα παιδιά φάνηκε να επενδύουν σε σημαντικό βαθμό στην ύπαρξη ενός υποστηρικτικού κοινωνικού δικτύου φιλικών σχέσεων, ιδιαίτερα όταν αισθάνονται ότι διχάζονται ανάμεσα σε ένα συγκρουσιακό οικογενειακό και σε ένα περιοριστικό σχολικό περιβάλλον (Κοκκέβη, Σταύρου, Καναβού, & Φωτίου, 2016).

Όμως, πώς τελικά αντιλαμβάνονται τα ίδια τα παιδιά, οι έφηβοι και οι νέοι το παρόν και για το μέλλον τους; Ο Vygotsky χρησιμοποίησε τον όρο «*Perezhivanie*» - «*η αδιαίρετη ενότητα μεταξύ των προσωπικών χαρακτηριστικών και των χαρακτηριστικών μίας κατάστασης*» - για να αποκαλύψει την διαλεκτική φύση του τρόπου, με τον οποίο τα παιδιά και οι έφηβοι βιώνουν μία εξωτερική κατάσταση, καθώς και το πώς δρουν ενεργητικά απέναντι σε αυτή. Πιο συγκεκριμένα, ο Vygotsky έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στον τρόπο αντίληψης, ερμηνεύσης και συναισθηματικής αφήγησης των γεγονότων από τους νέους (Vygotsky, 1994, p.339, όπως αναφέρεται από Kozulin, Gindis, Ageyev & Miller, 2003, Σελ. 129). Σύμφωνα με τα δεδομένα της παρούσας μετα-ανάλυσης, το καθεστώς της οικονομικής κρίσης και της ύφεσης στην Ελλάδα φαίνεται, πως δρα πολυ-παραγοντικά, και ότι δύναται να επηρεάσει όλους τους τομείς της ζωής και της ανάπτυξης της προσωπικότητας των παιδιών, των εφήβων και των νέων. Σε ένα πρώτο επίπεδο, τα νέα παιδιά υφίστανται τον αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης μέσα από τις υλικές στερήσεις εντός και εκτός της οικογένειας, γεγονός που επηρεάζει αναπόφευκτα τη σωματική και ψυχική τους

ευημερία (Faresjo et al., 2013 · Magklara et al., 2010). Λίγο αργότερα, η αίσθηση της ύφεσης επεκτείνεται στο πεδίο των οικογενειακών και των διαπροσωπικών σχέσεων, με αποτέλεσμα τα παιδιά και οι νέοι να αναζητούν λύσεις και στήριξη από το υπό κατάρρευση φυσικά και λειτουργικά εκπαιδευτικό σύστημα. Ο Vygotsky εξήγησε, ότι *«η επίδραση του περιβάλλοντος στην ανάπτυξη του παιδιού, θα πρέπει να αξιολογείται με γνώμονα το βαθμό της κατανόησης, της ευαισθητοποίησης και της διορατικότητας του παιδιού, για το τι συμβαίνει στο περιβάλλον»*. Τόσο το περιβάλλον και οι κοινωνικές σχέσεις, όσο και η προσωπική εμπειρία και η εσωτερίκευση αυτών των διαδικασιών, συντελούν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού και του εφήβου (Vygotsky, 1994 p.343, όπως αναφέρεται από Kozulin, Gindis, Ageyev & Miller, 2003, Σελ. 134). Ωστόσο, τα παιδιά στην Ελλάδα μοιάζουν να αναπτύσσονται κάπως πρόωρα. Εμφανίζονται πολύ ευαισθητοποιημένα απέναντι στον τρόπο λειτουργίας των κοινωνικών συστημάτων, και το γεγονός αυτό, υποδεικνύει το πόσο αισθητή είναι η επίδραση του περιβάλλοντος στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Πιο συγκεκριμένα, τόσο τα παιδιά και οι έφηβοι όσο και οι νεαροί ενήλικες, δεν διστάζουν να εκφράσουν το θυμό, τη δυσαρέσκεια και την απώλεια της εμπιστοσύνης τους απέναντι στον τρόπο λειτουργίας του σύγχρονου Ελληνικού πολιτικού συστήματος. Όμως, τόσο η πολιορκούμενη οικογένεια και το αλλοτριωμένο εκπαιδευτικό σύστημα, όσο και το κατακερματισμένο πολιτικό κατεστημένο, φαίνεται να αδυνατούν να παρέχουν στα νέα παιδιά τα απαραίτητα ψυχικά εφόδια και πρότυπα, έτσι ώστε να καταφέρουν να ονειρευτούν έναν καλύτερο κόσμο. Μολονότι, οι ηθικές αξίες της συνεργασίας και της αλληλεγγύης, φαίνεται να μπορούν να διαποτίσουν ακόμα τα όνειρα των νέων παιδιών με ελπίδα και αισιοδοξία για το μέλλον, τα αλληπάλληλα περιοριστικά μέτρα και οι πολιτικές λιτότητας, εντείνουν την ανεργία, τη φτώχεια, και την ανέχεια, δημιουργώντας στους νέους μία αίσθηση αβοηθησίας και εγκατάλειψης. Για μερικά νέα παιδιά, το ενδεχόμενο της μετανάστευσης αρχίζει να γίνεται σταδιακά το μοναδικό μέσο για την ανακατασκευή της πραγματικότητάς τους (Burgi-Golub & Soumara, 2015 · Frangos, Frangos, Sotiropoulos, Orfanos, Toudas & Gkika, 2012 · Hatzichristou, Issari & Yfanti, 2016 · Triliva, Varvantakis & Dafermos, 2015 · Tsekeris, Pinguli & Georga, 2015).

Ολοκληρώνοντας, είναι πολύ σημαντικό να τονίσουμε στο σημείο αυτό, πως ο Vygotsky αναλύοντας την έννοια της *«κοινωνικής κατάστασης της ανάπτυξης»* υποστήριξε, ότι εάν το παιδί δεν αισθανθεί ποτέ την ανάγκη να ξεπεράσει τους

περιορισμούς του περιβάλλοντος (που σχετίζονται με τον καθορισμό και την ικανοποίηση των αναγκών του) ή δεν προσπαθήσει να χειραφετηθεί, τότε εντοπίζεται μια παθολογική κατάσταση, που δεν επιτρέπει στο παιδί να αναπτυχθεί. Αυτή, μπορεί να είναι μια τραυματική περίοδος για κάθε παιδί, αλλά πρόκειται για το μοναδικό μέσο επίτευξης της πραγματικής ωρίμανσης και της εξέλιξης του (Blunder, 2008). ***Όμως, αντιτάσσονται τα παιδιά, οι έφηβοι και οι νέοι απέναντι στο τρέχον κοινωνικο-οικονομικό σύστημα; Και εάν ναι, τότε ποια μέσα επιλέγουν;*** Μολονότι, τα ερευνητικά δεδομένα για το ζήτημα αυτό δεν είναι πλήρως ανεπτυγμένα, υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις, ότι τα μικρότερα παιδιά, ακόμα και εάν δεν μπορούν να αντιταχθούν άμεσα στην τρέχουσα ύφεση, εκφράζουν την αμυντικότητα τους μέσα από το παιχνίδι και τις θεατρικές αναπαραστάσεις (Burgi-Golub & Soumara, 2015), ενώ οι έφηβοι αποτυπώνουν τις επιδιώξεις τους μέσω του λόγου και μέσα από τη χρήση οπτικο-ακουστικού υλικού (Hatzichristou, Issari & Yfanti, 2016 · Triliva, Varvantakis & Dafermos, 2015). Το γεγονός αυτό, αναδεικνύει την δυνατότητα των νέων παιδιών για αυτο-ανάπτυξη και δημιουργική έκφραση, ακόμα και εάν όλα όσα τους περιβάλλουν τείνουν να καταστρέφονται.

6. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ:

Αναστοχασμός των Ευρημάτων της Μετα-ανάλυσης & Δημιουργία Νέων Κατευθύνσεων:

Ανάγκη Υποδοχής ενός Νέου Κύκλου Ερευνητικών Προσπαθειών

Στόχος της παρούσας εργασίας, ήταν να παρέχει μια όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη επισκόπηση των επιπτώσεων της τρέχουσας χρηματοπιστωτικής κρίσης και των συνακόλουθων Ευρωπαϊκών πολιτικών λιτότητας, στην ψυχική και σωματική ανάπτυξη των παιδιών (ηλικίας 6 έως 11 ετών), των εφήβων (ηλικίας 12 έως 18 ετών) και των νεαρών ενηλίκων (ηλικίας 19-30 ετών) στην Ελλάδα. Η ιδιαιτερότητα της παρούσας μελέτης έγκειται στο γεγονός, ότι περιλαμβάνει και αναλύει συγκριτικά όλες τις διαθέσιμες ερευνητικές επιστημονικές πηγές, οι οποίες διεξήχθησαν για τα δεδομένα της Ελληνικής κοινωνίας, κατά τη διάρκεια των ετών 2008 έως 2015, δηλαδή τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της εδραίωσης της οικονομικής ύφεσης στη χώρα. Για τους σκοπούς της παρούσας μετα-ανάλυσης, αξιοποιήθηκαν συνολικά 29 (είκοσι εννέα) εγχώριες επιστημονικές μελέτες και περισσότερες από 30 (τριάντα) εγκεκριμένες διεθνείς ερευνητικές πηγές.

Σε ένα πρώτο επίπεδο, οφείλουμε να τονίσουμε, ότι τα επίσημα ερευνητικά δεδομένα στο σύνολο τους, φάνηκε να αποδίδουν ιδιαίτερη έμφαση στον κλινικό (επιπολασμός της κατάθλιψης, των αγχωδών διαταραχών, των διαταραχών συμπεριφοράς, των συμπεριφορών αυτοκαταστροφής / αυτοκτονικότητας, καθώς και των εξαρτητικών συμπεριφορών) και μετρήσιμο (ποσοστά βρεφικής και μητρικής θνησιμότητας / υπογονιμότητας, αξιολόγηση του οικογενειακού, εκπαιδευτικού, κοινωνικού, πολιτικού και διαπροσωπικού πλαισίου ένταξης με τη μορφή ερωτηματολογίων, αξιολόγηση της υγείας και των διατροφικών συνηθειών με τη μορφή αυτο-αναφορών, μονοπώλιο στατιστικών δεδομένων για την ανεργία και τη μετανάστευση) αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης στην συνολική ανάπτυξη και την ευημερία των παιδιών, των εφήβων και των νέων στην Ελλάδα. Εναργέστερα, δεν εντοπίστηκαν επαρκή ερευνητικά δεδομένα, αναφορικά με το προσωπικό και υπερατομικό νόημα, το οποίο αποδίδουν τα νέα παιδιά στην παρούσα κρισιακή συγκυρία.

Επιπλέον, παρά το γεγονός, ότι οι ερευνητές κατάφεραν να παρέχουν σαφείς ενδείξεις για τον τρόπο, με τον οποίο η οικονομική κρίση επηρεάζει αρκετές από τις διαστάσεις της καθημερινότητας των παιδιών, των εφήβων και των νεαρών ενηλίκων στην Ελλάδα, δεν φάνηκε να αποδίδεται το αναμενόμενο ενδιαφέρον στους μηχανισμούς, τους οποίους επιλέγουν οι νέοι προκειμένου να αντισταχθούν στην επισφάλεια και στη ρευστότητα, που η κρίση επιφέρει, καθώς και στον τρόπο, με τον οποίο η τρέχουσα κοινωνικο-οικονομική συγκυρία επηρεάζει την προσωπική τους σκοποθεσία. Ένα από τα βασικότερα συμπεράσματα λοιπόν, που προκύπτουν από την παρούσα μετα-ανάλυση, είναι, πως οι κοινωνικές επιστήμες τείνουν να λειτουργούν κυρίως «φωτογραφικά», καθώς επιμένουν στη λεπτομερή καταγραφή του αντικτύπου της οικονομικής κρίσης στις ζωές των νέων ανθρώπων (με τη μορφή στατιστικών μονάδων), ενώ στην ουσία αδυνατούν να αναδείξουν νέες διεξόδους, μέσω των οποίων, τα νέα παιδιά θα μπορούσαν να αντισταχθούν στη ρευστότητα, που η κρίση επιφέρει.

Στο επίπεδο αυτό, οφείλουμε να αναφέρουμε, ότι παρά το γεγονός, πως η πλειονότητα των επιστημονικών τεκμηρίων, που συμπεριλήφθηκαν στην παρούσα μετα-ανάλυση, διέθετε ποσοτικό ερευνητικό προσανατολισμό (24 ποσοτικές έναντι 5 ποσοτικών μελετών), καμία από τις αναλυθείσες μελέτες δεν διέθετε τις απαραίτητες προδιαγραφές, προκειμένου να καταφέρει να αποδώσει αιτιώδεις σχέσεις, ανάμεσα στην τρέχουσα συγκυρία της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης και στον εκτοπισμό διαφόρων διαστάσεων της παιδικής και εφηβικής ανάπτυξης. Στο σημείο αυτό, γίνεται κατανοητό, πως ίσως οι ερευνητές να μην διαθέτουν τα απαραίτητα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία για την κατανόηση της συνθετότητας του φαινομένου της κρίσης, και επομένως, γι' αυτό το λόγο, να αποτυγχάνουν να δημιουργήσουν ένα διάυλο διαφυγής για τους απλούς ανθρώπους. Για τους παραπάνω λόγους λοιπόν, θα αποδεικνύονταν ιδιαίτερα χρήσιμο, εάν σε επιστημολογικό επίπεδο, οι νέοι ερευνητές να προσπαθούσαν να αμβλύνουν την αναπαραγωγή περαιτέρω ποσοτικών δεδομένων και την ανασύνθεση νέων θεωρητικών μοντέλων, και εστίαζαν την προσοχή τους στην αξιοποίηση της ευρηματικότητας των ήδη υπάρχοντων θεωρητικών προσεγγίσεων, οι οποίες και κατασκευάστηκαν ανά τους αιώνες, με αφορμή τις παγκόσμιες κοινωνικές «κρίσεις».

Επίσης, αξίζει να αναφερθεί, ότι κατά τη διάρκεια της σύνθεσης της παρούσας μετα-ανάλυσης, παρατηρήθηκε πλήρης αναντιστοιχία της επιστημονικής έρευνας με τις Ιστορικές προκλήσεις, που διανύει σήμερα η Ελλάδα, αλλά και ολόκληρη η σύγχρονη Ευρώπη. Γι' αυτό το λόγο, θα αποδεικνύονταν ιδιαίτερα χρήσιμο, εάν οι μελλοντικοί ερευνητές εστίαζαν το ενδιαφέρον τους στην κριτική διασύνδεση, ανάμεσα στο πλαίσιο εμφάνισης της κρίσης για τη σύγχρονη Ελλάδα (ποιά ήταν η κοινωνικο-οικονομική και ιστορική κατάσταση της χώρας πριν την εμφάνιση της κρίσης;), στην εφαρμογή συγκεκριμένων πολιτικών λιτότητας, και στον καθορισμό του επακριβούς αναπτυξιακού κόστους του πολιτισμικού – ιστορικού αυτού πλαισίου, για τις πιο ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών των εφήβων και των νεαρών ενηλίκων. Συγχρόνως, απαιτείται περαιτέρω έρευνα, προκειμένου να καθοριστούν οι αναπτυξιακοί μηχανισμοί, μέσω των οποίων η οικονομική κρίση πρωτίστως λειτουργεί, και εν τέλει καταφέρει να διαταράσσει την ψυχική και σωματική ευημερία των ατόμων αυτών.

Επιπλέον, οι ανερχόμενοι ερευνητές θα πρέπει να επικεντρωθούν στην ανάλυση των υποομάδων, που πλήττονται περισσότερο από την οικονομική κρίση (μονογονεϊκές οικογένειες, παιδιά που μαστίζονται από τη φτώχεια, άνεργοι νέοι και νεαρά άτομα με αναπηρία). Παράλληλα, ιδιαίτερη έμφαση θα πρέπει να δοθεί στον εντοπισμό του πραγματικού αριθμού των παιδιών στην Ελλάδα, που ζουν στα όρια ή / και σε συνθήκες της φτώχειας, καθώς και στον βαθμό, στον οποίο το δικαίωμα της προσβασιμότητας τους στην υγεία και στην εκπαίδευση καταπατάται. Καταλήγοντας, κρίνεται επίσης αναγκαίο, να μελετηθεί η επιδημιολογία των παραγόντων «ανθεκτικότητας», προκειμένου να καταστούν σαφείς οι παράμετροι, που αμβλύνουν τον αρνητικό αντίκτυπο της ύφεσης για τα παιδιά, τους εφήβους και τους νέους, συμπεριλαμβανομένου οικογενειακού και εκπαιδευτικού πλαισίου, καθώς και των πολιτικών κοινωνικής προστασίας.

Οφείλουμε επίσης να αναφέρουμε στο σημείο αυτό, ότι στα πλαίσια διεξαγωγής της παρούσας μετα-ανάλυσης, εντοπίστηκε ένα σημαντικό σύνολο εγχώριων φορέων και διεθνών οργανισμών, οι οποίοι δραστηριοποιούνται εδώ και αρκετές δεκαετίες (ακόμα και πριν από την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης στην Ευρώπη), με σκοπό την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών και των εφήβων σε ολόκληρο τον κόσμο. Οι φορείς αυτοί, συνήθως συνθέτουν εκτενείς εκθέσεις, στις

οποίες και αναλύουν συγκριτικά ένα σύνολο από ερευνητικά και θεωρητικά δεδομένα, σχετικά με την ποιότητα της ζωής των παιδιών και των εφήβων σε παγκόσμιο επίπεδο. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι εκπρόσωποι των φορέων αυτών, επιχειρούν να επανδρώσουν ορισμένα προγράμματα παρέμβασης, με σκοπό την προστασία και τον περιορισμό των κοινωνικών ανισοτήτων και των διακρίσεων, που βιώνουν τα νέα παιδιά. Παρ' όλα ταύτα, καθίσταται σαφές, **ότι οι μέχρι σήμερα στοχευμένες παρεμβάσεις των φορέων κοινωνικής προστασίας έχουν προσφέρει αρκετά σημαντική, αλλά όχι την αναμενόμενη αξία, στις προσπάθειες περιορισμού των διακρίσεων, της φτώχειας, και του κοινωνικού αποκλεισμού των παιδιών, των εφήβων και των νέων.**

Πιο συγκεκριμένα, ενώ ως επιστήμονες έχουμε καταφέρει να συλλέξουμε αρκετά αποδεικτικά στοιχεία, σχετικά με το είδος των κοινωνικών ανισοτήτων, με τις οποίες τα παιδιά και οι έφηβοι σε ολόκληρο τον κόσμο έρχονται αντιμέτωποι καθημερινά, δεν διαθέτουμε επαρκή στοιχεία για τους μηχανισμούς, μέσω των οποίων οι ανισότητες αυτές διασπείρονται, εγκαθίστανται, και εν τέλει καταφέρουν να διαβρώνουν τον κοινωνικό ιστό. **Φαίνεται, δηλαδή, πως οι εκπρόσωποι των κοινωνικών επιστημών δεν επιδεικνύουν την «ευαισθησία», που θα έπρεπε. Στο σημείο αυτό, γίνεται αντιληπτό, ότι ενδεχομένως η ίδια η κοινωνική επιστήμη να διανύει μία περίοδο «κρίσης» και «παρακμής», σε παγκόσμιο επίπεδο, η οποία να μην της επιτρέπει να αποτυπώσει με σαφήνεια τον ουσιαστικό αντίκτυπο της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα στις ζωές των νέων ανθρώπων.**

Μάλιστα, όσον αφορά τα δεδομένα της Ελληνικής κοινωνίας, γίνεται κατανοητό, **ότι οι εγχώριοι μελετητές πιθανότατα δεν διαθέτουν επαρκή ερευνητικά δεδομένα για την ποιότητα ζωής των παιδιών, των εφήβων και των νέων, πριν από την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης στη χώρα, και γι' αυτό το λόγο, περιορίζονται στη λειτουργικότητα ορισμένων «συσχετίσεων» μεταξύ συγκεκριμένων μεταβλητών. Το γεγονός αυτό, ενδεχομένως να μας παρέχει ορισμένες χρήσιμες ενδείξεις, αναφορικά με τον λαθεμένο προσανατολισμό των «προτεραιοτήτων», που διαθέτει ανά τους αιώνες η Ελληνική κοινωνία. Μολαταύτα, καθίσταται σαφές, πως παρά το γεγονός, ότι οι σύγχρονες κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές στη χώρα, λόγω της τρέχουσας ύφεσης, είναι ταχείες, τα αποτελέσματα αυτών των πρακτικών στο γενικό πληθυσμό ενδέχεται να διανύουν περιόδους «λανθάνουσας κατάστασης», και αναμένεται να χρειαστούν δεκαετίες**

επιστημονικής έρευνας, έτσι ώστε οι διαστάσεις αυτές να γίνουν πλήρως εμφανείς και κατανοητές. Σε κάθε περίπτωση, τα νέα παιδιά δεν θα πρέπει να αποτελούν μονάχα αντικείμενο ενδιαφέροντος και παρατήρησης. Κάθε χώρα θα πρέπει να τοποθετήσει την ευημερία των παιδιών στην κορυφή των απαιτήσεων της, σε περιόδους ύφεσης. Τέτοιου είδους διεκδικήσεις, δεν αποτελούν μονάχα ηθική υποχρέωση απέναντι στα παιδιά, αλλά κοινό στόχο προς το συμφέρον όλων των κοινωνιών.

Συμπεράσματα:

Η Ελλάδα έχει πληγεί περισσότερο απ' ό,τι οποιαδήποτε άλλη ευρωπαϊκή χώρα από τη χρηματοπιστωτική αναταραχή, που ξεκίνησε το 2008. Στην παρούσα εργασία, επιτεύχθηκε η πρόσβαση και επιχειρήθηκε η συγκριτική κριτική ανάλυση περισσότερων από 29 (είκοσι εννέα) επιστημονικών μελετών, αναφορικά με τον αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης στην ψυχική και σωματική ανάπτυξη των παιδιών, των εφήβων και των νεαρών ενηλίκων στην Ελλάδα. Παράλληλα, αξιοποιήθηκαν τα επίσημα ερευνητικά αποτελέσματα από ένα σύνολο εγκεκριμένων διεθνών φορέων και μη κυβερνητικών οργανισμών (περισσότερων από 30), σχετικά με την περιθωριοποίηση των δικαιωμάτων των ευαίσθητων πληθυσμιακών αυτών ομάδων, σε περιόδους παγκοσμιοποίησης και ύφεσης. Τα αποτελέσματα της συγκριτικής ανάλυσης έδειξαν, ότι ο αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης γίνεται αισθητός στο επίπεδο της υγείας και της ευεξίας, ήδη από τα πρώτα κιόλας στάδια της ανάπτυξης ενός παιδιού. Πιο συγκεκριμένα, οι επισφαλείς συνθήκες εργασίας και η φτώχεια, με τα οποία ένας μεγάλος αριθμός οικογενειών στην Ελλάδα έρχεται καθημερινά αντιμέτωπος, φαίνεται πως περιορίζουν σε μεγάλο βαθμό την ικανότητα των γονέων, να παρέχουν ένα ασφαλές και σταθερό πλαίσιο ανάπτυξης για τα παιδιά τους, τόσο σε υλικό όσο και σε συναισθηματικό επίπεδο. Οι συνθήκες αυτές, πλαισιώνουν αυτό που ο Lev Vygotsky θα κατονόμαζε ως «κοινωνική κατάσταση της ανάπτυξης» των παιδιών και των εφήβων. Όμως, το γεγονός αυτό, επιφέρει αναπόδραστα δυσμενείς επιπτώσεις τόσο για την ψυχική όσο και για τη σωματική υγεία των νέων παιδιών. Λίγο αργότερα, και με την είσοδο τους στο σχολικό περιβάλλον, τα παιδιά στην Ελλάδα έρχονται αντιμέτωπα με ένα σύνολο υπερεκτιμημένων γονεϊκών και κοινωνικών προσδοκιών, οι οποίες αποδεδειγμένα τους στερούν τον χρόνο και το ενδιαφέρον για την αυτο-ανάπτυξη τους. Έχοντας ζήσει την «οικογενειακή ρευστότητα», τα παιδιά και οι έφηβοι ζητούν απεγνωσμένα από τους εκπαιδευτικούς να τους καθοδηγήσουν και αποβλέπουν σε μία λυτρωτική «ιδανική ταύτιση», που θα δώσει και πάλι ζωή στα όνειρα τους. Τα αντιφατικά αυτά συναισθήματα και οι εμπειρίες, συνθέτουν σύμφωνα με τον Vygotsky, την «*Perezhivanie*» των παιδιών και των εφήβων. Όμως, οι εκπαιδευτικοί φαίνεται, ότι εν τέλει αποτυγχάνουν να επιτελέσουν τον διαμεσολαβητικό και προστατευτικό τους ρόλο ως φορείς του πολιτισμού, διότι πρωτίστως ως άνθρωποι, αδυνατούν να υπερβούν την κοινωνική και κρατική υποβάθμιση του έργου τους. Το γεγονός αυτό, έχει ως αποτέλεσμα τη

δημιουργία ενός «αναπτυξιακού κενού», καθώς τα νέα παιδιά, έχοντας βιώσει την κατάρρευση της πολιορκούμενης οικογένειας και του αλλοτριωμένου εκπαιδευτικού συστήματος, δεν διαθέτουν τα κατάλληλα δυναμικά ιδανικά, που θα τους καταστήσουν και πάλι κοινωνικά ενεργούς, και που θα ενθαρρύνουν τη «δυναμική» ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Επομένως, γίνεται κατανοητό, ότι οι παράμετροι αυτές στο σύνολο τους, αποδυναμώνουν και ματαιώνουν τον ψυχισμό των νέων παιδιών, ενώ παράλληλα τα εμποδίζουν να ονειρευτούν ένα καλύτερο μέλλον, με αποτέλεσμα πολλοί από αυτούς να στρέφονται προς τη μεταναστευτική προοπτική. Συγχρόνως, όμως, η ελπίδα ορισμένων παιδιών, εφήβων και νέων από την Ελλάδα, μοιάζει να αναγεννάται μέσα από τις δεξιότητες της φαντασίας και της δημιουργικότητας. Πιο συγκεκριμένα, τα παιδιά και οι έφηβοι δημιουργούν έργα τέχνης (ζωγραφική, θέατρο, βίντεο), σε μία προσπάθεια να γνωστοποιήσουν τα βιώματά τους, και να δώσουν λύση στην κρίση, διαμέσου της προβολής των αξιών της εμπιστοσύνης, της συλλογικότητας και της αλληλεγγύης. Μάλιστα, δεν είναι λίγοι νέοι, που δεν διστάζουν να αντιταχθούν κατηγορηματικά απέναντι στις πρακτικές της ΕΕ, καθώς και να εκφράσουν το θυμό και την απογοήτευσή τους για τους πολιτικούς εκπροσώπους της χώρας. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει, ότι τα παιδιά, οι έφηβοι και οι νέοι είναι υπέρ του δέοντος ευαισθητοποιημένοι, όσον αφορά την τρέχουσα κοινωνικο-οικονομική συγκυρία στην Ελλάδα. Οι σκέψεις, τα συναισθήματα και οι συμπεριφορές αυτές, σύμφωνα με τον Vygotsky, υποδηλώνουν το πόσο πολύ έχει επηρεάσει η κρίση τη διαμόρφωση της προσωπικότητας των νέων παιδιών. Ωστόσο, σε αντίθεση με άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις, η αντιδραστικότητα των μικρών παιδιών και ο συγκρουσιακός λόγος των εφήβων και των νέων, θα ερμηνεύονταν από τον Vygotsky ως ένδειξη μίας υγιούς αναπτυξιακής πορείας. Τα παιδιά και οι έφηβοι δηλαδή, συνεχίζουν να αντεπεξέρχονται στις αλλεπάλληλες αναπτυξιακές προκλήσεις και να εξελίσσονται δυναμικά, παρά το γεγονός, ότι το κοινωνικό σύστημα, που τους περιβάλλει (ή τους πολιορκεί) σταδιακά καταρρέει. Φυσικά, στο σημείο αυτό, γίνεται λόγος για μία άκρως επίπονη αναπτυξιακή πορεία και δεν τίθεται ζήτημα εξιδανίκευσης των παγκόσμιων και κοινωνικών κρίσεων. Όμως, θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στον ουσιαστικό και ποιοτικό χαρακτήρα, των αναπτυξιακών αλλαγών, που υφίστανται οι τρέχουσες γενιές, διότι το γεγονός αυτό δύναται να οδηγήσει μακροπρόθεσμα σε ριζικό μετασχηματισμό της Ελληνικής κοινωνίας. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση, η τρέχουσα έννοια της «κρίσης» δεν θα πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως ευκαιρία για αλλαγή

μεμονωμένων προσωπικοτήτων, αλλά ως αφορμή για το συλλογικό μετασχηματισμό των προτεραιοτήτων του σύγχρονου κοινωνικού γίνεσθαι. Οι μελλοντικοί ερευνητές λοιπόν, θα πρέπει να εστιάσουν το ενδιαφέρον τους στις προοπτικές δυναμικής ψυχικής (και κοινωνικής) ανάπτυξης, δηλαδή στους μηχανισμούς, τους οποίους επιλέγουν οι νέοι προκειμένου να αντιταχθούν στην επισφάλεια και στη ρευστότητα, που η κρίση επιφέρει, καθώς και στον τρόπο, με τον οποίο η τρέχουσα κοινωνικο-οικονομική συγκυρία επηρεάζει την προσωπική τους σκοποθεσία. Τα ευρήματα αυτά, αναμένεται να διαφοροποιήσουν τον τρόπο με τον οποίο η οικογένεια, το σχολείο, οι ειδικοί στο χώρο της ψυχικής υγείας, καθώς και η ίδια η κοινωνία, αφουγκράζονται τα αιτήματα των νέων ανθρώπων, δηλαδή των φορέων του κοινωνικού μετασχηματισμού, σε συνθήκες ύφεσης.

Βιβλιογραφικές Αναφορές:

- Allegra, C. (2012, Mars 28). A Naples, le retour du travail des enfants. *Le monde*. Retrieved from <http://www.lemonde.fr/europe/>
- Amnesty International. (2013). Amnesty international report 2013: The state of the world's human rights. Retrieved August 18, 2016, from <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/001/2013/hu/>
- Anagnostopoulos, D. (2015). Our youth mental health services are in great danger to collapse. European Society for Child and Adolescent Psychiatry. Retrieved from: <http://www.escap.eu/policy/care-crisis-in-greece/>
- Anagnostopoulos, D. C., & Soumaki, E. (2013). The state of child and adolescent psychiatry in Greece during the international financial crisis: A brief report. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 22(2), 131–134.
- Αναγνωστόπουλος, Δ. Κ., & Σουμάκη, Ε. (2011). Οι επιπτώσεις της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης στην ψυχική υγεία παιδιών και εφήβων. *Ψυχιατρική*, 23(1), 13–16.
- Anagnostopoulou, E., Diamanti, M., Kotsifis, T., Alexiadou, A., Aggouria, A., Argyriou, G., & Polikandrioti, M. (2014). Exploration of nursing students' views about the economic crisis in Greece. *Health Science Journal*, 8(1), 45–56.
- Bélorgey, N., Garbe-Emden, B., Horstmann, S., Kuhn, A., Vogel, D., & Stubbs, P. (2012). *Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe (VT/2010/001). Synthesis report. Cologne: Gesellschaft für Versicherungswissenschaft und-gestaltung*.
- Bickes, H., Otten, T., & Weymann, L. C. (2014). The Greek Financial Crisis: Discourses of Difference or Solidarity? *Journal of Social Science Education*, 13(3), 113–122.
- Blunden, A. (2008). Vygotsky's Unfinished Theory of Child Development. Ανακτήθηκε 5 Αυγούστου 2015, από <https://www.marxists.org/archive/vygotsky/works/comment/vygotsky-on-development.pdf>

- Boyden, J., & Dercon, S. (2012). *Child Development and Economic Development : Lessons and Future Challenges*. Oxford: Young Lives Policy Paper.
- Brédikyté, M. (2011). The Zones Of Proximal Development In Children's Play. *Acta Universitatis Ouluensis, Escientiae Rerum Socialium*, 119.
- Brouzos, A., Vassilopoulos, S., Korfiati, A., & Baourda, V. (2015). Secondary School Students' Perceptions of Their Counselling Needs in an Era of Global Financial Crisis: An Exploratory Study in Greece. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 37, 168–178.
- Burgi-Golub, N., & Soumara, G. (2015). What do children say about the humanitarian crisis in Greece? *Tepsis Paper*, 7, 1-8.
- Chatzopoulou, M., Vlachvei, A., & Monovasilis, T. (2015). Employee's Motivation and Satisfaction in Light of Economic Recession: Evidence of Grevena Prefecture-Greece. *Procedia Economics and Finance*, 24, 136–145.
- Christian, P. (2010). Impact of the economic crisis and increase in food prices on child mortality: exploring nutritional pathways. *The Journal of nutrition*, 140(1), 177S–81S.
- Δαφέρμος, Μ. (2002). *Η Πολιτισμική - Ιστορική Θεωρία του Vygotsky: Φιλοσοφικές, Ψυχολογικές, Παιδαγωγικές Διαστάσεις*. Εκδόσεις Ατραπός
- Dalma, A., Kastorini, C. M., Zota, D., Veloudaki, A., Petralias, A., Yannakoulia, M., & Linos, A. (2016). Perceptions of parents and children, participating in a school-based feeding programme in disadvantaged areas in Greece: A qualitative study. *Child: Care, Health and Development*, 42(2), 267–277.
- Daniels, H. (Ed.). (2005). *An Introduction to Vygotsky*. (2nd ed.). London: Routledge.
- Ελληνική Στατιστική Αρχή. (2016a). Έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών, 2015: Κίνδυνος φτώχειας. Ανακτήθηκε Σεπτέμβριος 24, 2015, από <http://www.statistics.gr/el/statistics/pop>
- Ελληνική Στατιστική Αρχή. (2016b). Έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών, 2015: Υλική Στέρηση και Συνθήκες Διαβίωσης. Ανακτήθηκε Σεπτέμβριος 24, 2015, από <http://www.statistics.gr/el/statistics/pop>

- Ελληνική Στατιστική Αρχή. (2015). Έρευνα Εργατικού Δυναμικού. Ανακτήθηκε Μάρτιος 17, 2015, από <http://www.statistics.gr/el/statistics/pop>
- Endeavor Greece. (2015). Δημιουργώντας θέσεις εργασίας για τους νέους. Ανακτήθηκε Ιούνιος 15, 2016, από <http://endeavor.org.gr/wp-content/uploads/2015/07/Endeavor-Greece-Creating-jobs-for-youth-in-Greece.pdf>
- European Commission (EC). (2013). Working together for Europe's young people: A call to action on youth unemployment. Ανακτήθηκε Νοέμβριος 13, 2015, από https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro_en
- European Public Health Alliance. (2014). Growing up in the unhappy shadow of the economic crisis: Mental health and well-being of the European child and adolescent population. Ιούλιος 20, 2016, από <https://consaludmental.org/publicaciones/MentalHealthWellBeingChildCrisis.pdf>
- Eurostat. (2016). Education , employment , both or neither? What are young people doing in the EU? *Eurostat Press Office*, 1-4.
- Eurostat. (2015). The risk of poverty or social exclusion affected 1 in 4 persons in the EU in 2014. *Eurostat News Release*, 1–6.
- Fanjul, G. (2014). Children of the recession: the impact of the economic crisis on child well-being in rich countries. *Unicef Office of Research - Innocenti Report Card*, 12.
- Faresjo, A., Theodorsson, E., Chatziarzenis, M., Sapouna, V., Claesson, H. P., Koppner, J., & Faresjo, T. (2013). Higher Perceived Stress but Lower Cortisol Levels Found among Young Greek Adults Living in a Stressful Social Environment in Comparison with Swedish Young Adults. *PLoS ONE*, 8(9), 1–8.
- Ferreira, F. H. G., & Schady, N. (2009). Aggregate Economic Shocks , Child Schooling , and Child Health. *The World Bank Research Observer*, 24(2), 147–181.

- Fountoulakis, K. N., Savopoulos, C., Apostolopoulou, M., Dampali, R., Zaggelidou, E., Karlafti, E., Fountoukidis, I., et al. (2015). Rate of suicide and suicide attempts and their relationship to unemployment in Thessaloniki Greece (2000-2012). *Journal of Affective Disorders, 174*, 131–136.
- Frangos, C. C., Frangos, C. C., Sotiropoulos, I., Orfanos, V., Toudas, K., & Gkika, E. (2012). The Effects of the Greek Economic Crisis on Eating Habits and Psychological Attitudes of Young People: A Sample Survey among Greek University Students. *Proceedings of the World Congress on Engineering, 1*, 4–8.
- Graignic-Philippe, R., Dayan, J., Chokron, S., Jacquet, A. Y., & Tordjman, S. (2014). Effects of prenatal stress on fetal and child development: A critical literature review. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews, 43*, 137–162.
- Gunnlaugsson, G. (2016). Child health in times of austerity as a result of the economic crisis that started in 2008. *Acta Paediatrica, International Journal of Paediatrics, 105*(2), 125–126.
- Hatzichristou, C., Issari, P., & Yfanti, T. (2016). Psychological well-being among Greek children and adolescents well-being in children and adolescents. In B. Kaul Nastasi, & A. Borja (Eds.), *International Handbook of Psychological*. Springer.
- Karabanova O.A. (2010). Social Situation of Child's Development - The Key Concept in Modern Developmental Psychology. *Psychology in Russia: State of the Art, 3*, 130-153.
- Kanellopoulos, A., Tsiantis, A., Tsiantis, J., Beratis, I., Sygelakis, E., Stamati, G. D., & Psarras, R. (2014). EPA-1642 – Parental unemployment and post-traumatic stress disorder symptoms. a study through the fog of greek financial crisis. *European Psychiatry, 29*, 1.
- Karanikolos, M., Mladovsky, P., Cylus, J., Thomson, S., Basu, S., Stuckler, D., ... & McKee, M. (2013). Financial crisis, austerity, and health in Europe. *The Lancet, 381*(9874), 1323-1331.

- Kentikelenis, A., Karanikolos, M., Papanicolas, I., Basu, S., McKee, M., & Stuckler, D. (2011). Health effects of financial crisis: omens of a Greek tragedy. *The Lancet*, 378(9801), 1457-1458
- Kentikelenis, A., Karanikolos, M., Reeves, A., McKee, M. & Stuckler, D. (2014). Greece's Health Crisis: From Austerity to Denialism. *The Lancet*, 383,748-753.
- Kim, P., Evans, G. W., Angstadt, M., Ho, S. S., Sripada, C. S., Swain, J. E., Liberzon, I., et al. (2013). Effects of childhood poverty and chronic stress on emotion regulatory brain function in adulthood. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 110(46), 18442–18447.
- Kiritsis, D. (2016). Self-concept and Family: A study on Greek secondary school students. *Journal of Contemporary Issues in Education*, 10(1) 25-45.
- Kleanthous, K., Dermitzaki, E., Papadimitriou, D. T., Papaevangelou, V., & Papadimitriou, A. (2016). Overweight and obesity decreased in Greek schoolchildren from 2009 to 2012 during the early phase of the economic crisis. *Acta Paediatrica, International Journal of Paediatrics*, 105(2), 200–205.
- Kokkevi, A., Rotsika, V., Botsis, A., Kanavou, E., Malliori, M., & Richardson, C. (2014). Adolescents' Self-reported Running Away from Home and Suicide Attempts During a Period of Economic Recession in Greece. *Child and Youth Care Forum*, 43(6), 691–704.
- Κοκκέβη, Σταύρου, Καναβού, & Φωτίου. (2016). Φιλικές σχέσεις και δραστηριότητες των εφήβων. Σειρά θεματικών τευχών: Έφηβοι, Συμπεριφορές & Υγεία. *Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής*.
- Kokkevi, A., Stavrou, M., Kanavou, E., & Fotiou, A. (2014). The Repercussions of the Economic Recession in Greece on Adolescents and their Families. *UNICEF Innocenti Research Centre, New York*.
- Kolaitis, G., & Giannakopoulos, G. (2015). Greek financial crisis and child mental health. *The Lancet*, 386(9991), 335.

- Kondilis, E., Giannakopoulos, S., Gavana, M., Ierodiakonou, I., Waitzkin, H., & Benos, A. (2013). Economic crisis, restrictive policies, and the population's health and health care: the Greek case. *American journal of public health*, 103(6), 973-979.
- Kotzamanis, B., Kostaki, A., Baltas, P. (2015). Recent Economic Crisis and Fertility in Greece. *European Journal of Economics and Business Studies*, 3(1), 154-171
- Koulouris, A., Moniarou-Papaconstantinou, V., & Kyriaki-Manessi, D. (2014). Austerity Measures in Greece and their Impact on Higher Education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 147, 518–526.
- Kozulin, A., Gindis, B., Ageyev, V. S. & Miller, S. M. (Eds.). (2003). *Vygotsky's Educational Theory in Cultural - Context*. New York: Cambridge University Press.
- Kukla-Acevedo, S., & Heflin, C. M. (2014). Unemployment insurance effects on child academic outcomes: Results from the National Longitudinal Survey of Youth. *Children and Youth Services Review*, 47(P3), 246–252.
- Lazaratou, H., Stavropoulos, V., Charbilas, D., Soldatou, A., & Dikeos, D. (2015). Self-esteem of Greek adolescents: Changes in a decade of socio-economic hardship. *Adolescent Psychiatry*, 5(1), 3–11.
- Liaropoulos, L. (2012). Greek economic crisis: not a tragedy for health. *Bmj*, 345, e7988.
- Luby, J. L. (2015). Poverty 's Most Insidious Damage: The Developing Brain. *JAMA Pediatrics*, 169(6), 810–811.
- Magklara, K., Bellos, S., Niakas, D., Stylianidis, S., Kolaitis, G., Mavreas, V., & Skapinakis, P. (2015). Depression in late adolescence: a cross-sectional study in senior high schools in Greece. *BMC psychiatry*, 15(1), 1.
- Magklara, K., Skapinakis, P., Niakas, D., Bellos, S., Zissi, A., Stylianidis, S., & Mavreas, V. (2010). Socioeconomic inequalities in general and psychological health among adolescents: a cross-sectional study in senior high schools in Greece. *International journal for equity in health*, 9(1), 1

- Malkoutzis, N. (2011). Young Greeks and the Crisis: The Danger of Losing a Generation. *International Policy Analysis, Friedrich-Ebert Stiftung*, 1–6.
- Μόττη-Στεφανίδη, Φ. (2015, Μάιος 10). Πιο δύσκολη η προσαρμογή των νέων στην εποχή της κρίσης. (Μ. Σπυροπούλου, Συνεντευξιαστής). Ανακτήθηκε από: <http://www.kathimerini.gr/>
- Mouza, A.-M. (2015). Perceived Stress of the Undergraduate Students in Greece Due to the Economic Crisis. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 177, 265–272.
- Neelsen, S., & Stratmann, T. (2011). Effects of prenatal and early life malnutrition: Evidence from the Greek famine. *Journal of Health Economics*, 30(3), 479–488.
- Pervanidou, P., & Chrousos, G. P. (2012). Metabolic consequences of stress during childhood and adolescence. *Metabolism: Clinical and Experimental*, 61(5), 611–619.
- Petanidou, D., Daskagianni, E., Dimitrakaki, C., Kolaitis, G., & Tountas, Y. (2013). The role of perceived well-being in the family, school and peer context in adolescents' subjective health complaints: evidence from a Greek cross-sectional study. *BioPsychoSocial medicine*, 7(1), 1.
- Pfoertner, T. K., Rathmann, K., Elgar, F. J., De Looze, M., Hofmann, F., Ottova-Jordan, V., Ravens-Sieberer, U., et al. (2014). Adolescents' psychological health complaints and the economic recession in late 2007: A multilevel study in 31 countries. *European Journal of Public Health*, 24(6), 961–967.
- Rachiotis, G., Stuckler, D., McKee, M., & Hadjichristodoulou, C. (2015). What has happened to suicides during the Greek economic crisis? Findings from an ecological study of suicides and their determinants (2003-2012). *BMJ open*, 5(3), 1-6. doi:10.1136/bmjopen-2014-007295
- Rajmil, L., Fernandez de Sanmamed, M.-J., Choonara, I., Faresjö, T., Hjern, A., Kozyrskyj, A. L., Lucas, P. J., et al. (2014). Impact of the 2008 economic and financial crisis on child health: a systematic review. *International journal of environmental research and public health*, 11(6), 6528–6546.

- Sandstrom, H., & Huerta, S. (2013). The Negative Effects of Instability on Child Development: A Research Synthesis. *Urban Institute*.
- Santiago, C. D., Wadsworth, M. E., & Stump, J. (2011). Socioeconomic status, neighborhood disadvantage, and poverty-related stress: Prospective effects on psychological syndromes among diverse low-income families. *Journal of Economic Psychology*, 32(2), 218–230.
- Shonkoff, J. P., Garner, a. S., Siegel, B. S., Dobbins, M. I., Earls, M. F., Garner, a. S., McGuinn, L., et al. (2012). The Lifelong Effects of Early Childhood Adversity and Toxic Stress. *Pediatrics*, 129(1), 232–246.
- Simou, E. & Koutsogeorgou, E. (2014). Effects of the Economic Crisis on Health and Healthcare in Greece in the Literature From 2009 to 2013: A Systematic Review. *Health Policy*, 115,111-119.
- Siomos, K., Floros, G., Makris, E., Christou, G., & Hadjulis, M. (2014). Internet addiction and psychopathology in a community before and during an economic crisis. *Epidemiology and psychiatric sciences*, 23(3), 301–310.
- Spencer, N., Rajmil, L., Taylor-robinson, D., & Panagiotopoulos, T. (2015). ISSOP Position Statement on the impact of austerity on child health and well being. *ISSOP*, 1–12.
- Timimi, S. (2012). Children’s mental health in the era of globali-sation: Neo-liberalism, commodification, McDonaldisation, and the new challenges they pose. *Essential notes in psychiatry*, 413–438.
- Triliva, S., Varvantakis, C., & Dafermos, M. (2015). YouTube, young people, and the socioeconomic crises in Greece. *Information, Communication & Society*, 18(4), 407-423.
- Tsekeris, C., Pinguli, M., & Georga, E. (2015). Young People ’ s Perception of Economic Crisis in Contemporary Greece : A Social Psychological Pilot Study. *Crisis Observatory Research Papers, Paper No 19/2015. Athens: ELIAMEP*.

- Vryonides, M., & Gouvias, D. (2012). Parents' aspirations for their children's educational and occupational prospects in Greece: The role of social class. *International Journal of Educational Research*, 53, 319–329.
- Vlachadis, N., Vrachnis, N., Ktenas, E., Vlachadi, M., & Kornarou, E. (2014). Mortality and the economic crisis in Greece. *Lancet*, 383(9918), 691.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. In M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner & E. Souberman (Eds). London: Cambridge, Massachusetts.
- Yannakoulia, M., Lykou, A., Kastorini, C. M., Saranti Papasaranti, E., Petralias, A., Veloudaki, A., & Linos, A. (2015). Socio-economic and lifestyle parameters associated with diet quality of children and adolescents using classification and regression tree analysis: the DIATROFI study. *Public Health Nutrition*, 19(2), 339–347.
- Zolkoski, S. M., & Bullock, L. M. (2012). Resilience in children and youth: A review. *Children and Youth Services Review*, 34(12), 2295–2303.